T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ
1991-2014

SAYED JANBAZ KHUMCHANY
1128212141

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. FAHRİ TÜRK

EDİRNE - 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.ULUSLARARASI....İLİŞKİLER..... ANABİLİM DALI

.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

.Sayed...Janbaz...Khumchany tarafından hazırlanan .....Türkiye-Afganistan...İlişkileri.....1991-2014.....

Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca ...13/05/2019..... günü saat .....15.00..... 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *.....kabulüne..... **OYBİRLİĞİ**/**OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Fahri TÜRK	Kabul Edilmesine	Fahri Türk
Prof Dr. Sibel Turan	Kabul Edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Emre BAYSOY	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10249993
Yazar Adı / Soyadı	SAYED JANBAZ KHUMCHANY
T.C.Kimlik No	99493286886
Telefon	5546059751
E-Posta	sayedjanbazkhumchany@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	TÜRKİYE AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ 1991-2014
Tezin Tercümesi	THE RELATIONS OF TURKEY AND AFGHANISTAN 1991-2014
Konu	Uluslararası İlişkiler = International Relations
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2019
Sayfa	103
Tez Danışmanları	PROF. DR. FAHRİ TÜRK
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	

23.05.2019

İmza:.....

Tezin Adı: Türkiye Afganistan İlişkileri 1991-2014

Hazırlayan: Sayed Janbaz KHUMCHANY

ÖZET

Afganistan Devleti, Türklerin hüküm sürdüğü kadim coğrafyada ilk çağlarda Aryana, Orta Çağ'da ise Horasan diye adlandıran bölgede 1747 yılında kurulmuştur. Türkiye- Afganistan ilişkileri köklü bir geçmişe sahiptir. Bu ilişkilerin temeli 18. yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir. Türkiye Cumhuriyet döneminde ise, Afganistan'la ilişkilerini canlı tutmaya çalışmış ve imkânları ölçüsünde ülkeye siyasi desteğin yanı sıra, askerlik, eğitim, sağlık ve ekonomik alanlarda yardımlarda bulunmuştur. Tezin konusu Cumhuriyet döneminde Türkiye - Afganistan arasındaki ikili ilişkilerdir. Konunun bu şekilde sınırlandırılmasının nedeni söz konusu dönemde iki ülke ilişkileri üzerine yeterince çalışma yapılmamış olmasıdır. Doğal olarak bu çalışmada tarihsel arka plana sadece konu bütünlüğünü sağlamak adına yer verilmiştir. Çalışmanın bel kemiğini söz konusu yıllar arasında Türkiye ve Afganistan arasındaki askeri, ticari ve eğitim alanındaki ilişkiler oluşturmaktadır. Bu tezin araştırma soruları, "Uluslararası aktörlerin üstlendikleri sorumluluklar, yaptıkları katkılar ve bunların maddi boyutları nelerdir?, Türkiye'nin süreç içindeki rolü nedir?" olarak belirlenmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Afganistan'ın yapısıyla ilgili genel hususlar, coğrafi konumu, ülkenin tarihi ve bugünkü durumu çözümlenmiştir. İkinci bölümde tarihsel süreçte Türk Afgan İlişkileri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde yeniden yapılanma sürecinde Türkiye'nin üstlendiği misyonlar ekonomi, dış ticaret, askeri ilişkileri açısından değerlendirilmiştir. Son bölümde ise Afganistan'da Türkçe eğitim konuları ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Afganistan İlişkileri, Türkiye Türkçesi, Türkçe Öğretim, Kabil Üniversitesi

Name of Thesis: The Relations of Turkey and afghanistan 1991-2014

Prepared by: Sayed Janbaz KHUMCHANY

ABSTRACT

Afghanistan established in 1747 in the region called Aryana in the early ages and in the middle ages under the name of Khorasan. Turkey-Afghanistan relations have a long history. The basis of these relations goes back to the middle of the 18th century. Turkey to keep alive relations with Afghanistan sought the Republican era. Turkey, as well as political support, military, education, health and economic fields have been found in help. Subject of the thesis is relations between Turkey and Afghanistan. There is no studies have been conducted on the relations between the two countries in the Republic period. In this study, historical background is given only in order to ensure the integrity of the subject. Base of this study between Turkey and Afghanistan's military, commercial and educational relations. Research questions of the thesis; *What are the responsibilities of international actors, their contributions and their financial dimensions?* and *What is the role of Turkey in the process?*

The study consists of four parts. In the first chapter, the general aspects of the structure of Afghanistan, its geographical location, the history of the country and the current situation are analyzed. The second part deals with the Turkish-Afghani relations in the historical process. In the third chapter of missions undertaken by Turkey's economy, foreign trade, has been evaluated in terms of military relations. In the last chapter Turkish education subjects in Afghanistan are discussed in detail.

Key Words: Turkey-Afghanistan relations, Turkish, Turkish Education, Kabul University.

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasında Cumhuriyet döneminde Türkiye - Afganistan arasındaki ikili ilişkiler incelenmiştir. Çalışmada 1991-2014 tarihleri arası tarihsel arka plana yer verilmiştir. Bu bağlamda söz konusu yıllar arasında Türkiye ve Afganistan arasındaki askeri, ticari ve eğitim alanındaki ilişkiler ve Türkiye Türkçesinin öğretilmesine katkı sunan Kabil Üniversitesi'ndeki Türkoloji bölümü ele alınmıştır.

Tez çalışmam süresince öneri ve yapıcı eleştirileriyle bana ışık tutan, benden yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Fahri TÜRK'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca dilsel düzeltmelerde katkı sağlayan Öğr. Gör. Taner KARAKUZU ve Öğr. Gör. İlker LİMON'a teşekkür ederim. Tez jürisinde bulunan hocalarım Prof. Dr. Sibel TURAN ve Dr. Öğr. Üyesi Emre BAYSOY'a katkılarından ötürü teşekkür ederim.

Sayed Janbaz KHUMCHANY

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
ÖNSÖZ iii
İÇİNDEKİLER iv

1. GİRİŞ 1
1.1. Analitik Yapı 6
1.2. Yazın 6
1.3. Yöntem 8
1.4. Kuramsal Çerçeve 10

AFGANİSTAN'A GENEL BAKIŞ

2. AFGANİSTAN'IN COĞRAFİ KONUMU 14
2.1. Afganistan'ın Jeostratejik Konumu 16
2.2. Afganistan'ın Sosyal Yapısı 18
2.3. Ekonomik Yapı 21
2.4. Afganistan'ın Dış Ticareti 26
2.5. Afganistan'ın Siyasal Sistemi 29
2.6. Afganistan'ın Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme 30
2.6.1. Tarihsel Süreçte Afganistan 30
2.6.2. Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti ve Afganistan 32

TARİHSEL SÜREÇTE TÜRK AFGAN İLİŞKİLERİ

3. TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ 35
3.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi 35
3.2. Türkistan Bağımsızlık Mücadelesi ve Afganistan 36
3.2.1. Enver Paşa ve Afganistan 36
3.2.2. Cemal Paşa ve Afganistan 37
3.2.3. II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk-Afgan İlişkileri 39
3.2.4. Atatürk Dönemi 43

YENİDEN YAPILANDIRMA SÜRECİNDE TÜRKİYE AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

4. TÜRKİYE AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ 47

4.1. İktisadi İlişkileri 49
4.1.1. Afganistan'daki Türk Firmaları 50
4.1.2. Türkiye ve Afganistan Arasındaki Dış Ticareti 51
4.2. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) 53
4.2.1. Bölgesel İmar Ekipleri (PRT) 56
4.3. Askeri İlişkiler 58
4.3.1. Türk – Afgan İlişkilerinde Türk Silahlı Kuvvetleri 58
4.3.2. TSK'nin Bölgesel İmar Ekipleri'ne Katkıları 60
4.3.3. TSK'nın Eğitim Alanında Katkıları 60
4.3.4. TSK'nın Diğer Alanlardaki Katkıları 62
4.3.5. Diğer Devlet Kurumlarının Rolü 63
4.4. Sivil Toplum Örgütleri'nin Rolü 65

AFGANİSTAN'DA TÜRKÇE EĞİTİMİ

5. AFGANİSTAN'DA TÜRKÇE EĞİTİMİ 67
5.1. Afganistan'da Türkçe Eğitimin Yeri 67
5.1.1. Afganistan'da Türkiye Türkçesi Eğitimi 68
5.1.2. Türkiye'den Mezun Olan Afganistanlı Gençler (1928-1943) 71
5.2. Türklerin Afganistan'daki Hizmetleri 73
5.3. 1990'lardan Sonra Eğitim Akımları 76
5.4. Eylül 2001'den Sonra Afganistan'da Türkçe Eğitimi ve Öğretimi 76
5.5. Afganistan'da Türkoloji Bölümünün Dünü ve Bugünü 77
5.5.1. Kabil Üniversitesi Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü 78
5.5.2. Kabil Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 79
5.5.3. Türk Dili ve Edebiyat Bölümünün İki Dönem Boyunca Uygulanan Ders Planı (Türkçe Tercümesi) 88
SONUÇ 90
KAYNAKÇA 93

1. GİRİŞ

Afganistan Devleti, Türklerin hüküm sürdüğü kadim coğrafyada ilk çağlarda Aryana[1], Ortaçağda ise Horasan diye adlandıran bölgede 1747 yılında kurulmuştur. Büyük kara yolu üzerinde köprü ülke konumunda bulunan Afganistan, Temmuz 2017 yılı verilerine göre yaklaşık 34 milyon insanın yaşadığı bir ülkedir.[2] Afganistan birçok devletle komşu durumundadır. Yaklaşık 650.000 kilometrekare bir alanı bulunan Afganistan'ın doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti, kuzeyinde Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan güneyinde Pakistan, batısında İran ile sınırlara sahip bir ülkedir.[3]

Afganistan'ın, Güney Doğu Asya, Orta Asya ve Orta Doğu gibi bölgelerin kesiştiği bir konumda olması nedeniyle, tarih sahnesi boyunca büyük devletlerin – oyun sahasının- merkezinde yer almıştır. Jeopolitik konumu nedeniyle birçok devlet Afganistan'ı tarih boyunca işgal etmiştir. Bunun neticesinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Afganistan, kültürel ve sosyal açıdan birçok tesire maruz kalmıştır. Bu etkide en fazla adından söz ettiren Türkler, Peştunlar ve Hazarlar'dır.[4]

Birçok büyük devletin egemenlik kurmak istediği bölge; ilk çağlardan başlayarak Babürüler, Sakalar, Persler, İskender İmparatorluğu, Araplar, Gazneliler, Moğollar gibi birçok devlet ele geçirmek istemiştir. 19 ve 20. yüzyılda özellikle *"Büyük Oyun"*[5] neticesinde Afganistan coğrafyası İngiltere ve Rusya'nın dikkatini

---

[1] Aryana (Ariane de denir), İlkçağda Pers İmparatorluğunun doğu kesiminde Arilerin yaşadığı ülkeye (İran, Afganistan) verilen ad. Bkz. Fahri Türk, *Güneşin Ayakları Üzerindeki Ülke Tacikistan,* Astana Yayınları, Ankara, 60-63.

[2] Afganistan çok çeşit etnik gruplar olduğu için ve yüz ölçümünün fazla olduğu için şu ana kadar yeterli bir düzeyde nüfus sayımı yapılamamıştır. Bölgenin geniş bir coğrafyaya sahip olması, dilsel ve kültürel yoğunluğunun fazla olmasından dolayı sadece nüfus sayımında değil, etnik olarak da hangi gruba ait olduğunda da farklı varsayımlar bulunulmaktadır.

[3] Afghanistan Neighbors, http://www.afghana.com/Directories/NeighborCountries.htm., , (12.08.2017)

[4] Fahri Türk, *a.g.e.,* s.63.

[5] "Büyük Oyun", Britanya İmparatorluğu ve Rusya İmparatorluğu ile Afganistan ve Orta ve Güney Asya'daki komşu bölgeler arasındaki XIX. yüzyılın çoğunda var olan siyasi ve diplomatik bir çatışmaydı. Rusya, Orta Asya'ya İngiliz ticaret ve askeri girişimlerinden korkuyordu. İngiltere, Rusya'nın "Asya'da inşa ettiği engin imparatorluğa", "taçtaki mücevher" i eklediğinden korkuyordu ve bu da, iki imparatorluk arasında sürekli bir güvensizlik ve savaş tehdidi yarattı. Büyük Oyun, 12 Ocak 1830'da Hindistan için Kontrol Kurulu Başkanı Lord Ellenborough, Genel Vali Lord William Bentinck'i, Buhara Emirliği'ne yeni bir ticaret yolu kurma görevini verdiğinde başladı. İngiltere, Afganistan Emirliği'ni kontrol altına almak ve onu bir koruyuculuk yapmak, Osmanlı

çekmiştir. Bu devletler bu bölgeye dönem dönem egemen olmuşlardır.

5000 yıllık bir tarihi bulunan Afganistan'ı ilk işgal eden devletler Persler (M.Ö. 500– M. Ö. 338) ve Makedonlar '(M.Ö. 334– M.Ö. 325) dır. [6] Saka (İskit) devleti Kuzey Afganistan'ı olarak bilinen devlet bir süre boyunca ellinde bulundurmuştur.[7] Bahtriya Devleti'ni yıkıp yerleşen Makedonlar ise bu bölgede egemen olmuştur. Miladın ilk yıllarından sonra ise Kuşan kabileleri bu bölgeye Sakaları yıkarak bölgeye egemen olmuşlardır. Kuşanlar M.S. 45-420 yıllarında Hindistan'dan Seyhun kıyılarına uzanan geniş sınırlarıyla bu bölgenin mutlak gücü olmuşlardır. Bölge, kuzeyden gelen ve M.S. 425 yıllarda ise Akhun Türkleri hâkimiyetine girmeye başlamıştır. M.S. 425-566 arasında Akhunlar (Eftalitler) günümüz Afganistan, Hindistan ve Türkistan coğrafyalarında egemenlik sağlamışlardır. Batı Göktürklerin Sasanilerle ittifak edip Akhunları yenilgiye uğratmasından sonra bu devlet Hindikuş dağlarının güneyine çekilmiştir. Müslüman askerlerinin bölgeye ilerlemesine değin bu devletin ardılları Tekinşahlar ve Kabulşahlar adlarıyla bölgede var olmuşlardır. Akhun Türkleri Hindukuş Dağlarına hâkimdi. Emeviler ise bölgenin büyük bir bölümüne egemendi. M.S. 746'da ise Emeviler savaşırken, Ebu Müslim Horasani, Emevi Devletini yıkmış, bu yıkımda Abbasi Halifeliğinin desteğini almıştır. Ebu Müslim hac vazifesini yapmak için gittiğinde bu boşluktan yararlanan Abbasi Halifesi Mensur tarafından öldürülmüştür.

İmparatorluğu'nu, İran İmparatorluğu'nu, Hiva Hanlığı'nı ve Buhara Emirliği'ni imparatorluklar arasında tampon devletler olarak kullanmayı amaçladı. Bu, Hindistan'ı ve aynı zamanda İngiliz deniz ticaret yollarını, Rusya'yı Basra Körfezi veya Hint Okyanusu üzerinde bir liman kazanmasını durdurarak koruyacaktı. Rusya Afganistan'ı tarafsız bölge olarak önerdi. Sonuçlar 1838'de başarısız olan Birinci Anglo-Afgan Savaşı, 1845'in Birinci Anglo-Sih Savaşı, 1848'deki İkinci Anglo-Sih Savaşı, 1878'deki İkinci Anglo-Afgan Savaşı ve Hiva, Buhara ve Hokand'ın ilhak edilmesini içeriyordu. Rusya tarafından. Tarihçiler, Büyük Oyunun sonunun, Afganistan ve Rus imparatorluğu arasındaki sınırın tanımlandığı 6 Eylül 1895 tarihli Pamir Sınır Komisyonu protokollerinin imzalanması olduğunu düşünmektedir. 1901 romanı Kim'den Rudyard Kipling, bu terimi popüler hale getirdi ve büyük iktidarın yeni etkilerini ortaya koydu. Sovyet-Afgan Savaşı'nın 1979 yılındaki gelişinden sonra daha da popüler oldu. Ayrıca bkz. Seymour Becker, "The 'great game': The history of an evocative phrase." Asian Affairs 43.1 (2012): 61-80.

[6] Ayrıca bu süreçle birlikte; 6. yüzyılda Araparın İslam dinini yaydıkları ülke, 11.yüzyıl başında Gazneli Mahmut yönetimindeki Türkler tarafından, İslam uygarlığının odak noktalarından birine dönüştürülmüştür. 19. sonunda bütünüyle Timur İmparatorluğu topraklarına katılan ülkede, Timur soyundan Babur, başkenti Kabil olan Türk-Hint İmparatorluğu'nu kurmuştur. 16. ve 17. Yüzyıllarda boyunca ülkenin bazı kesimler Moğolların, geri kalan kesimler de İran'daki Safevilerin egemenliğinde kalmıştır. Grolier International Americana Encyclopedia, cilt 1, s.103.

[7] İbrahim Çeşmeli, Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler, Kültler, Ritüeller İle İkonografi (M.S. 8. Yüzyıla Kadar), Art-Sanat, 3,2015, 46.

Bu bölgeye ise Abbasiler egemen olmuştur. Daha sonra Tahiriler adında bir devlet kurulmuştur. Afganistan'a daha sonraları ise Tahiriler, Safariler ve Samaniler gibi ufak ölçekli devletler egemen olmuştur. 998 yılından sonra ise Orta Asya bölgesinde ise Alp Tekin isminde bir Gazneli komutan bu bölgeye hâkim olmuştur. Tarihsel süreçte bölgeye hâkim olan egemenler şöyledir: Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlılar, Gurlular, Moğollar ve Kuhin sülaleleridir. 14. yüzyılın sonlarında ise Timur bu bölgeye egemen olmuştur. 1747 yılına kadar bölgeye Afganistan Devleti kuruluncaya kadar Hindular, İran'daki Afşar Türkleri, Timurlular hâkim olmuşlardır.[8]

Bazı kaynaklarda 1747 yılında Afganistan'ın temellerinin atıldığı söylenmektedir. Ahmed Şah ilk ve tek mutlak hâkimi olarak devletin temelini atmıştır. İran Şahı olan Nadir Şah'ın 19 Haziran 1747 tarihinde ölmesinden sonra Ahmed Şah Durani aynı yıl kendisini Kandahar şehrinde kral ve şah ilan etmiştir. Bu olaydan sonra İran'la sürekli husumet altında olan ve giderek artan huzursuzluklara rağmen İran'ı ortadan kaldırmak istemiştir. Bunun için 1762 yılında ise üç kişilik bir heyeti Osmanlı Devleti'ne gönderir. Mektubunda ise amacının, Osmanlıyla birlikte hareket edip, İran'ı ortadan kaldırmak olduğunu söylemiştir.

Mâverâünnehir[9] diye adlandıran ve Türklerin bu bölgeden geçiş yapması çoğu kez Afgan-Türk ilişkilerin çok sıkı olduğunu göstermektedir. Türk kültürüne ait, Belh, Buhara, Merv, Semerkand ve Kaşgar gibi yerlerin olması Türklerin bu medeniyet ışığında ilerlediğini gösterdiği söylenilmektedir.

Cemâleddin Afgani[10] (D. 1838- Ö. 1897) ise İstanbul'da yaşadığı ve İslam

[8] Töre Sivrioğlu,Ahmad Jawid Türkoğlu, Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi, Kalkedon, İstanbul, 2017. s.1-30.

[9] Orta Asya'ya yönelik İslam fütuhatından sonra Arapça kaynaklarda Ceyhun Nehri'ne (Amuderya / Oxus) izâfeten "nehrin öte tarafında bulunan bölge" anlamında kullanılmıştır. İran, Çin, Yunan ve Arap kaynaklarında Turanî ve İranî kavimler arasında sınır olarak kabul edildiği bilinmektedir. Ceyhun Nehri'ne eski Türkler'in "Ögüz" adını verdikleri kaydedilmektedir. Mâverâünnehir tabiri 9. yüzyıldan itibaren Farsça kaynaklarda kullanılmaya başlanmıştır. Arapça metinlerde Mâverâü'l-Ceyhûn ya da Haytal, Batı kaynaklarında Transoxiana (Transoxania) diye anılan bölgeye bazı Türk yazarlar Çayardı adını vermişlerdir. Modern dönemde Mâverâünnehir, Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan yaklaşık 660.000 kilometrekarelik coğrafî bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, Mâverâünnehir, TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt:28, 177-180.

[10] Yazında, Cemâleddin Efgānî, Cemaleddin Efganî gibi farklı yazımlar kullanılmaktadır. Çalışmanın bütünlüğü açısından Cemâleddin Afgani adı kullanılacaktır.

dünyasının modernize olma yönünde hareket ettiği, bu sebeple İstanbul'dan kovularak, Mısır şehrine yerleşmiştir. Cemâleddin Afgani, Türk-İslam modernleşmesi üzerine birçok eser vererek, destekçileri ve öğrencileriyle birlikte 8 yıl Mısır'da kalmıştır. İkinci Abdülhamid'in isteği üzerine İstanbul'a gelmiştir. Çalışmaları dikkatle takip edilmiş ve gözetim altında tutulmuştur. O dönemde adından çok söz ettiren Cemâleddin Afgani ilk Türk-İslam modernleşmesiyle o yıllara damgasını vurmuştur. Konu olarak batıl inançlar, sömürgecilik ve özgürlük gibi konuları temel alan Afganistan, Hindistan, Türkiye, Irak, İran ve diğer ülkelerde ün kazanmıştır. [11]

19. yüzyılın ilk yarısında İngiliz sömürgesine maruz kalan Afganistan, kuzeyde Rusya'nın tehdidine maruz kalmıştır, Rusların 1879 yılında Afganistan'a ilerlemeye başlamalarıyla, bölge iki büyük devlet arasında bir tampon bölge statüsü kazanmıştır. Afganistan'ın bugünkü sınırlarını 1887 yılından belirleyen İngilizler olmuştur. Afganistan'ın güney sınırında bulunan -Durand Hattı-[12] 1893 yılında sınır olarak belirlenmiştir. Böylelikle bugünkü sınırlarıyla/sorunlarıyla Afganistan şekillenmiştir.[13] Gene aynı yüzyılın bir diğer önemli olayı ise İngilizler Rusya'nın işgalinden önce bu bölgeyi işgal ederek daha sonra Hindistan'ı tamamıyla ele geçiren İngiltere, kuzeye doğru harekete geçerek Afganistan'ın güneyini ele geçirmişlerdir. Rusya ise kuzeye hareket ederek Orta Asya bölgesini işgal etmiştir. İki büyük devletin arasında kalan Afganistan'da Habibullah'ın tahtına geçen Emanullah Han[14] ise İngiltere'ye karşı büyük bir bağımsızlık mücadelesi vererek, 18 Ağustos 1919 tarihinde imzalanan "Ravalpindi Anlaşması'yla" bağımsızlığını hukuki bir kimliği kazanmıştır.[15]

Emanullah Han, bağımsızlığına kavuştuğu aylarda ise Millî Hükûmet

[11] Hayreddin Karaman, Efgānî, Cemâleddin, TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt:10, 456-466.
[12] Afganistan-Pakistan sınırları içerinde kalan Kuzeydoğu'dan Güneybatı'ya doğru uzanan 2640 kilometrelik bir bölgedir.
[13] Philip Walker, The World's Most Dangerous Borders, Foreign Policy, http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/06/24/the_worlds_most_dangerous_borders?page=0,3, (21.07.2017).
[14] Yazında Amanullah Han, Emânullah Hanve İmmânullah Han gibi farklı yazımlar kullanılmaktadır. Çalışmanın bütünlüğü açısından Emanullah Han adı kullanılacaktır.
[15] Mustafa Arslan, Abdurrahman Han Reformlarından 2015'e Afgan Modernleşmesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 7 Sayı: 13, s.310-319.

kurulmuştur. Devlet adamı bağımsızlığını diplomatik yollarla hemen birçok ülkeye yayar ve Afganistan'ı modern bir yapıya kavuşturmak için çalışmalarına başlar. 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da bulunan Türk heyeti ile Afganistan heyeti aralarında anlaşmalar imzalamıştır. Bu dönemde ise yakınlaşmak ve işbirliği yapmak isteyen Afgan Hükûmeti, Türk-Afgan ilişkisinin temellerini atmıştır. Yardım edeceklerini söyleyen Türk Heyeti modernleşmek için her türlü yardımı sağlayacaklarını dile getirmiştir. Daha sonra Emanullah Han ise diğer ülkelerle diplomatik, ticari ve ekonomik bağlamda işlerlik kazanmıştır. Bu seferlerde birçok Avrupa ülkelerini gezer. Türkiye'ye ise 1928 yılında gelen Emanullah Han ile Mustafa Kemal Atatürk ikili işbirliğini geliştirir. Afganistan'a dönen lider halkın tepkisiyle karşılaşır. Halkı tarafından yapılan bu suçlamalar kontrol altın alınmayacak boyutta olduğu için hemen ülkeyi terk etmek zorunda kalır. Nadir Şah, ülkeyi ele geçirene kadar dokuz ay boyunca yurt dışında yaşar. Nadir Şah ülkeyi 1929 yılında ele geçirmesiyle karışıklık son bulur. Nadir Şah ise liseli bir öğrencinin kan davası yüzünden 4 yıl sonra öldürülmüştür. 1933 yılından sonra ise oğlu şah ilan edilir. Muhammet Zahir Şah ise bu yönetimi ele geçirir. Bu dönemlerde Atatürk ise üç büyük şahla konuşmuş ve sıkı bir ilişki içerisine girmiştir. Atatürk döneminde Türkiye - Afganistan ilişkileri zirve noktasına ulaşmıştır.[16]

Bu çalışmanın konusu Cumhuriyet döneminde Türkiye - Afganistan arasındaki ikili ilişkilerdir. Konunun bu şekilde sınırlandırılmasının nedeni söz konusu dönemde iki ülke ilişkileri üzerine yeterince çalışma yapılmamış olmasıdır. Doğal olarak bu çalışmada tarihsel arka plana sadece konu bütünlüğünü sağlamak adına yer verilecektir. Çalışmanın bel kemiğini söz konusu yıllar arasında Türkiye ve Afganistan arasındaki askeri, ticari ve eğitim alanındaki ilişkiler oluşturacaktır. Bu bağlamda özellikle Türkiye Türkçesinin öğretilmesine katkı sunan Kabil Üniversitesi'ndeki Türkoloji bölümü ele alınacaktır.

Yazarın bu konuya ilgisi yüksek lisans ders döneminde hocasının teşviki ile şekillenmeye başlamıştır. Bunda bu satırların yazarının Afganistan'da yaşayan

[16] Ayrıca bkz. Aliye Yılmaz, Amanullah Han'ın Islahatları ve Atatürk, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs 2010, Sayı:21, ss.155-165, ve İsmail Akbaş, Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye Gezisi, ÇTTAD,VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s.s. 311-333.

Özbek Türklerine mensup olması da önemli bir etken olmuştur.

1.1. Analitik Yapı

Bu çalışmanın araştırma soruları, "*Uluslararası aktörlerin üstlendikleri sorumluluklar, yaptıkları katkılar ve bunların maddi boyutları nelerdir?, Türkiye'nin süreç içindeki rolü nedir?*" olarak belirlenmiştir. "*Büyük bir orduya sahip, Afganistan'la tarihi bağları güçlü, halkının büyük bir kısmı Müslümanlardan oluşan ve seküler/ demokratik bir yönetim şeklini benimsemiş olan Türkiye'nin Afganistan'daki süreç içinde önemli bir yeri olduğu*" hipotezi sınanacaktır. Türkiye'nin Afganistan'ın bağımsızlık sürecinde etkisinin inceleneceği bu çalışmada, bağımsız değişken "Türkiye'nin süreçteki etkisi" olarak belirlenmiştir. Bağımlı değişken olarak ise, "Afganistan'ın bağımsızlık süreci" olarak ele alınmıştır. Hipotezin sınanması aşamasında iki ülke arasındaki ekonomik ve kültürel etkileşimin çevresinde karşılıklı bağımlılık teorisi temelinde açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Afganistan'ın yapısıyla ilgili genel hususlar, coğrafi konumu, ülkenin tarihi ve bugünkü durumu üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde tarihsel süreçte Türk Afgan İlişkileri ele alınacaktır. Üçüncü bölümde yeniden yapılanma sürecinde Türkiye'nin üstlendiği misyonlar ve dış ticaret ilişkilerinden bahsedeceğiz. Son bölümde ise Afganistan'da Türk Okulları eğitim kurumları düzeyleri ve durumlarını ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.2. Yazın

Araştırmada sadece Türkiye'deki yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır. İngilizce haricinde, diğer yabancı dillerdeki kaynaklardan dilbilgisi yetersizliğinden dolayı yararlanılamamıştır. Konuyla doğrudan ilgili yazılmış Türkçe eser yeterince mevcut değildir. Ayrıca bu konuda yazılmış makale de yok denecek kadar azdır. Yabancı kaynaklar da daha ziyade Afgan tarihini anlatmaktadır.

Esedullah Oğuz'un "Hedef Ülke Afganistan" isimli eseri SSCB'nin 1979'da

Afganistan'ı işgali ile dünyanın gündeminden düşmediği tezini savunmaktadır. Gene 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleşen saldırıdan sonra öneminin arttırdığını vurgulamaktadır. Afganistan'ın 19. yüzyılda Rusya ve İngiltere arasındaki "Büyük Oyun"la başlayan ve günümüze dek iç çatışmalar ve dış müdahalelerle devam eden süreci büyük güçler bağlamında değerlendirmektedir. Bölge'de radikal İslam'ın bu güçlerin bir sonucu olarak doğduğu görüşü kanısındadır. Eser'in "Büyük Oyun" çerçevesini iyi yansıttığı görülmekle birlikte sadece bahsi geçen teori ve yer yerde komplo teorilerine vermesi eksiklik olarak değerlendirilmekledir.[17]

YÖK Tez Tarama Kataloğu'nda, uluslararası ilişkiler alanında çalışmanın konusuna yakınlığı itibariyle karşılaşılan tezlerden ilki 2002 yılında Ege Üniversitesi'nden Vahip Dursun tarafından hazırlanan "Türkiye-Afganistan ilişkileri (1921-1938)" adlı tezdir. Konusu itibariyle Afganistan üzerindeki Rus ve İngiliz hâkimiyet mücadelesi, Türk-Afgan dostluğunun gelişiminde, Türk etkisiyle Afganistan'da meydana gelen gelişmelere ve Afgan Kralı Emanullah Han'ın dünya gezisi ve 1928 yılındaki Türkiye ziyaretine değinilmiştir. Yazılmış tez bu haliyle çalışmanın 1921-1938 yılları arasındaki dönemi ile kapsam bakımından uyuşmaktadır.

"1991 yılından günümüze kadar Afganistan ve Türkiye ilişkileri" adlı tez ise 2008 yılında Ankara Üniversitesi'nden Kahlilullah Rasuli tarafından hazırlanmış yüksek lisans tezidir. Tezde 1991 yılından itibaren iç savaşa ve Taliban dönemine, ABD'nin bölgeye müdahalesine, Özgürlük Harekâtı'na ve Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti'ne yer verilmiştir. Yapılacak çalışma ile uyuşan noktası ise, Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti liderliği yapan Türkiye'nin ve TİKA'nın bölgedeki çalışmaları hususunda olmuştur. 11 Eylül saldırıları sonrasında da Afganistan'ı ele alan tez ortaya koyduğu argümanlarla çalışmanın 1991 yılı sonrası için yararlanılabilecek nitelikte olduğu görülmüştür.

[17] Esedullah Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, Doğan Kitap, İstanbul, 2001, s.s.1-328.

1.3. Yöntem

Bu araştırmanın amacı, uluslararası toplum tarafından gerçekleştirilen bu gayretlerin ve bunun içinde Türkiye-Afganistan ikili ilişkilerinde Türkiye'nin katkılarının neler olduğu ortaya koymaktır. Tez çalışmasında araştırma modellerinden genel tarama modeli olan tekil tarama modeli kullanılmıştır. Bu model kullanılırken de; kuramsal çerçevede dönemin Türkiye açısından iç ve dış ortamı ile Afganistan'ın tarihî, siyasi, toplumsal, coğrafi yapısı ve stratejik önemi ortaya konmuştur. Türk-Afgan ilişkileri dönemsel boyutlarıyla tarihsel bir sıra ve bütünlük içerisinde incelenmiş, daha sonrada her bir dönem kendi içerisinde değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada yararlanılan veriler daha çok ikincil kaynaklardır. Bunun temel nedeni Türk-Afgan ilişkileri üzerine birincil kaynaklara erişme sorunudur. Daha çok Türkiye'deki kütüphanelerden elde edilen bilgiler kullanılmıştır. Bunun haricinde çeşitli istatistikler ve ülke raporlarından da yararlanılmıştır.

Araştırmada bir takım tanımlar, kuramsal veriler ve temel bilgiler araştırma eseri niteliğinde olan kitaplar, ansiklopedik eserler ve internet ortamındaki bir kısım güvenilir veri kaynaklarından; yargısal veriler ise bilimsel makale, kitap ve tezlerden elde edilmiştir.

Tüm veriler belgesel tarama tekniği kullanılarak; yukarıda sayılan kitaplardan, makalelerden, tezlerden ve kısıtlı orandaki bilgisayar ve internet ortamı ile kütüphanelerden toplanmıştır. İnternet ortamındaki veriler diskete kaydetmek suretiyle bilgisayara doğrudan aktarılırken; kitap, makale ve özellikle kütüphane kaynaklarından fotokopi, bilgisayarda tarayıcı ile tarama yapma, not alma ve önemli yerlerin altını çizme şeklinde çeşitli yöntemlerden her biriyle çalışılmıştır. Özellikle arşiv belgeleri atıf yapılan yerde doğrudan kullanılırken, yorum içeren kaynaklardan alıntı yaparken ise çoğunlukla "dolaylı alma tekniği" kullanılmıştır.

Bu tez çalışmasında aşağıdaki konular ayrıca ispatına gerek duyulmadan doğru olarak kabul edilmiştir. Atatürk'ün dış politika yaklaşımı Türkiye'nin dış politikasını oluşturur. Türkiye laik, Afganistan ise İslami kurallarla yönetilen bir

devlettir. Türkiye Atatürk döneminde çağdaşlaşma yolunda önemli mesafe kat etmiştir ve bunun tüm ülkede yaygınlaştırılması hızla devam etmektedir. 1919-1938 yılları arasında Türkiye'nin altyapısı (tarihî, toplumsal, ekonomik, siyasi, askerî) Afganistan'a göre çok daha iyi durumdadır. Atatürk döneminde İngiltere emperyalist süper güçtür. Türkiye'nin 1930'larda İran'la çok iyi ikili ilişkileri bulunmaktadır.[18]

[18] 1747'de Ahmet Şah Durani önderliğinde millî birliğini sağlayan Afganistan, sonraki dönemlerde uzun yıllar sömürgeci İngilizlerin ve Rusların yayılma alanlarının tam ortasında doğal bir tampon görevi görmesi nedeniyle sürekli bu ülkelerin tehdidi altında varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. Özellikle de, Hindistan yarımadasında 19. yüzyılda yayılmasını tamamlayan İngilizlerle uzun bir mücadele içinde bulunmuş; sonunda İkinci İngiliz Afgan Savaşı sonrası dış işlerinde İngiltere'ye bağlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 1919 Mayıs'ında Anadolu'da başlattığı tam bağımsızlık yolunda kurtuluş mücadelesiyle aynı tarihlerde Afgan Emiri Emanullah Han tarafından İngilizlere karşı ülkesinin bağımsızlığını kazanma savaşı başlatılmıştır. Üç ay süren Üçüncü İngiliz Afgan Savaşı sonucunda imzalanan Ravalpindi Antlaşması ile Afganistan, bağımsızlık yolunda önemli bir adım atmıştır. 1921 yılında yapılacak olan düzenlemelerle de bağımsızlığını İngilizlere karşı bütünüyle kazanmıştır. Zaten Afgan tarihi bir bütün olarak incelendiğinde, karakteri itibariyle savaşçı ve bağımsızlığına düşkün olan bu milletin öyle kolay kolay kontrol edilemediği de tarihi bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Birinci Dünya Savaşı tüm hızıyla sürerken Çarlık Rusya'sı 1917 Ekiminde Bolşevikler tarafından gerçekleştirilen bir ihtilal neticesinde komünizmin etkisine girmiş ve ardından savaştan çekilmiştir. Rusya'daki önemli bu toplumsal ve siyasi değişim, dünyada uzun yıllar etkisi sürecek şekilde büyük bir iz bırakacaktır. 17. yüzyılda başlayarak devam eden uzun yıllar boyunca Osmanlı ile sürekli bir mücadele içinde yer alan ve daha sonra Osmanlı'nın yıkılmasında büyük pay sahibi olan Rusya, tarihin bir cilvesi olarak artık Anadolu'daki mücadelede Türklerin yanında yer alır duruma gelmiştir. Sonuçta Atatürk'ün Yunanlılara karşı verdiği millî mücadelede ihtiyaç duyduğu ve duyacağı askeri malzemelerin önemli bir kısmı Sovyet Rusya'dan temin edilmiştir. Türkiye, Afganistan ve Sovyet Rusya'nın özellikle Millî Mücadele Dönemi'nde ortak bir düşmanı vardı: dönemin emperyalist süper gücü İngiltere. Zaman içinde hem Afganistan hem de Sovyet Rusya, İngiltere ile anlaşmış görünseler de, Sovyet Rusya rejim yönünden, Afganistan ise Hint Müslümanları ile ilişkisi bağlamında İngiltere'ye karşı sürekli bir tehdit içermektedir. Anadolu'daki Millî Mücadele ise her ne kadar Yunanlılara karşı yapılıyor görünse de, arka planda İngiltere'nin olduğu bilinen bir gerçektir. Milli Mücadele Dönemi'nde Ankara Hükümeti'nin ilk uluslararası ve hukuksal başarısı Ermenilerle yapılan Gümrü Antlaşması olsa da, aslında 1 Mart 1921'de Afganistan ile 16 Mart 1921'de de Sovyet Rusya ile Moskova'da yapılan antlaşmaların ayrı birer önemi vardır. Çünkü bu antlaşmalar aynı zamanda ilgili ülkelerle sağlam bir dostluğun da temelini (her ne kadar Sovyet Rusya tarafında arada bir tereddütler olsa da) oluşturmuştur. Özellikle Ruslarla yapılan antlaşmanın önemi ve sonuçları konusunda hemen herkes az çok bir şey bilip fikir yürütebilirken, ondan önce Afganistan ile yapılan antlaşma konusunda ise birçok kişi daha az bilgi sahibi görünmektedir. Afganistan gibi daha yeni bağımsızlığını kazanmış, birçok yönden Millî Mücadele'de Türkiye'ye maddi yönden destek sağlamaya olanakları yetersiz bu Müslüman ülkenin Atatürk için acaba önemi ne olabilirdi? Millî Mücadele yıllarında başlayan ve hızlanarak devam eden Türkiye Afganistan ilişkilerinin Atatürk'ün düşünce penceresinde ifade ettiği anlam ne olabilir ve sonuçta Türk Dış Politikası için nasıl bir çıkarımda bulunulabilir? Türkiye'nin Afganistan ile 1921 yılında Moskova'da bir antlaşma imzalamadan daha önce ikili ilişkiye girdiği görülür. Yani Moskova'da yapılan bu antlaşma o an için imzalanmış ve tesadüfen yapılmış değildi. Atatürk, öncesinde Afgan asıllı Abdurrahman Bey'i 18 Ağustos 1920'de Afganistan temsilciliğe atamıştır. Yine aynı tarihlerde Cemal Paşa'nın Rusların desteğinde Afganistan'a gittiği ve Afganistan'da bir takım faaliyetlere başladığı görülür. Her ne kadar Cemal Paşa'nın faaliyeti Atatürk'ün istemi dışında gerçekleşmiş görünse de, İngilizler üzerinde yarattığı menfi etki bakımından ve kendisinin Cemal Paşa ile gerçekleştirdiği yazışmalar bağlamında ayrı bir önem arz etmektedir. Afganistan, 1 Mart 1921 tarihli antlaşmayı müteakip Türkiye'ye Sultan Ahmet Han'ı Afganistan elçisi olarak göndermiştir. Elçilik binasına Afgan bayrağının çekilmesini bizzat Atatürk kendisi icra etmiştir. Atatürk daha sonra Birinci Dünya Savaşı'nda Medine'nin

Bu çalışmada verilerin çözümlenmesinde ise kantitatif içerik analizinden yararlanılmıştır. Ancak bazı belgelerin incelenmesinde konunun önemine binaen söylev analizine de yer verilmiştir. Bu teknik, belgesel taramayla birlikte sık sık kullanılmıştır. Toplanan veriler daha sonra taslak plana uygun şekilde yazılmadan önce, ifade ettikleri değer bakımından yeniden gözden geçirilerek bir elemeye tabi tutulmuş ve gereksiz olanlar çıkarılmıştır.

1.4. Kuramsal Çerçeve

Küreselleşme[19] ile birlikte, ulusların öncü etken konumlarının araştırıldığı 20. yüzyılın sonunda devletlerin iç ve dış siyasal süreçleri devlet dışı aktörler tarafından etkilenmeye başlamıştır. [20] İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası politikayı anlamada öncü yaklaşım olan gerçekçilik yaklaşımına 1970'li yıllarda Joseph S. Nye ve Robert O. Keohane gibi isimler kuramsal bağlamda meydan okumuştur. Yaklaşımın ana tartışma konularından olan aktör, güç ve uluslararası sistem gibi konularda gerçekçilerin kanıtlarına karşı çıkan Nye ve Keohane, 1977

---

savunulmasında büyük kahramanlıklar gösteren Korgeneral Fahrettin (Türkan) Paşa'yı Afganistan'a elçi olarak göndermiştir. Fahrettin Paşa'nın Afganistan'a gitmesi özellikle İngiltere'de endişeyle karşılanmıştır. Kurtuluş Savaşı süresince hızla gelişen Afganistan Türkiye ilişkileri, Atatürk'ün özellikle Emanullah Han'la olan özel dostluğu ile birlikte en üst seviyeye çıkmıştır. Amanullah Han'ın tahttan indirilişinden sonra iktidara gelen sırasıyla Nadir Şah ve oğlu Zahir Şah dönemlerinde de, iki ülke ilişkilerinin heyecan ve sıcaklığını kaybetmediği görülür. Ayrıca Türkiye, 1921 ve 1928 yıllarında yapılan antlaşmalarla garanti altına alınan çeşitli alanlardaki imkânları ölçüsündeki yardımları, büyük bir özveriyle uzun bir dönem yerine getirmeye çalışmıştır. Bu yardımlar, Afganistan'ın kalkınması ve çağdaşlaşma yolunda Türkiye'yi takip edebilmesi için başta eğitim ve sağlık olmak üzere hemen her alanda yapılmıştır. Sonuçta Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 1937'de Sadabat Paktı'nın imzalanmasıyla, Türkiye Afganistan arasındaki ikili ilişki, bölgesel bir nitelik kazanarak zirve yapmıştır. Afganistan Türkiye ilişkilerinde Atatürk döneminde Türkiye'nin daha başarılı bir rol oynadığı ve Afganlı liderlerin tabiriyle "büyük kardeş" rolünde olduğu bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Atatürk'ün çağdaşlaşma yolunda yönünü Batıya döndüğü ve bu yönde çaba gösterdiği ancak tam bağımsızlık ilkesine de sürekli bağlı kaldığı bir ortamda, Afganistan ve İran gibi Türkiye'nin doğusunda yer alan ülkelerle yürüttüğü sıcak ve dostluk dolu ilişkiler, özellikle Laik Türkiye ile Müslüman kimliği ön planda olan Afganistan'la ilişkiler bağlamında özel bir önem taşımaktadır. Bkz. Aydın Can, Atatürk Dönemi Türk –Afgan İlişkileri, http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/aydin_can_ataturk_donemi_turk_afgan_iliskileri.pdf (16.11.2018). ve T. C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye - Afganistan Siyasi İlişkileri, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa, (16.11.2018).

[19]Özellikle Karşılıklı Bağımlılık Teorisi, 1990 sonrasında ön plana çıkan küreselleşme söylemiyle birlikte daha da güçlenmiş ve küresel bir görüngü halini almış olduğu yazında sıkça yer almaktadır. Bkz. Muharrem Gürkaynak, ve Serhan Yalçıner, Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 23 (Güz 2009), s. 73-92.

[20] Türk Fahri ve Gaytancıoğlu Kaan, Türkiye'nin Afrika Politikasında Baskı Gurubu Olarak Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonunun Rolü, Editör: Türk Fahri, *Türk Dış Politikasında Orta*

yılında yazdıkları Güç ve Karşılıklı Bağımlılık (Power and Interdependence) isimli kitaplarında *"Karşılıklı Bağımlılık Kuramını*" ortaya atmışlardır. Bu durum haliyle devletlerarası münasebetlerin ve devletlerarası siyasetin içeriği önemli ölçüde değiştirilmiştir.[21] Karşılıklı bağımlılık kuramı bağlamında, SSCB'nin 1979 yılında Afganistan'ı işgal etmesi büyük güçlerin oyun sahasında kalan coğrafya üzerinde farklı politikalar geliştirilmesine neden olmuştur. SSCB'nin işgali ile aslında ülkede İslami hareketinde tohumları atılmış oldu. Böyle bir atmosferde uluslararası ilişkilerin geleneksel yaklaşımları ile Türkiye- Afganistan ilişkilerine yaklaşmak neredeyse imkânsızlaşmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye-Afganistan ilişkilerine karşılıklı bağımlılık yaklaşımı ile ele almak daha doğru olacaktır.

Geleneksel yaklaşımlarda uluslararası ilişkiler ya da uluslararası politika sadece egemen ulusal devletlerarasındaki ilişkileri ifade etmektedir. Uluslarötesicilikte (transnasyonalizm) olduğu gibi karşılıklı bağımlılık teorisinde uluslararası ilişkiler kavramı; egemen ulusal devletlerarasındaki ilişkilerin yanında uluslararası örgütler, ulus ötesi örgütlenmeler, çok nüfuslu şirketler ve alt ulusal gruplar arasındaki ilişkileri incelemektedir. Ayrıca toplumlar arasındaki; toplumsal ilişkileri, kültürel ilişkileri, eğitim amaçlı seyahatleri ve diğer benzeri tüm ilişkileri ve etkileşimleri analiz etmektedir. Bu bağlamda Türkiye-Afganistan ilişkileri tarihsel paradigmada değerlendirildiğinde iki ülkenin ilişkilerini Osmanlı Devleti'ne kadar taşımak mümkündür. Bununla birlikte kültürel ilişkiler bağlamında yani *"yumuşak güç/soft power"*[22] olarak birçok unsuru içinde barındırmaktadır. Örneğin dil unsuru ele alındığında Afganistan nüfusunun %11'lik kısmı Türkçe dil grubundan "Özbekçe ve Türkmence" konuşmaktadırlar. Temel aktörü devlet olan bir siyasi süreç olmaktan çıkarak, tüm bu çok taraflı ilişki ve etkileşimler bağlamında, birden çok aktörün rol aldığı veya alabileceği bir siyasal etkileşim süreci olarak değerlendirilmektedir.[23] Özellikle gelişmekte olan demokratik ortam, hükümet dışı örgütlerin ve bireylerin karar almalarına doğrudan veya dolaylı olarak müdahale edebilmelerini birlikte getirmiştir. Bundan dolayı, kişisel etkileşimlerden sportif ve turizm faaliyetlere, ülke

---

Asya ve Orta Doğu 1990'lardan Günümüze, İstanbul, 2013, s.223.

[21] Abdüssamet Pulat, Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Açısından Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri: 2002-2014, İran Çalışmaları Dergisi ,Cilt: 1, Sayı: 2, s.s. 93-114.

[22] Türk Fahri, a.g.e., s.224.

içinde baskı gruplarından devletlerarası düzeyde faaliyet gösteren baskı gruplarına ve çok nüfuslu şirketlere kadar pek çok faktör ulusal ve uluslararası politika çözümlemelerinde önemsenmeye başlanmıştır. Hükümetleri temsil etmeyen ulusal nitelikteki kişiler farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedirler. Bunlar arasında; siyasal partiler, medya ve hükümet ile bağlantısı olamayan sivil toplum kuruluşları bulunmaktadır.[24] Bu doğrultuda Türkiye-Afganistan ilişkilerinde milatlardan biri olarak Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) ve Bölgesel İmar Ekipleri'nin rolü örnek verilebilir. Çünkü TİKA, imar fonu kapsamında 2004 yılından bu yana Kabil Büyükelçiliği'nde ofis açmış ve faaliyetlerine başlamıştır.

Liberal demokrasilerde baskı gruplarının kullandıkları yöntemler ve etkinlikleri o ülkedeki siyasal yapının kurum haline gelme düzeyine göre değişiklik gösterebilmektedir. *"Baskı grupları"*[25] alınan kararların kendi lehine olması için karar alıcalar üzerinde baskı kurmaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda baskı gruplar tarafından istenilen yöntem ile ilgili kişi veya kişiler ile doğrudan iletişim kurmaktır. Baskı grupların ilk hedefleri kendi üyeleridir. Öncelikle kendi üyelerini bilinçlendirme ve aynı hedef doğrultusunda ilerlemeyi benimsetmektedir. Bu aşamadan sonra sıra kamuoyunu etkilemeye gelmektedir. Kamuoyunu şu şekillerde etkilemeye çalışırlar; basın toplantıları yaparak, afişler asıp gösteri yürüyüşleri düzenlemek, yaptıkları eylemlerin duyula bilmesi amacıyla medya görevlileriyle iletişim kurmaya çalışmak gibi iştirakler yapmaktadırlar. [26]

Baskı gruplar yerine *"lobi"*[27], *"çıkar grupları", "örgütlü grup", "siyasal*

---

[23] Arı Tayyar, Uluslararası İlişkiler Teorileri, İstanbul, 2013, s. 322.
[24] Türk Fahri, a.g.e., s.224.
[25] Alan Ball baskı gruplarını, belli bir uyum ve ortak amaç çerçevesinde bir araya gelmiş ve siyasal karar mekanizması etkilemeye çalışan toplumsal gruplar olarak tanımlamaktadır. İlter Turan ise baskı grubunu, "üyelerin ortak çıkarlara sahip olduklarını algıladıkları ancak iktidarı ele geçirmeyi amaçlamadan siyasal sistemi etkilemeye çalışan grup" şeklinde tanımlamaktır. Ayrıca bkz. Türk Fahri, aynı yerde.
[26] Aynı yerde.
[27] ABD yasama sisteminde çeşitli baskı gruplarının temsilciliğini yapan üyelerce, belirli bir kararın alınması ya da alınmaması yolunda gösterilen kulis faaliyetleri. Terim günümüzde, başka ülkelerde söz konusu olan benzer faaliyetleri adlandırmak için de kullanılmakla beraber Amerikalıların deyimiyle bir "Üçüncü Meclis" benzetmesini haklı çıkartacak kadar önem kazanması ABD ile ilgilidir. Nitekim ABD'yi oluşturan "devletler"in bazıları bu konuda özel örgütlenmelere giderken, Kongre de 1946 yılında çıkarmış olduğu "Lobiciliği Düzenleme Yasası" (Regulation of Lobbying Act) ile konuyu düzenlemeye çalışmıştır. Kongre'deki lobicilik faaliyeti iç politika ile ilgili olabildiği gibi diş politika ile de ilgili olabilmektedir. Özellikle, ABD'nin çeşitlilik gösteren etnik yapısı ve tüm

grup" ve *"sivil toplum kuruluşu"* gibi kavramlarda kullanılabilmektedir. Bu bağlamda bu gruplar siyasal karar sürecini etkilemeye topluluklar şeklinde tanımlanabilir. Yani çıkar grupları maddi ve manevi menfaatler etrafında toplanan gruplardır.[28]

dünyada faaliyet gösteren büyük şirketlerin varlığı bu açıdan önem taşımaktadır Örneğin, bu ülkede yaşayan Yahudi, Yunanlı, Ermeni vb. etnik grupların sürdürdükleri lobicilik faaliyetleri Türk kamuoyunun yakından bildiği bir biçimde, ABD diş politikası üzerinde şu veya bu oranda bir etkide bulunabilmektedir. Bazılarına göre, bu türden lobicilik faaliyetleri, yasama organına yasama süreci ile ilgili geniş çaplı materyal sağladığı ve bu konuyla yakından ilgilenen organize grupların da bu sürece katılımını gerçekleştirdiği için yasama sürecine olumlu etkide bulunmaktadır. Bazıları ise lobiciliği, sadece kendi tezlerini destekleyen olgu ve olaylarla ilgilenen, dolayısıyla toplumun genel çıkarlarından çok belirli grupların çıkarlarını savunan bir anlayışı yansıttığından dolayı eleştirmektedirler. Ayrıca bkz. Faruk Sönmezoğlu a.g.e. 185.

[28] Türk Fahri, a.g.e., s.224.

AFGANİSTAN'A GENEL BAKIŞ

2. AFGANİSTAN'IN COĞRAFİ KONUMU

Resmi adıyla "Afganistan İslam Cumhuriyeti", Orta Asya, Hindistan ve Orta Doğu'nun kesiştiği stratejik bir bölgede bulunmaktadır. Yakın Çağ'a kadar, Orta Asya'daki savaşlar, göçler ve ticaretin ortasında yer alan bu bölge, eskiçağda "Aryana" ve ortaçağda "Horasan" diye adlandırıldıktan sonra, 1747 tarihinden itibaren "Afganlıların Vatanı" manasına gelen Afganistan adıyla anılmaktadır.[29] Kabil ülkenin resmi başkentidir.

Ülke, 29 derece 30 dakika ve 38 derece 35 dakika kuzey enlemleri ile 60 derece 50 dakika ve 74 derece 50 dakika doğu boylamları arasında yer almaktadır. Denizden ortalama 300-500 mil uzaklıktadır. Daha önce denize kıyısı olan Afganistan, 1893 yılında Britanya Krallığı'yla yapılan Durand Sınır Anlaşması'yla bu konumunu kaybetmiştir. Tarihi, coğrafi, kültürel olarak Orta Asya'nın devamı olan bu bölge, din ve siyaset açısından Ortadoğu ve Güney Asya bölgesine ayırt edilemez bir bölge haline gelmiştir.[30]

Afganistan, 652.100 kilometrekare yüzölçümü ile Türkiye'nin yaklaşık dörtte üçü büyüklüğündedir. Kuzeyinde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, batısında İran ve kuzeydoğu ucunda Çin Halk Cumhuriyeti bulunan ülke, doğu ve güneyinde Pakistan'la uzun bir sınıra sahiptir. Türkmenistan'la 744 kilometre, Özbekistan'la 137 kilometre, Tacikistan'la 1.206 kilometre, Çin'le 76 kilometre, İran'la 936 kilometre ve Pakistan ile 2.430 kilometre sınır uzunluğu vardır. Ülkenin kuzey-batısındaki Wuhan ile güneybatısındaki Koh Malik Siah arasındaki uzunluk 1.500 kilometre, batısında Herat sınırı üzerindeki Zülfikar'dan, doğusunda Pakistan sınırı üzerindeki Hayber Geçidi'ne uzanan genişlik ise 1.000 kilometre civarındadır. Deniz seviyesinden ortalama yükseklik 2.000 m civarındadır. Ancak belli başlı

[29] Şimşir: N. Bilal, Atatürk ve Afganistan, Avrasya Bir Vakfı Asam Yayınları, Ankara, 2002, s.5.
[30] Ülke profili Afganistan, http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profili/ulke-profili-afganistan, (21.12.2018).

vadilerin yüksekliği 2.000 metrenin üzerindedir. [31]

Afganistan'ın fiziki şartları göz önüne alındığında; ülke kuzey ve orta kesimleri sıradağları andıran bir şekildedir. Ülkeyi batıdan doğuya bölen ve en önemli fiziki görüntüsünü veren Himalaya Dağları'dır. Batıdan doğuya ikiye bölen ve ortadan bir set görüntüsü oluşturan Hindukuş Dağları bulunmaktadır. Bend-i Türkistan ve Kuh-i Sefid Dağları ile sıralanan gibi dağlar bulunmaktadır. Ülkenin çoğunluğunu sıra dağlar, dağlık bölge, kuzey ovaları ve güney platosu olmak üzere üç değişik coğrafi bölgeye ayrılmaktadır. Bu dağlar üzerinde kuzey-güney arasında irtibat yüksek geçitler ile sağlanabilmektedir. Ülkenin doğusundaki Hayber Geçidi, Hindikuş Dağları üzerindeki geçitlerin en önemlisidir.

Afganistan'ın fiziki olarak ikinci önemli yapısı, ovalarıdır. Ülkenin kuzey ve güneybatısında ovalar yer almaktadır. Ülke nehirler açısından oldukça zengindir. Ancak bu nehirlerin çoğu okyanuslara ulaşamamakta ve çöllerde kaybolmaktadır. Bunların en önemlisi, Orta Asya cumhuriyetleriyle sınır teşkil eden ve Kokça-Kunduz adıyla iki kola ayrılan 500 kilometre uzunluğundaki Amu Derya Nehri'dir. Türkmenistan ve Özbekistan ile sınırı oluşturan ve ülkenin en alçak yeri olan (258 metre) bu nehir boyunca uzanan ve "Afgan Türkistanı" olarak adlandırılan ova, başlıca tarım alanıdır. Yine, İndus Nehri'nin bir uzantısı olan Kabil suyu ve Heri-Rud Irmağı, ülkede tarım arazilerinin sulanması açısından büyük önem taşımaktadır. Kuzeybatıda Badgis, batıda Herat, İran'a yönelmiş olan Heru-Rud Irmağı Ovası, Kabil Irmağı Vadisi ve Hilmand Suyu Havzası önemli düzlüklerdir. Ülkenin kuzeyindeki sulak araziler, tarım ve çiftçiliğin gelişmesinde ve bununla birlikte bölgenin kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Afganistan'ın en önemli fiziki özelliği ise ülkenin güneyinde bulunan çöl, çorak topraklardır. Temel geçim kaynağının tarım olduğu ülkede ise çorak ve kırsal topraklarının fazla olması sebebiyle ülkenin büyük bir bölümü olan bu bölüm tarıma elverişsiz diye kullanılmamıştır. Diğer bir bölümü olan güneybatıdaki bölümde ise çöl ve yaylalarla kaplıdır. Hindikuş Dağları'nın olması sebebiyle ülkede oluşan seller ve depremler olduğu için sadece %10'luk bir kısım tarım alanı olarak

[31] Manzar, A.M. *Afganistan Üzerinde Kızıl Bulutlar*, Önce Yayınları, İstanbul, 1983, s.25.

kullanılmaktadır. Bu bölgede en tanımış ve çok büyük bir alanı kaplayan ise Ölüm Çöl'ü bulunmaktadır.[32]

Afganistan'ın batı ve güney bölümünde ise İran platosu bulunmaktadır. Bu sebeple bu bölge nüfus itibari ile az, seyrek ve toprak kurudur. Bölgede Deşt-i Margo (Ölüm Çölü) ve Registan adı altında iki geniş çöl bulunur. Tarihi çok eskilere dayanan Herat ve Vaha adlı şehirler bulunmaktadır. Bu şehirler istisnai şehirler olarak adlandırılır. Bölgenin kuzeyinde ise tarım alanın iyi olması güneyinde ise çorak olmasından dolayı birçok medeniyet adına çatışmaların olmasına sebep olmuştur. Afganistan'a ait olan fiziki şartlardan dolayı hem insanının, hem kültürünün, hem tarihin, hem devlet politikalarına eş değer olarak değiştirmiştir.[33]

Ülkenin birçok bölgesinde hayvancılık yapılmaktadır. Tarımın yanında hayvancılık yapılan bu yerlerin; %46 sı otlak arazi, %3 ormanlık alan ve diğer kalan bölgeler ise bozkır ve dağlık alandır. Ülkenin en büyük kentleri Mezar-ı Şerif, Kunduz, Kandahar, Kabil ve Celalabad kentleridir.

2.1. Afganistan'ın Jeostratejik Konumu

Afganistan, kıtalar ve bölgeler arasında stratejik bir coğrafyada bulunması sebebiyle, dünya siyasi tarihinde her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Kuzeyden güneye Amu Derya Nehri ve Türkistan stepleri ile Belucistan ve batıdan doğuya İran Horasanı ile İndus vadisi arasına yayılmış[34] olan ülkeden; kritik konumundan dolayı eski çağlarda "*Dünyanın Kavşak Noktası*" olarak bahsedilmiştir. İslam, Çin ve Hint kültürlerinin tam ortasında bulunan ülke, Orta Asya, Sıcak Sular, Hint Alt Kıtası ve Ortadoğu'ya giriş-çıkış için en uygun kavşak noktasıdır. Dünya haritasına yüzeysel olarak bakıldığında bile, Asya Kıtası'nın Doğu-Batı ve Kuzey-Güney geçişlerinin merkezinde bulunan Afganistan'ın, fiziki olarak "*Kıtanın anahtarı ve kalbi*" hükmünde olduğu görülmektedir.

---

[32] Martin Ewans, Conflict in Afghanistan, the Taylor & Francis e-Library, 2005, s.5.
[33] Ahmed Rashid, Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun, Everest- Mozaik Yay., İstanbul, 2001, s.11.
[34] Theo F. Rodenbough, Afhhanistan and the Anglo- Russian Dispute, The Project Gutenberg e-Book, January, 2005. s. 7.

Tarihte, küresel güç olmayı amaçlayan Pers İmparatoru Büyük Dara (M.Ö.500), Büyük İskender (M.Ö.320) ve Timurlenk (M.S.1.400)'ten başlayarak, günümüze kadar devam eden küresel çatışmaların, hep bu ülke üzerinde düğümlendiği görülmektedir. 18. ve 19. yüzyıllarda Rusya ve İngiltere arasında, siyasi, askeri ve ekonomik olarak yaşanan ve "*Büyük Oyun*" olarak adlandırılan çatışmaların sebebi de Afganistan'ın kontrol edilmesi olmuştur. Rusya, bu oyunun oynanmasından yaklaşık yüzyıl sonra da olsa (1979) işgal hedefine ulaşabilmiş, ancak başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Avrupa ülkeleri ve İslam dünyasının şiddetli tepkisiyle karşılaşmıştır.

19. yüzyılda Rusya'nın sıcak denizlere inme çabası ve İngiltere'nin en önemli sömürgesi olan Hindistan'ı koruma gayreti, 20. yüzyılda da Doğu ve Batı blokları arasında bir tampon bölge oluşturması, Afganistan'ı önemli kılmıştır. 21. yüzyıla gelindiğinde ise, Orta Asya petrol ve doğal gazının, dünya piyasalarına taşınması için geçiş yolu olması ve ABD'nin tehdit olarak değerlendirdiği, İran, Çin, Hindistan ve Rusya'nın arasında bir "üs" vazifesi görmesi, bu ülkeyi vazgeçilmez hale getirmiştir.[35]

Etnik çeşitliliğin en fazla olduğu bölgelerden bir olarak adlandırılan bu coğrafya, Adem Özdemir'e göre "Avrasya Balkanları" olarak adlandırılmaktadır[36]. Zbigniew Brzezinsiki ise bu bölgeyi küresel istikrarsızlığın başkenti olarak isimlendirmiştir. Balkanlara oranla etnik, dini ve kültürel açıdan fazla karışık olduğu için Güney Asya, Orta Doğu, Güney Asya, Orta Asya'yı içine alacak şekilde bir fiziki görüntüsü vardır. En sorunlu olan dokuz tane devletten biri ise Afganistan'dır. Bu bölgeye egemen olma ve egemen anlayışı sürme yani güç kullanma ve güç elde etme gibi değerleri vardır. Bu bölge özellikle doğalgaz rezervleri önemli olduğundan bölge hep cazip hale gelmiştir. Altın, doğal minarelerin olduğu, Petrol'ün bile yüksek olduğu ve bu bölgeye egemen olma düşünesi meydana gelmiş olup, uluslararası bağlamda hep gündemde olmuştur. Hâkimiyet amacının bir tahtası olacak şekilde

[35] Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi", Avrasya Etüdleri, TİKA, 2008/2, Sayı:34, s. 61.
[36] Adem Özder, " Avrasya Kavramı ve Önemi", Avrasya İnceleme Dergisi, 2013.

yüzyıllardır bölge cazip konumundadır.[37]

2.2. Afganistan'ın Sosyal Yapısı

Bugün Afganistan olarak bilinen memleketin adı, Afgan kavminin üstünlük kazandığı 18. yüzyılın ilk yarısından sonra ortaya çıkmıştır. Bunun öncesinde, siyasi birlik olmayan bu topraklarda, bölgeler ayrı ayrı isimlendirilmiştir. Bu bölgede yaşayanlar arasında, dil ve ırk temelinde bir birlikten bahsetmek mümkün değildir. [38]

Afganistan'ın halkı ise refah anlamında sınırlı sayıda seçkin insanlar, ortada ise orta denilmeyecek bir orta sınıf ve halkın %95 ise küçük çiftçi olarak nitelendirilmektedir. Orta direk ise genellikle memurlar, çiftçi ve esnaflardan oluşmaktadır. 1980 li yıllarda ise savaşta olsa gelişen eğitim ve uzmanlaşma orta sınıfa olumlu katkıda bulunmuştur. En üst düzeyde ise ordu mensubu, büyük toprak sahipleri, boy beyleri, din adamları ve bürokratlar bulunmaktadır.[39]

Afganistan'ın halkı etnik çeşitliliğe sahip olduğu için köy, aile, kabile ve çekirdek aile birimlerinden oluşmaktadır. Afgan halkı çok parçalı olduğu için bir millet olma konumuna gelememektedir. Ülke coğrafi olarak ne kadar farklılık gösteriyorsa, en az onun kadar, değişik köklerden gelen halk bulunmaktadır. Afgan milleti diye bir ulusun olmadığını ve her ne kadar uluslararası baz da bir millet olma duygusu yaratılmaya çalışılsa da bu gerçek kaçınılmaz gerçektir. Ülkede herkes kendisini mensup olduğu halk, boy veya aşirete göre tanımlamaktadır. Afganistan'da insanlara "Kimsiniz?" diye sorulduğunda, "Afganım" cevabını almak hemen hemen imkânsızdır. Böyle bir soruyla karşılaşan Afganlar büyük ihtimalle, "Tacikim", "Peştunum", "Özbekim" veya "Türkmenim" şeklinde cevap verecektir.[40]

Menşe ayrılıkları, farklı dillerin konuşulmasına da yol açmıştır. Ülkenin her bölgesinde değişik yerel diller konuşulurken, oransal olarak bakıldığında: Darice (Afgan Farsçası) % 50, Peştunca % 35, Türk Dilleri (Özbekçe ve Türkmence) % 11,

[37] Brzezinski, Zbigniev: Büyük Satranç Tahtası, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998. s.140.
[38] Mehmet Saray, Afganistan ve Türkler, Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 17.
[39] Mehmet Akkurt, Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.29.

Beluçi ve Paşay gibi otuz küçük dil ise % 4 oranında konuşulmaktadır. Ülkede Darice ve Peştuca resmi diller olarak kabul edilmiştir. Peştuca, özellikle güney bölgelerinde, sadece Peştunlar arasında konuşulmaktadır. Buna karşın Darice, kuzey ve batı bölgelerinin yanı sıra ülke çapında yaygınlaşmıştır. İki resmi dilden biri olmasına rağmen Peştuca, ülke genelinde geçerli bir dil olamamıştır. Nüfusun % 60'ından fazlasının bu dili bilmemesi, fakat Taciklerin konuştuğu Darıca'nın nüfusun çoğunluğu tarafından konuşulabilmesi, Darice'yi genel iletişim dili olarak öne çıkarmıştır.[41]

Afgan halkının neredeyse tamamı Müslüman'dır. Nüfusun % 80'ini Sünni, % 19'unu Şii Müslümanlar oluştururken, % 1 oranında Hindu ve diğer inanç mensupları bulunmaktadır.[42] Halk, katı, gelenekçi bir İslam anlayışına sahiptir. Ortadoğu ve Asya genel kültürünü muhafaza etmektedir. İslam'ın emirlerine itaatin, ekonomik ve sosyal adaleti temin edeceğine inanılmaktadır. Ancak, dinin hayatın her alanında yer alması, çok sayıda Seyyid, Pir, Ulema ve Mevlevi adı altında faaliyet gösteren şahısların; değişik söylem ve tavırları ile insan hayatının her anına müdahale etmeleri Afganlıları bıktırmıştır.[43]

Afgan toplumunda dedikodu ve şayialar çok güçlüdür ve çabuk yayılmaktadır. Halkın büyük çoğunluğunun eğitim seviyesi düşüktür ve bu durum, din temelli hurafelerin ve cereyanların halk arasında yayılmasına ve taban bulmasına fırsat vermektedir. Afganistan'da dini tatiller ay takvimine göre, bağımsızlık günü, yeni yıl gibi diğer tatiller güneş takvimine göre kutlanmaktadır. Tatillerde Afganlılar, genellikle dost ve akrabalarını ziyaret etmekte, özel yemekler hazırlamakta ve dini aktivitelerini yerine getirmektedir.[44]

---

[40] Oğuz, Esedullah, a.g.e, s.38.
[41] Afganistan'da Dil Politikaları, https://guneyturkistan.wordpress.com/2013/07/26/afganistanda-dil-politikalari/, (27.12.2018).
[42] SelimYavuz, Afganistan ve Dostum, Hiler Yayınları, Ankara, 2004, s. 25
[43] Esedullah, a.g.e, s. 41.
[44] Bu günler: Eid El Fitir (Ramazan Bayramı. Yeni kıyafetlerini giyerek duaya giderler, dost ve akrabalarını ziyaret ederler.), Eid El Adha (Kurban Bayramı. Hicri takvimin 12. ayının 10. günüdür. İbrahim peygamberin oğlu İsmail'i Allah'a kurban adadığı gündür.), Aşure (Muharrem ayının 10. günüdür. Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin ve arkadaşlarının Kerbela' da öldürülmelerinin anıldığı yas günüdür.), Mevlid El Nabi (Hicri takvimin Rabuül evvel ayının 12. günüdür. Hz. Muhammed'in doğumu kutlanır.), Nevruz (21 Mart, bahar mevsiminin ilk günüdür. Taliban döneminde Nevruz kutlamaları yasaklanmıştır.) ve Jeshen 19 Ağustos Afgan Bağımsızlık günüdür. Bunun yanında İşçi

Afganistan'da başkent Kabil hariç, çoğu yerde kırsal yerleşim tipinin hâkim olduğu görülmektedir. Hane halkının barındığı, yüksek duvarlarla ve surlarla çevrili konutları dışarıdan görmek olanaksızdır. Çoğunlukla toprak ve balçık evler vardır.[45] Kırsal nüfus, başlıca nehir kıyılarında toplanmıştır ve köylerin çevrelerinde büyük kasabalar vardır. Bu kasabalar, ticari ve idari merkezlerdir. Hayvancılıkla uğraşan insanlar bazı kırsal kesimlerde yerleşik hayat, bazıları mevsimsel olarak göçebe hayvancılık yapmaktadır. Kırsal kesimde yaşayan insanların tarıma olan ilgileri ekolojik, ekonomik ve politik faktörlere bağlı olarak değişmektedir. [46]

Afganistan'da, çeşitli aile ve evlilik türleri görülmektedir. Afgan ailesinde; yalnızca aynı boy, köy vb. üyeler arasında evliliğe izin veren aile düzeni, erkek egemen aile, evlendikten sonra erkeğin ailesinin evine yerleşme ve bir erkeğin aynı anda birden fazla kadın ile evli olması gibi yapılar görülebilmektedir. Aile bağlarını güçlendirdiğine inanıldığı için kuzenler arasında evliliklere sık rastlanmaktadır. Erkekler genelde 18-20, kızlar 16-18 yaşlarında evlenmektedir. Evlilik ve nişan törenleri farklı ve karmaşıktır. Geleneklere göre üç gün süren düğünler, genelde yaz sonu veya güz başında yapılmaktadır. Geniş aileler, toplumun belli başlı ekonomik ve sosyal birimi olup, ülke çapında yeterli hizmet alt yapısı olmadığından devletin yerini almaktadır. Otorite, miras ve kişisel istekler üzerinde amansız mücadele ve rekabet görülmektedir.[47]

Afgan halkı sorunlarını devlete götürmekten ziyade kendi arasında çözmeyi tercih etmekte, sorunlar "Jirga" denen aşirete mensup yaşlı erkeklerden oluşan meclislere götürülmektedir. Devlet ile ilgili problemleri çözmek için ise, "Malik" denen muhtar benzeri aracılar kullanılmaktadır.

Afgan adları genelde İslamî kökenlidir. Ancak Peştun nüfusu çoğunlukla Arapça olmayan adlar kullanmaktadır. Soyadı ise yeni bir gelişme olup, genelde

---

Bayramı (Taliban döneminde yasaklanmış) ve 4 Mayıs Şehit ve Gazileri Anma Günü de kutlanmaktadır. Afganistan Bilgi Broşürü", Kara Kuvvetleri Basımevi, Temmuz 2002. s.25.

[45] Akkurt, a.g.e., s.28.

[46] Afganistan Bilgi Broşürü", Kara Kuvvetleri Basımevi, Temmuz 2006. s.37.

[47] Abdullah Mohammadi, Afganistan'da Dini Köktenciliğin Sosyolojik Alt Yapısı, Toplum Bilimleri, Ocak 2016 sayı 10 cilt 19, s.70-72.

yaşanılan yöre veya kişilerin mesleği ile ilgilidir.[48]

2.3. Ekonomik Yapı

Afganistan, yaklaşık 150 yıl boyunca İngiliz sömürgeciliğine direnmiş ve her türlü yabancı etkiye kapalı kalmıştır. Bu yüzden iktisadi gelişmesi için gerekli olan büyük ticaret yollarını açmaya da yanaşmamıştır. Gene ülkede 20. yüzyılın başlarında, sanayi üretimine geçmek, ticareti geliştirmek ve ulaşımı yaygınlaştırmak için bazı çabalar harcanmıştır. Ancak bu çabalar yüzeysel kalmıştır. 1950'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden (SSCB), daha sonra da İran'dan ve Basra Körfezi kıyısı ülkelerinden alınan yardımlarla gerçek bir ekonomik gelişme başlamıştır. Ama bütün bu olumlu gelişmeleri, 1979'da patlak veren savaş yok etmiştir. SSCB'nin ülkeyi işgali, Afganistan'ı siyasal ve iktisadi olarak ona daha da bağımlı hale getirmiştir.[49]

1990 yılı tahminlerine göre, Afganistan'daki etkin nüfusun % 68'inin tarım, % 13'ünün ticaret ve hizmetler, % 10'unun sanayi ve % 6'sının yapı sektörlerinde çalıştığı, 1989 yılı dış ticaret tahminlerine bakıldığında ise, dış alımının 900 milyon, dış satımının 433 milyon ABD doları olduğu görülmektedir. Bunun yanında, 1992-1993 yıllarında hükümetin kontrolü dışında kısmen ekonomik bir rahatlama görülmüştür. Hayratan, Turgundi, İslam Kale ve Turham gümrükleri tüccarların ithalat ve ihracatına açılmıştır.[50]

Uzun yıllar süren savaşlar ve iç karışıklıklar Afgan ekonomisinin gelişmesini engellemiş, ekonomi çökme noktasına ulaşmış ve Afganistan dünyanın en fakir ülkelerinden biri haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) 2011 İnsani Gelişme Raporu'nda, ekonomik verileri ve yaşam düzeyi açısından 187 ülke arasında 172. sırada yer almaktadır.[51]

2001 yılında Taliban yönetiminin devrilmesi ve uluslararası yardımların

[48] Afganistan Bilgi Broşürü. a.g.e., s. 39.
[49] Akkurt, a.g.e., s.48.
[50] Akkurt, a.g.e., s. 48.
[51] Rauf Beg, Adı Afganistan'dı Talibanlar'ın Eline Nasıl Düştü?, İstanbul, Turan Kültür Vakfı

artırılmasıyla, ekonomide nispeten iyileşmeler görülmüştür. Özellikle tarım sektöründe iyileştirmeler yapılmış ve hizmet sektörü büyümüştür. Öyle ki, Afganistan ekonomisi 2008 yılında % 3,6, 2009 yılında % 20,9 ve 2010 yılında % 8,2 büyüme kaydetmiştir. Ancak bu ilerlemeye rağmen, Afganistan hâlâ, dış yardıma bağımlı, tarıma muhtaç ve komşu ülkelerle ticaret yapmak zorunda olan, fakir bir kara ülkesidir. Ülke nüfusunun çoğu, barınma, temiz su, elektrik, sağlık hizmetleri ve iş imkânlarından yoksundur. Nüfusun % 36'sı yoksulluk sınırının altındadır. Suç oranının yüksek, buna karşılık güvenliğin yetersiz olması ile hükümet yapısının güçsüz ve ülkenin tamamında hukuk kurallarını uygulatmada başarısız olması, ülkenin gelecekteki ekonomik büyümesi önünde ciddi engeller olarak görülmektedir. Türkiye'nin Satın Alma Gücü Paritesine Göre Gayri Safi Yurt İçi Hâsılası 2010 yılı itibariyle, 27,36 milyar ABD dolarıdır. Afyon üretimin etkisi hariç tutulduğunda, tarım sektörünün etkisinin % 31,6, sanayi sektörünün etkisinin % 26,3 ve hizmet sektörünün etkisinin % 42,1 olduğu görülmektedir. Bu oran kişi başına hesaplandığında Afganistan, 900 Dolar ile dünyadaki 228 ülke arasında 216. sırada yer almaktadır. 2004 yılında 14 milyon olarak tahmin edilen Afgan işgücünün, 2008 tahminlerine göre işsizlik oranı % 35'tir. Afgan halkının büyük bir bölümü tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Ülkede tarım sektöründe çalışanlar, işgücünün % 78,6'sını, sanayi sektöründe çalışanlar % 5,7'sini oluştururken, hizmet sektöründe çalışanların oranı % 15,7'dir. Afganistan topraklarının sadece % 12'si ekilebilir durumdadır. Ancak resmi verilere göre, bu toprakların sadece %6'sı ekilmektedir. Tarım arazisinden meralar mevcut durumdadır. Çünkü yünü ve derisi çok değerli olan Karakul koyununu yetiştirmek tarımdan daha fazla kar getirmektedir. Bundan dolayı nüfusun %12'si göçebedir. Tarımda en büyük engel, SSCB ile yaşanan savaş sırasında ve Taliban döneminde tarım arazilerine yerleştirilen mayınlardır. 1979 Sovyet işgali ve sonrasında günümüze dek savaş süreci, Afganistan'ı baştan sona adeta bir mayın tarlasına dönüştürmüştür. Ülkeye çeşitli dönemlerde yerleştirilmiş kara mayını sayısının 10 ile 50 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Türkiye'de mayın temizleme işlemleri bir Afgan sivil toplum örgütü olan Afgan

---

Yayınları, 2001, s.417.

Mayın Temizleme Ajansı DAFA tarafından yürütülmektedir.[52]

30 yıl süren savaşlar sonrasından 2001 yılına gelindiğinde Afganistan ekonomisi neredeyse yok olmuştur. Çok zayıf bir altyapı ile birlikte ekonomik politikaları tesis edecek bir merkezi hükümet –hatta resmi bir bankacılık sistemi bile- bulunmamaktadır. Savaş, etnik hizipçiliğin bölgesel bir çatışmaya dönüşmesiyle başlamış ve daha sonra geniş bir çatışmanın merkezi haline gelerek, Batı ve Uluslararası İslamcı terörist şebeke arasında devam etmiştir[53]. Bu durumdan ekonomik ve toplumsal yapı büyük ölçüde etkilenmiştir. 2018 yılının verilerine göre Afgan halkının % 40'ı yoksulluk sınırının altında yaşamakta ve her yıl 1 milyon genç işgücü piyasasına eklenmektedir[54].

Afganistan kurulduğu yıllardan beri, yağmaya dayalı bir düzen hâkim olmuştur. Bu yüzden Afganistan'ın ekonomisi gelişememiştir. Afganistan'da uluslararası yapılanmalar toplumun yapısının değişmesi ve ekonominin gelişmesi yönünde büyük umutların nedeni olmuştur. Ancak ne yazık ki bu beklenti ve umutlar boşa çıkmış ve gözle görülen bir ilerleme kaydedilememiştir, bu amaçla ayrılan ve büyüklüğü 104 milyar dolar yardım fonunun nerde olduğuna hiç kimse cevap vermemiştir[55]. Örneğin, Amerikan Dışişleri Bakanı Truman döneminde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra George Marshall planı[56] kapsamında ABD Batı Avrupa'nın

[52] The German Cooperation with Afghanistan, Strengthening the Private Sector, 1, January 2013- http://www.ez-afghanistan.de/fileadmin/content/fact-sheets/dari/2013-nawi-privatsektor-dari.pdf, (25.11.2018); T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2017, Afganistan Ülke Raporu, https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/06/Afganistan.pdf, (25.11.2018); T. C. Dışişleri Bakanlığı, Afganistan'ın Ekonomisi, http://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa, (25.11.2018).

[53], Barnett R. Rubin, Saving, Afghanistan *Foreign Affairs, Page: 4*, January/February 2007.

[54] The German Corporation with Afghanistan, Strengthening the Private Sector, , January 2013- http://www.ez-afghanistan.de/fileadmin/content/fact-sheets/dari/2013-nawi-privatsektor-dari.pdf. (25.11.2018)

[55] Qadiri, Ali, The daily Afghanistan, August 19, 2014, http://www.dailya fghanistan.com/opinion_ detail.php?post_id=131129 2014.

[56] Marshall planı İkinci Dünya savaşı sonrasında ABD'nin bazı Batı Avrupa ülkelerine yaptığı ve ABD'nin o dönemdeki Dışişleri Bakanı George Marshall'ın adı ile anılan yardım. Doğu Avrupa ülkelerinde Sovyetler Birliği'nin desteği ile komünist partiler iktidarı ele geçirirken Batı Avrupa ülkelerinde de komünistlerin giderek güçlenmesi ABD'yi kaygılandırmıştır. ABD söz konusu gelişmeleri, savaştan sonra her şeyini yitiren galip ya da mağlup Avrupa devletlerinin ekonomik bunalımı olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme çerçevesinde ABD Dışişleri Bakanı General Marshall Haziran 1947'de yaptığı bir konuşmada, gereksinimler belirlendiği taktirde ABD'nin Avrupa devletlerine yardım yapabileceğini açıklamıştır. Bunun üzerine harekete geçen İngiltere ve Fransa'nın öncülüğünde 16 Avrupa devleti Temmuz 1947'de Paris'te biraya gelerek konuyu görüşmüşler ve

ekonomik iyileşmesini desteklemek için 16 ülkeye 13,3 milyar dolar fon verilmiştir. ABD'nin desteğinden sonra Batı Avrupa'nın ekonomik durumu yavaş yavaş iyileşmiştir. Ancak yaklaşık son on yılda ABD'nin 104 milyar dolar olan desteğine rağmen Afganistan ekonomisi iyileşememiştir.

Afganistan, Asya'da denize sınırı olmayan, "yıllarca" bitmeyen savaşlarıyla bilinen bir ülkedir. İşgal ve iç savaşların yaşandığı ülkede altyapı neredeyse tamamen kullanılamaz hale gelmiştir. Tarihsel olarak Afganistan'ın ekonomisi hakkında güvenilir istatistik eksikliği yaşanmaktadır. Afganistan yıllarca, savaş (uluslararası, bölgesel ve iç savaşlar) yolsuzluk ve uyuşturucu ticaretinden dolayı sıkıntı yaşamaktadır. 1979 yılında başlayan ve günümüze kadar devam eden savaş ve istikrarsızlık Afganistan'ın ekonomik yapısına büyük bir darbe vurmuştur. İşgücü ve sermaye kaybı nedeniyle son 24 yıldır Afganistan'ın GSMH'si büyük düşüş göstermiştir. Bir türlü sağlanamayan güvenlik ve istikrar yabancı yatırımcıların ülkeye gelmesine engel olmuştur. Dolaysıyla dünyanın en fakir ülkelerinden olan Afganistan ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma (% 31), dayanmaktadır. Ekonomi büyük ölçüde kayıt dışıdır. Kayıtlı ticarette, başlıca ihraç ürünleri arasında haşhaş, taze ve kuru meyve, ilaç yapımında kullanılan çeşitli bitkiler, baharat, tohum, işlenmemiş deri, yün, halı kilim, değerli ve yarı değerli taşlar yer almaktadır[57].

Aslında Afganistan ekonomisi 2017-2018 yıllarında göreli iyi bir dönem yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde Afganistan ekonomisi için yeni bir pencere açılmış ve dünya Afganistan ekonomisini desteklemeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle, bu dönemin belirli ölçüde ilerleme ve umut dönemi olduğu söylenebilir. Çünkü 2001'den beri süren savaşlar 2012'de bitmiş ve ekonomik durum iyileşmeye başlamış ve toplum arasında iyimserlik ortamı canlanmaya başlamıştır. 2012 yılında, her sektörde, yatırımcıların risk alma konusunda çekimserlikleri azalmıştır. Bugün

---

teknik gelişmeleri saptamak üzere komisyonlar oluşturmuşlardır. Sonuçta, 1948 yılı başlarında, saptanan gereksinimlere göre dört yıllık bir süre için hazırlanan "Ekonomik İşbirliği Kanunu" ABD tarafından kabul edilerek uygulamaya konulmuştur. ABD'nin yardımlarını alan ülkeler arasında düzenli bir bölüşüm sağlamaya yönelik olarak da, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü oluşturulmuştur.

[57] Afganistan'ın Geleceği var mı? Analist, Yarının Bilgisi, 2012 Temmuz Sayısı, http://www.usakanalist.com/detail.php?id=124 /2014.

yurt içinde ve yurt dışında ticaretin arttığı görülmektedir.[58]

2012 yılında Afganistan ekonomisi % 13,9 oranında büyümüştür. Gene Dünya Bankası yıllık raporuna göre, Afganistan ekonomisinin 2013 yılında % 3,1 oranında büyüme göstereceği tahmin edilmektedir. Afganistan'ın genel ekonomik durumu aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Aşağıdaki tablo sırasıyla Cari GSYH'yi (Tablo 1.) yıllık GSYİH büyüme ve kişi başına GSYİH'sını (Cari ABD $) göstermektedir. Tabloda görüldüğü üzere 2001-2012 döneminde göreli iyileşme 2013 yılından sonra tekrar bozulmaya başlamıştır.

Tablo 1: Afganistan'ın Ekonomik Durumu

YILLAR	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**
GSYH Milyar$	2.46	4.13	4.58	5.29	6.28	7.06	9.84	10.19	12.49	15.94	17.87	20.51	20.31
GSYH büyümesi	-	-	8.4	1.1	11.2	5.6	13.7	3.6	21.0	8.4	6.1	14.4	4.2
GSYH Kişi Başı$	115	186	198	220	252	275	374	377	451	561	614	688	665

Kaynak Eserin müellifi tarafından World Bank, World Development Indicators verileri derlenerek hazırlanmıştır.

Tabloda Afganistan'da kişi başına GSYH her geçen yıl artış göstermiştir. Dünya Bankası raporuna göre, tarımsal üretimdeki önemli artışa rağmen Afganistan'da ekonomik büyüme 2013'dan sonra önemli ölçüde artan belirsizlik nedeniyle yavaşlamıştır. 2012 yılında % 14,4 iken, 2013 yılında ekonomik büyüme keskin bir şekilde % 3,6'ya düşmüştür. 2012 yılında % 6,4 olan enflasyon 2013 yılında % 7,7 olarak kaydedilmiştir. Öte yandan, on yıl sonra gelen güçlü gelir artışı düşmeye başlamıştır. 2011 yılında % 11,6 zirvesinden, 2012 yılında % 10,3'e 2013 yılında GSYH'nin % 9,5'na gerilemiştir. Vergi gelirlerinin düşmesi, vergi ve gümrük

[58] Aynı yerde.

idaresinde uygulamadaki zaafların eklenmesi bu yavaşlamanın nedenleri arasındadır. Büyümenin 2015 yılında da düşük seviyelerde kalacağı tahmin edilmektedir.[59] IMF verilerine göre Afganistan'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası 2011 yılında % 6, 2012 yılında ise % 12 oranında artış göstermiştir. Afganistan'da, Milenyum Kalkınma Hedefleri (MDG-Millennium Development Goals), Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi (ANDS-Afghanistan National Development Strategy) ve Afganistan Sözleşmesi (Afghanistan Compact) gibi uzun dönemli plan, projeler ve stratejiler üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. MDG ve ANDS, 2015 yılına kadar ve daha sonraki dönemlerde ülkenin kalkınması ve gerekli uzun dönem vizyonunu belirleyerek ülkenin ihtiyacı olan hedeflerin tespiti için hazırlanmıştır.

2.4. Afganistan'ın Dış Ticareti

Afganistan'ın dış ticaret bilançosu her zaman açık vermiştir. Bu nedenle ihracatın güçlendirilmesi gerekmektedir, çünkü ülke ekonomisinin kalkınmasında ihracat önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle Afganistan'da ihracatın artırılması, ithalatın azaltılması önemli hedefler arasındadır. Dolaysıyla dış ticaret ihracat güçlendirilmesi için ve bu hedeflere ulaşmak için aldıkları kararlar ve tedbirler dış ticaret politikasını oluşturur.[60]

Bu nedenle, Afganistan'ın dış ticaretini etkileyebilecek olan, ticaret antlaşmaları, yasaklar, primler, sübvansiyonlar, gümrük resmi ve idari korumacılık gibi unsurların gözden geçirilmesi gerekmektedir. Tablo 5.'de görüldüğü gibi ithalat ve ihracat arasında ciddi bir uçurum vardır. Örneğin, 2003 yalında ithalat hacmi 1,423 milyon avro iken, ihracat hacmi 184 milyon avro olarak gerçekleşmiştir.

[59] Türkiye Cumhuriyet Dış işleri Bakanlığı, Afganistan'ın Ekonomisi http://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa, (17.06.2017).
[60] Afganistan ülke raporu, T.C. Kabil Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliği, 2013, s. 12.

Tablo 2: Afganistan Toplam Mal, Ticaret akımları ve Dış Ticaret Dengesi

Yıllar	**İthalat**		**İhracat**		**Denge**		**Toplam Ticaret**	
	Değer	Büyüme	Değer	Büyüme	Değer	Büyüme	Değer	Büyüme
	Milyon €	%	Milyon €	%	Milyon €	%	Milyon €	%
2004	1,578	10.9	147	-20.4	-1,432	15.6	1,725	7.3
2005	2,463	56	190	29.3	-2,273	58.8	2,652	53.7
2006	3,044	23.6	184	-3.2	-2,861	25.9	3,228	21.7
2007	3,568	17.2	249	35.4	-3,319	16	3,817	18.2
2008	4,145	16.2	325	30.8	-3,820	15.1	4,470	17.1
2009	4,964	19.8	319	-1.8	-4,645	21.6	5,284	18.2
2010	6,406	29.1	377	18	-6,029	29.8	6,783	28.4
2011	7,519	17.4	334	-11.5	-7,185	19.2	7,853	15.8
2012	7,331	-2.5	389	16.6	-6,942	-3.4	7,721	-1.7
2013	6,380	-13	457	17.5	-5,923	-14.7	6,838	-11.4

Kaynak: European Commission, Directorate-General for Trade, European Union, Trade in goods with Afghanistan, Page, 9. 27-08-2014, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/ tradoc_114134.pdf, Erişim. 23.11.2015

Tablo 3: 2013 yılı itibarı ile Afganistan'ın Ticaret Yaptığı Başlıca Ülkeler

İthalat			**İhracat**			**Toplam ticaret**		
Ortak	Milyon €	Dünya Ticaretindeki Payı (%)	Ortak	Milyon €	Dünya Ticaretindeki Payı (%)	Ortak	Milyon €	Dünya Ticaretindeki Payı (%)
Dünya	6,380	100	Dünya	457	100	Dünya	6,838	100
Pakistan	1,788	28	Hindistan	146	31.9	Pakistan	1,918	28.1
ABD	1,190	18.6	Pakistan	130	28.4	ABD	1,218	17.8
Avrupa Birliği	615	9.6	Avrupa Birliği	48	10.4	Avrupa Birliği	662	9.7
Rusya	486	7.6	Tacikistan	34	7.5	Hindistan	546	8
Hindistan	401	6.3	ABD	28	6.1	Rusya	495	7.2
Kazakistan	285	4.5	Birleşik Arap Emirlikleri	12	2.6	Kazakistan	286	4.2
Çin	277	4.3	Rusya	10	2.1	Çin	284	4.2
Türkmenistan	223	3.5	Türkiye	7	1.6	Türkmenistan	224	3.3
Türkiye	193	3	Çin	7	1.5	Türkiye	200	2.9
Azerbaycan	154	2.4	İsviçre	3	0.6	Azerbaycan	154	2.3

Kaynak: European Commission, Directorate-General for Trade, European Union, Trade in goods with Afghanistan, s.9.

Tablo 2 ve 3 incelendiğinde Afganistan'ın 2010 yılı itibariyle toplam ithalatı 3 milyar ABD doları olup, ithalat yaptığı başlıca ülkelerin ithalattaki payı Pakistan % 26.78, ABD % 24.81, Hindistan % 5.15, Almanya % 5.06 ve Rusya'nın payı % 4.04 olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında 346 milyon dolar olan ihracat, 2013 yılında 512 milyon dolara yükselmiştir. Afganistan'ın ağırlıklı olarak ihracat yaptığı ülkeler ve ihracattaki payları Pakistan % 40, Hindistan % 19, Iran % 6, Çin %4, Rusya % 3, Almanya % 2, Özbekistan % 2 ve Tacikistan'ın payı % 2 vardır. Diğer yandan büyük ölçüde dış yardımlara bağlı olan Afganistan Ekonomisi, IMF programının henüz yenilenememesi nedeniyle önemli bir sıkıntıyla karşı karşıya bulunmaktadır. Diğer yandan Çin'in ticaret ortaklığı Afganistan için çok önemli sayılmaktadır ama Tablo

üçte görüldüğü gibi Çin ile Afganistan arasındaki ticaret hacmi oldukça düşüktür.[61]

2.5. Afganistan'ın Siyasal Sistemi

Afganistan İslam Cumhuriyeti üniter devlet sistemine sahiptir. Anayasası, geçici olarak toplanan Büyük Meclis (Loya Jirga) tarafından hazırlanarak, 8 Ocak 2004 tarihinde onaylanmış ve 16 Ocak 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[62] Afganistan anayasası başkanlık sistemi öngörmektedir ve anayasaya göre, halkoyuyla seçilen başkan, hükümeti kurmak ve hükümete başkanlık etme hakkına sahiptir. Ancak başkanın önemli anayasal yetkileri olmasına rağmen; iki meclisli ulusal meclisin, başkanı denetleme ve engelleme hakları bulunmaktadır.[63]

Afganistan Anayasası'na göre, devlet başkanı ve iki yardımcısı direk halkoyuyla, beş yıllık süre için seçilmektedir. Son başkanlık seçimleri 20 Ağustos 2009 tarihinde yapılmış ve devlet başkanlığına tekrar, Peştun asıllı Hamid Karzai seçilmiştir. Devlet başkanının birinci yardımcılığı görevini, 19 Kasım 2009'dan itibaren Tacik asıllı Muhammed Fehim Han (aynı zamanda savunma bakanı), ikinci yardımcılığını ise, 7 Aralık 2004'ten beri Hazara kökenli Abdul Kerim Halili yürütmektedir.[64]

Afgan hükümetinde yirmi beş bakan bulunmaktadır ve bu bakanlar; devlet başkanı tarafından belirlenip, Laya Jirga'nın onayına sunulmaktadır. Ulusal Meclis tarafından, kabine üyelerine bireysel olarak güvenoyu verilmektedir. 2009 yılında, Karzai'nin ikinci kez halk tarafından devlet başkanı seçilmesinin ardından; Kabinenin bazı üyeleri güvenoyu alamamış ve yedi bakanlık vekâleten yürütülmek zorunda kalmıştır. Ayrıca kurulan hükümetlerde bakanlıklar, ülkedeki etnik yapı dikkate alınarak dağıtılmaktadır.[65]

---

[61] Afghanistan Economic Update, No. 87 574, World Bank, Page. 14 April 2014, http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2014/04/23/000456286_20140423 09291 1/Rendered/PDF/875740WP0Afgha00Box382171B00PUBLIC0.pdf. (27.10.2017).

[62] Burada eserin müellifi tarafından bir husus bulunmaktadır. Eserin müellifine göre modern anlamda Afganistan'ın ilk anayasası 1923 tarihli anayasadır.

[63] http://www.musavirlikler.gov.tr, (29.04.2015).

[64] Aynı yerde.

[65] Portre: Hamid Karzai, BBC News, https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2009/08/090814 _profile_karzai, (30.12.2018).

Anayasaya göre, Halk Meclisi (Volesi Jirga) ve Büyükler Meclisi (Meşrano Jirga) adlı kurumlara oluşumun en üst düzeyi ve ulusal bağlamda Afgan halkının genel çıkarları doğrultusunda karar veren ve yasama organının simgeleyen en yüksek mahkeme ise Ulusal Meclistir.[66] Bu meclisin üyeleri, beş yıllığına halk tarafından seçilmektedir. 2004 anayasası, Halk Meclisi üye sayısının 250 üyeyi geçemeyeceğini belirlemiştir. Anayasanın bu maddesine uygun olarak, seçim kanununda meclisin sandalye sayısı, 249 olarak tespit edilmiştir. Ülkede seçimleri son olarak 18 Eylül 2009 tarihinde gerçekleştirilmiştir.[67] Diğer meclis olan ve 102 sandalyeden oluşan Büyükler Meclisi (Meşrano Jirga) üyelerinin ise; üçte biri, ülkede bulunan ilçe genel meclisi üyeleri arasından, kendi meclisleri tarafından üçer yıllığına, üçte biri, 34 il meclisi üyeleri arasından ve yine kendi il meclisleri tarafından dörder yıllığına, geriye kalan üçte biri de, devlet başkanı tarafından beşer yıllığına atanmaktadır.[68]

2.6. Afganistan Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme

2.6.1. Tarihsel Süreçte Afganistan

Stratejik konumundan ötürü Afganistan, eski çağlardan beri, dünyanın en büyük istila yollarından birinin üzerinde bulunmuştur. Kaynaklara göre, Afganistan'ın bu durumundan ilk istifade edenler, Persler (İranlılar) olmuştur. M.Ö. 500'de, Pers hükümdarı Dara (Darius)'nın orduları bu ülkeyi işgal ederek, güneye, İndus vadisine inmeye çalışmışlardır. Onlardan iki yüzyıl sonra Makedonya Kralı Büyük İskender'in orduları, M.Ö. 334 yılında çıktığı meşhur doğu seferinde, İranlıları yendikten sonra Afganistan'ı işgal etmiş ve Hindukuş Dağları'nı aşarak, Sogdlar ülkesine kadar ulaşmıştır. İskender'in kendi ülkesine dönüşünden sonra ise, bölgede kalan bir gurup Yunanlı idaresinde kurulan Baktriana Devleti, yaklaşık M.S. 50 yılına kadar bölgeye hâkim olmuştur.[69]

---

[66] Afgan Parlamentosu 30 Yıl Sonra İlk Kez Toplandı, Hürriyet Gazetesi, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/afgan-parlamentosu-30-yil-sonra-ilk-kez-toplandi-3672258, (30.12.2018).
[67] http://www.musavirlikler.gov.tr, (29.04.2015).
[68] Afganistan 3,5 yıl gecikmeyle seçim sandığına gidiyor, https://www.ntv.com.tr/dunya/afganistan-3-5-yil-gecikmeyle-secim-sandigina-gidiyor,Ol07e6ynEUu4Uy6cDSyglg, (02.01.2019).
[69] A Historical Timeline of Afghanistan, PBS, https://www.pbs.org/newshour/politics/asia-jan-june11-timeline-afghanistan, (02.01.2019).

Bahtriya Devleti'nin zayıflaması ve batıdan gelenler tarafından sürdürülen hâkimiyetin yıkılmasıyla, Afganistan kuzeyden gelen kavimlerce tehdit edilmeye başlamıştır. M.S.50-125 yılları arası Türk asıllı oldukları tahmin edilen Sakalar (İskitler) ve 125-480 yılları arasında da yine Türk oldukları tahmin edilen Kuşanlar bölgede egemen olmuşlardır. 480 yılından[70] itibaren ise, Afganistan'ın yeni hâkimi, Ak-Hunlar olarak bilinen Halaç Türkleri olmuştur. Ak-Hunlar ülkede yaklaşık bir asır sürdürdükleri hâkimiyeti, VI. yüzyılın sonlarında kaybetmişler, ancak bundan sonra, ülkeyi terk etmeyerek Halaçlar olarak orada yaşamaya devam etmişlerdir. [71]

Afganistan, 640 yılından itibaren İslamiyet'i yayan Arap ordularının istilasına maruz kalmıştır. Her ne kadar Araplar ülkede uzun süre kalmamış ve Kabil'i ele geçirememiş olsa da, bu dönemde, Afganistan sakinleri arasında İslamiyet oldukça hızlı yayılmaya devam etmiştir.[72] Arap istilasından itibaren bölgede büyük bir devletin hâkimiyet kuramadığı ve kabileler halinde yaşayan halkın "Şah" denilen kişiler tarafından yönetildiği görülmektedir. Bu durum Samaniler Devleti'nin, IX. yüzyılın ikinci yarısında bölgenin büyük bir kısmını işgal edene kadar devam etmiştir.[73]

Sonraki dönemde, Samani ordularında görev almış Türkler, Sebük Tekin önderliğinde, Gazne Devleti'ni kurmuşlardır. Bugünkü Afganistan'ın Gazne şehri, Gazne Devleti'nin merkezi olmuş ve Gazneliler kısa zamanda bölgedeki Halaçlarla birleşerek ordularını güçlendirmişlerdir. Buna ek olarak, Afganistan bölgesinde yaşayan kabileler arasında kaynaşma sağlanmış, Afgan kabilelerinden de orduya süvariler alınmıştır. Özellikle Gazneli Mahmud (999-1030) zamanında, Afganistan'da Türk-İslam nüfuzu iyice yerleşmiş ve Hindistan'a kadar yayılmıştır.[74]

Afganistan'daki Gazneli hâkimiyeti, 1040 yılında Gazneli Mahmud'un oğlu Mesud'un Selçıklular'a yenilmesinin ardından sona ermiş ve yerini bu devlete bırakmıştır. Ülkedeki Selçuklu hâkimiyeti ise son Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan

[70] Mohammad Ebrahim M. Esmail, Trajik Afganistan, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, 2004.s.33.
[71] Saray, a.g.e., s.27.
[72] Manzar, a.g.e., s. 37.
[73] Akkurt, a.g.e., s. 92.
[74] Kubilayhan Erman, Ahmed Şah Dürrani Öncesinde Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 53, s. 479-495.

Sencer (1119-1157)'in ölümüne kadar devam etmiştir.[75]

Bundan sonra Gurlular Afganistan'ı kısa bir süre için kontrol etmeyi başarmışlar, fakat XII. yüzyılın sonlarına doğru bir Türk Devleti olan Harzemşahlar ülkede egemen olmayı başarmışlardır. 1220'den sonra Moğollar Afganistan'ı istila edip, yaklaşık bir buçuk asır ülkeye hâkim olmuşlardır. Bu dönemde bilhassa kuzey Afganistan'a yerleşip yurt tutmuş olan bazı Türk boyları batıya, Anadolu'ya doğru göç etmek mecburiyetinde bırakılmışlardır. 14. yüzyılda Afganistan Moğol egemenliği Timur tarafından bitirilmiş olup, ülke yeniden Türk Hâkimiyetine girmiştir.

2.6.2. Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti ve Afganistan

16. yüzyılın sonlarında İngilizler, kurdukları "Doğu Hindistan Şirketi (East India Company)" ile Hindistan'ın bazı kesimlerinde ticaret yapmaya başlamış ve kısa zamanda başarıyı yakalamışlardı. 18. yüzyılın sonlarına doğru, Babürlülerin yıkılmasıyla meydana gelen devletler ile henüz yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan yerli devletleri kontrolleri altına alan İngilizler, kuzey bölgesi hariç, Hindistan'ın büyük bir kısmına hâkim olmuşlardır. [76]

Çar Deli Petro zamanından beri güneye ulaşma gayreti içinde olan Rusya ise, 18. yüzyılın sonlarında Kırım'ı Osmanlı Devleti'nden alıp, Hıristiyan Gürcüler vasıtasıyla Kafkaslara rahatlıkla söz geçirmeye başlamıştır. 1813 yılında İran'la yapılan "*Gülistan Barış Antlaşması*" ile tüm İran eyaletlerini ele geçiren Rusya, 1826'da başlayan savaşta, İran'ı bozguna uğratmış ve sonunda, 1828 yılında Rusya ile İran arasında *"Türkmençay Antlaşması"* imzalanmıştır. Bu antlaşmayla İran'ın Rusya'nın kontrolü altına girmesi ve Rusya'nın Afganistan ile Hindistan'ı tehdit edebilecek duruma gelmesi İngilizlerin tepkisine neden olmuştur. İran'ın da Rusya'nın teşviki ile Hindistan istikametinde yayılma hazırlıklarına girişmesini İngilizler, kendilerine karşı bir hareket olarak değerlendirmiştir. Rus politikasının yayılmasını engellemek için Afganistan'dan yola çıkılmış ve Ruslara karşı savunma

[75] Erdoğan, Merçil, "Gazneliler." Türkler Ansiklopedisi. Cilt 4. Ankara, Yeni Türkiye, 2002, s.479.
[76] Saray, a.g.e., s.41.

bölgesi oluşturulmuştur.[77]

Sürekli tehdit edilen Afganistan bu iki büyük devlet karşısında bir nevi tehdit ve aracı bölge olma statüsüne gelmiştir. Bu ülkeler sınırı geçmemek şartıyla hep bu bölgeye egemen olma ve güç kullanma eğilimi göstermişlerdir. Ruslar ve İngilizler denge politikası uygulayarak para karşılığında, kurnazlık, zekâ dolu taktikler, oyun ve daha nice kurnazlıkları kullanarak menfaat savaşı yürütmüşlerdir bu savaş "*Büyük Oyun*"[78] olarak tanımlanmıştır.

İngilizler yeni politikalarının tatbiki için harekete geçerek Afganistan ile bir dizi savaş yapmışlardır. [79] Birinci Afgan –İngiliz savaşında Rus destekli İran ordusu Heratı kuşatmıştı. Afgan lideri Muhammed Ruslara yardım ve yataklık ettiği gerekçesiyle Afganistan'a müdahale etmeye karar vermiştir. İngilizler ilk olarak Kandahar'ı sonrada başkent Kabil'i ele geçirmiştir. Savaşın sonrasında yenilgiyi kabullenen Muhammed ise Buhara Emirliği'ne sığınmıştır. Daha Muhammed'in oğlu ise Muhammed Ekber liderliğinde halk, İngiltere'nin sert ve zorlayıcı tutumu karşısında ayaklanma çıkarmıştır. Bu ayaklanmada ise İngilizler birçok kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu olayların ardından oğlu babasını tekrar çağırıp tahta oturmuştur. Bu savaş her iki taraf için birçok can ve mal kaybına neden olmuş ve ülke için büyük bir sorun olmuştur.[80]

Afgan Lider Muhammed öldükten sonra ise Ruslar hem asker anlamında hem de diplomatik anlamda Orta Asya'da işgalci politikalar izlemeye başlamıştır. Daha sonra bunu iyi bilen İngilizler Afganistan'a yardımda bulunmuş ve 1873 yılına kadar Afgan-İngiliz ilişkileri oldukça olumlu bir şekilde yürümüştür. Ruslar ve İngilizler ise Afganistan'da bulunan alanını büyütmek için savunmaya geçmişlerdir, Afgan Emiri Şir Ali'nin İngilizlere güvenmeyen ve onlarla birlik çağrılarına itibar etmeyen yapısı İngiliz çıkarlarına ters gelmiş ve Dost Muhammed gibi Şir Ali'yi de hükümetten çıkarmak için İngiliz güçlerini hazırlanmıştır. Bu kuvvetlerin Afgan yönetimini ele geçirmek için harekete geçmesi ile de II. Afgan-İngiliz Savaşı

[77] Saray, a.g.e., s.45.
[78] Saray, a.g.e., s.46; Rashid, a.g.e., s.10.
[79] Rashid, a.g.e., s.11.
[80]Orhan Yazıcı, Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları", Afganistan Üzerine Araştırmalar, Der. Ali

başlamıştır.[81]

Savaş sona erdikten sonra 1879 yılının Mayıs ayında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma "*Gandamak*" Anlaşması'dır. Buna göre ülke yarı bağımsız duruma gelmiş, ülkede devamlı olarak bir İngiliz temsilci bulunması kabul edilmiştir. Daha sonra Hindistan'da bulunan İngiliz Kuvvetleri Hayber Geçidi, Kuram vadisi ve Kuvetta gibi stratejik yerleri ele geçirmiştir. Ardından 1881 yılında ele geçirdikleri yerleri Abdurrahman Han'a verip ülkeyi terk etmiştir. [82]

İngiltere, Afganistan'da yaptığı savaşlarda arkalarında zarar görmüş bir memleket ve düşman kamplara bölünmüş bir halk bırakmıştır. Emir olarak ise Abdurrahman tahta çıkarılmıştır. Bu kişinin lakabı ise "*Demir Emir*" olarak bilinmektedir. Merkezi otoriteyi çok iyi bilen ve ülkeyi diktatör olarak yönetmek isteyen lider, Peştunlar dışında vatandaşa baskı uygulamıştır. Hatta Peştunlar dışında kıyım bile yapmıştır. Dini sosyal yaşantının çok üstünde yaşatmış olan bu lider, etnik düşmanlıkla ise ülkede bir baskı havası oluşturmuştur. Bu lider tıpkı Taliban'ın yaptığı yönetimler gibi bir BAAS rejim modeli oluşturmuştur. [83]

Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yay., İstanbul, 2002. s.51.

[81] Hasan Şahin, "Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışına Kadar)", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2006, s.26.

[82] Ewans, a.g.e., s.69.

[83] Rashid, a.g.e. s. 12.

TARİHSEL SÜREÇTE TÜRK AFGAN İLİŞKİLERİ

3. TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ

Afgan Devleti'nin ilk kurulduğu yıl olan 1747'den, 24 Aralık 1979 tarihinde Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesine kadar geçen sürede, Türk-Afgan ilişkileri coğrafi uzaklığa rağmen en zor dönemlerde dahi iyi olmuştur. İki ülke ilişkileri zaman zaman yok denecek kadar gerilemiş olsa da, özellikle Cumhuriyet döneminde, Türkiye Afganistan'la ilişkilerini canlı tutmaya çalışmış ve imkânları ölçüsünde siyasi desteğin yanı sıra, askeri, eğitim, sağlık ve ekonomik yardımlarda bulunmuştur.[84]

3.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Osmanlı Devleti ile Afganistan arasındaki ilk ilişkiler, 18. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Afganistan Devleti'nin kurucusu Ahmed Şah Dürrani (1748-1772), Horasan'a karşı İranlıların sürekli husumetinden gittikçe daha fazla rahatsızlık duymaya ve ülkenin batı cephesinde sürekli kuvvetlenen bu Şii tehdide karşı müttefikler aramaya başlamıştır. Bunun üzerine, üç kişilik bir elçi heyetini İstanbul'a göndererek Şii İranlıların Sünnilere verdiği zarardan bahsetmiş ve Kızılbaşları ortadan kaldırmayı teklif etmiştir. Fakat dönemin Osmanlı padişahı III. Mustafa (1757-1774), İran devleti ile Osmanlı Devleti arasında dostluk anlaşması bulunduğunu ve bu teklifi kabul edemeyeceğini bildirmiştir. [85]

Bundan sonra Osmanlılar ile Afganistan arasında uzunca bir süre ilişki olmamış ve 1839 yılında İngilizler Afganistan'ı işgal etmiştir. 10 Ağustos 1850'de ise, Herat Hâkimi Yar Muhammed Han ve Kandahar Hâkimi ve Dost Muhammed'in kardeşi Kühendil Han, Muhammed Azim Han başkanlığında bir heyeti İstanbul'a göndererek, Osmanlı Hükümeti'nden Afganistan'a bir ferman ve vali göndermesini istemişlerdir. Böylelikle, İngilizlere ve İranlılara buranın bir Osmanlı toprağı olduğu

[84] Soyyer, A. Yılmaz: Bir İdeolojinin İzdüşümü: Taliban, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002. s. 68.
[85] Bal, Halil "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", Afganistan Üzerine Araştırmalar, Der.

gösterilecek ve Afganistan'ın istiklâlini kazanması sağlanabilecektir. Fakat Osmanlı Devleti, Afganistan'da söz konusu dönemde üç ayrı hükümet bulunduğundan, bunlardan birine yardım yapılması durumunda diğerlerinin kıskanacağı düşüncesi ile teklifi reddetmiştir.[86]

1870'lere gelindiğinde Türk-Afgan ilişkilerinde durum değişmiş ve bu kez yardım isteyen taraf Osmanlı Devleti olmuştur. Rusya önderliğindeki Pan-Slavist hareket Osmanlı'yı zorlamaya başlamış ve Osmanlı, Müslüman milletlerin dikkatini bu duruma çekmeye ve beraberce Ruslara karşı mücadele etmeye uğraşmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başında, Osmanlı Padişahı İkinci Abdülhamit Han, İngiltere'nin de onayı ile Afganistan'a bir elçilik heyeti göndermiştir. Başında sefir olarak Şirvanizade Ahmed Hulusi Efendi ve Sır Kâtibi olarak Mektubizade Ahmed Bahaî Molla'nın bulunduğu bu heyet, Osmanlı-Afganistan ilişkilerindeki ilk resmi heyet olarak kayıtlara geçmiştir. Heyetin Sultan Abdülhamit'ten Afgan Emiri Şir Ali Han'a götürdüğü mesajda, Türk-Rus Harbi sırasında Afganistan'ın da Rusya'ya karşı harekete geçerek, Hiva ve Buhara gibi İslam memleketlerini kurtarması, bu suretle Osmanlı'nın bir nebze rahatlaması ve ayrıca Afganistan'ın İngiltere ile dostça ilişkiler kurması tavsiye edilmiştir. [87]

3.2. Türkistan Bağımsızlık Mücadelesi ve Afganistan

3.2.1. Enver Paşa ve Afganistan

Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı sonrası, Türkiye topraklarını terk ederek, maceralı bir yolculuğun ardından Berlin'e ulaşmıştır. 1919 yılından itibaren siyasi temas ve faaliyetlerine yeniden başlamış ve çalışmalarını tamamladıktan sonra Doktor Bahaeddin Şakir ile Rusya'ya gitmiştir. Böylece, Moskova -İttihatçıların- yeni merkezi haline gelmiştir. Enver Paşa, Rusların da onayı ile İslam İhtilal Cemiyeti Teşkilatı'nı kurmuştur.[88] Merkezi Moskova olan

---

Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yay., İstanbul, 2002, s.276.

[86] Saray, a.g.e., s.8.

[87] Şimşir, a.g.e., s.10.

[88] Köçer, a.g.e., s.222.

bu cemiyetin mali giderlerini karşılamayı Rusya üstlenmiştir.

Moskova'da, bir taraftan Anadolu'ya yardım temini için girişimlerde bulunulmuş, diğer taraftan da İngilizlere karşı mücadele için, Cemal Paşa'nın Afganistan'a, Halil Paşa'nın da İran'a gitmesi kararı alınmıştır. Bununla birlikte, Enver ve Cemal Paşalar, Türkistan ve Afganistan Müslümanlarından kuracakları ordular ile Türklerin ve Bolşeviklerin düşmanı olan İngilizleri Hindistan'dan atmak için, Sovyetlerden zaman zaman yardım istemeye devam etmişlerdir. Bu durum Sovyetlerin de işine gelmiş ve ilk aşamada beklenen destek sağlanmıştır. Fakat daha sonra çıkan görüş ayrılıkları yüzünden, Enver Paşa Türkistan içlerine gitmiş ve Sovyetlere karşı savaşan Basmacıların başına geçmiştir. Enver Paşa, bölgedeki Basmacıların desteği ile Orta Asya'da Rusya'nın hâkimiyetini sona erdirerek, bağımsız bir Türk Devleti kurmak istemiş ve bu amaçla Emanullah Han ile gizlice bir ittifak yapmıştır.[89]

Emanullah Han, Enver Paşa'ya "*Muhterem ve Aziz Kardeşim Enver Paşa*" diye başlayan bir mektup yazarak, O'na, Afganistan'ın en büyük unvanı olan ve yalnız kayınpederi ile başkumandanına verilmiş olan "Serdar-ı Âla" rütbesini ve nişanını verdiğini bildirmiştir. Bunun yanı sıra Afganistan'ın kuzey sınırlarına Nadir Han komutasındaki Afgan kuvvetleri gönderilmiştir.[90] Beklenmedik bir şekilde, 4 Ağustos 1922 tarihinde, Çegan Tepesi'nde (Tacikistan) Bolşeviklerle girdiği bir çarpışmada Enver Paşa'nın şehit olması hasebiyle, beklentiler sona ermiştir. [91]

3.2.2. Cemal Paşa ve Afganistan

Afganistan konusunda, Osmanlı'nın eski Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın ayrı bir yeri bulunmaktadır. Afganistan'ın gelişmesi modernleşmesi ve İslam dünyasının en güçlü ikinci devleti olmasını istemiştir. Bu güçlülüğü ise modernleşmeyi sağlayarak aşacağına inanılmıştır. [92] Cemal Paşa,

[89] Sovyet Rusya'da Enver Paşa, Tarih ve Medeniyet, http://tarihvemedeniyet.org/2012/10/sovyet-rusyada-enver-pasa.html, (03.01.2019).
[90] Saray, a.g.e., s.27.
[91] Türk, a.g.e., 207.
[92] Sarıhan, a.g.e., s.82.

Afgan ordusunu ıslah etmek ve Doğu kavimlerini İngiliz istibdadından kurtarmak gayesiyle, 1920 Eylül'ünde, Taşkent üzerinden Kabil'e geçmiştir. Yanına, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşmüş ve Sovyetlerin serbest bıraktığı Türk subaylarından bazılarını alan Cemal Paşa, bu subaylardan altısını Hive'de, altısını Buhara'da bırakmış ve onlara Türkistanlı gençlere askerlik kursları açmalarını emretmiştir. 15-16 subayı da yanında Kabil'e götürmüştür.[93]

Cemal Paşa, Hindistan'daki ihtilalcilerle temas kurmayı ve İngilizlere karşı büyük bir ayaklanma başlatmayı hedeflemiştir. Afganistan'a geçerken ve orada bulunduğu dönemde, zaman zaman Mustafa Kemal ile mektuplaşmış ve kendisinin Afganistan'a temsilci olarak atanması ve Afgan ordusunun ıslahında kendisine yardımcı olması için Türk subayı gönderilmesi gibi isteklerde bulunmuştur. Afganistan'a temsilci olarak Abdurrahman Bey gönderilmiş ve 1920 yılında Anadolu'da Türk subaylarına ihtiyaç olduğu gerekçesiyle subay gönderememiştir.[94]

Emanullah Han, Cemal Paşa'yı sevgiyle karşılamış ve kendisine Afgan ordusunu yeniden düzenleme görevi vermiştir. Bunun üzerine Cemal Paşa, Ziya Bey adındaki bir Türk subayına, ileride tümen veya kolordu seviyesine yükseltilmek amacıyla örnek bir alay kurma görevi vermiştir.[95] Ancak Afgan Emiri'nin aklına darbe yapabilirler kuşkusu düşürülmesi sonucu, başarılı bir şekilde teşkil edilmiş olan bu alay, daha sonra Emir tarafından dağıttırmıştır.[96]

Cemal Paşa, Kabil'e gidişinden sonra, Afganlar ile Ruslar arasında bir çeşit aracılık görevi üstlenmiştir. O'nun gayretleri ile 28 Şubat 1921'de Moskova'da Afgan-Rus Antlaşması imzalanmış ve bu sayede Kabil'in İngiliz kontrolüne girmesi engellenmiştir. Bu arada, Rusların ısrarına rağmen, Kandahar ve Gazne'de Rus Konsolosluğu açılmasına izin verilmemiş ve Rusya'nın Afganistan'da devrim oluşturmak için propaganda yapmayacağına dair yazılı taahhüt alınarak, Afganistan

---

[93] Saray, a.g.e., s.27.
[94] Köçer, Afganistan'ın Yenileşme Çabasında Atatürk'ün Düşüncelerinin Rolü, s.1985 http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/K%C3%96%C3%87ER-Mehmet-AFGAN%C4%B0STAN%E2%80%99IN-YEN%C4%B0LE%C5%9EME-%C3%87ABASINDA-ATAT%C3%9CRK%E2%80%99%C3%9CN-D%C3%9C%C5%9E%C3%9CNCELER%C4%B0N%C4%B0N-ROL%C3%9C.pdf, (21.01.2019).
[95] Şimşir, a.g.e., s. 54.
[96] Sarıhan, a.g.e., s.82.

Ruslara karşı da korunmuştur.[97]

3.2.3. II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk-Afgan İlişkileri

Afganistan, İkinci Dünya Savaşı'nın başında, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi tarafsızlık ilan etmiştir.[98] Afganistan'ın bu tarafsızlığı, savaş boyunca devam etmiş ve dışarıdan bu dengeyi bozmak için çok az teşebbüsle karşılaşılmıştır.[99] Fakat Durand Hattı'nın güneyi ve güney doğusunda kalan Afgan kabilelerinin savaşın başlarında ayaklanması ve İngilizlerin bölgeye asker sevk etmeleri ile sıkıntılı günler de yaşamıştır.[100]

ABD'nin savaştan yeni bir dünya gücü olarak çıkması ve bu devletin kalkınmakta olan milletlere yardımlar yapması, Afgan yönetici ve aydınlarının da dikkatini çekmiştir. Afgan yöneticileri, bu yeni büyük devletle ilişkilerini geliştirmek ve ondan faydalanmak istemiş ve kısa sürede bu isteklerine kavuşmuştur. Bu isteğin sonucunda Amerika'dan oldukça iyi bir kredi almayı başarmışlardır. Bu kredi ile Amerikan firmaları ve teknik elemanları vasıtasıyla memleket dâhilinde yeni bir ekonomik kalkınmaya girişilmiştir. Kısa süre sonra ise, ekonomi, askerî ve eğitim alanlarında gelişime sahne olmuş oldukça iyi sonuçlar elde edilmiştir.

Ne var ki Afganistan'da başlayan bu kalkınma hamlesi, İngilizlerin, idareleri altındaki muhtelif milletlerin istiklâl ve hürriyetlerini daha fazla gasp edemeyeceklerini anlayarak, bu milletlerin istiklalini tanımaya karar vermesi ile durmuştur. İngilizler, 20 Şubat 1947 tarihinde, üç asırlık bir sömürüden sonra, Hindistan'dan çekilmeye karar vermiş ve Müslüman ahalinin de bir devlet kurmasına müsaade edeceğini bir deklarasyonla ilan etmiştir. Bunun üzerine, Afgan Hükümeti İngilizlere müracaat ederek, Durand Hattı'nın Hindistan tarafında kalan Afgan kabilelerinin Afganistan'daki kardeşleri ile birleşmelerine müsaade edilmesini talep etmiştir. Fakat bu istek önce reddedilmiş, sonra da yapılan oylamayla, bölge halkı, Müslüman bir devlet olarak yeni ortaya çıkan Pakistan'ı seçtiklerini beyan etmiştir.

---

[97] Aynı yerde.
[98] Maarrof Mohammad K. Afganistan in World Politics, Delhi, India, 1987, s.8.
[99] Shabbr, Alvı Rızvı: Sovyet İşgali Altındaki Afganistan, Bürde Yayınları, İstanbul, 1982, s.91.
[100] Saray, a.g.e., s.217.

Bu durum ve sonrasındaki gelişmeler, Afganistan ile Pakistan arasında büyük bir huzursuzluk yaratmış ve sonunda Amerika, Sovyet aleyhtarı olan bu iki yönetim arasında arabulucu olmayı teklif etmiştir. Lakin bu teklif Pakistan tarafından reddedilmiştir. Amerika ise her iki tarafın da dostu ve geçmişte Afgan-İran ve İran-Irak ihtilaflarını halletmiş olan Türkiye'nin arabuluculuğunu önermiştir. Ancak Türkiye, bu teklif üzerine hemen harekete geçmişse de, Pakistan'ın uzlaşma isteğini kabul etmemesinden dolayı yine sonuç alınamamıştır.[101]

Öte yandan, İngilizler ve Amerikalıların, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki gafletlerinden istifade eden Josef Stalin, Avrupa ülkelerinin neredeyse yarısını Sovyet kontrolüne sokmuş ve 1945-46 yıllarında Türkiye ile İran'ı nüfuzu altına alabilmek için büyük gayret sarf etmiştir. Bu iki ülkede çabaları sonuçsuz kalan Sovyetler Birliği, Afganistan'da aradığı zemini bulmayı başarmıştır. [102]

Atatürk'ün vefatından sonra Türkiye'yi yöneten lider kadrosu, harp yıllarının yarattığı sıkıntı ve tehlikeleri başarıyla bertaraf etmesine rağmen, harbin sonunda Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalmaktan kurtulamamıştır. Türkiye, NATO ittifakına girerek kendi güvenliğini sağlamaya çalışmış ve dost memleketlerle, dolayısıyla Afganistan'la, münasebetlerinde değişiklikler yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu tarihlerden itibaren, Türkiye ve Afganistan'da büyük farklılıklar ortaya çıkmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler değişmeye başlamıştır. Böylece, uzun zamandan beri Türk desteğinde olan ve dış münasebetlerini ona göre ayarlayan Afganistan sıkıntıya girmeye ve yalnızlaşmaya başlamıştır.

Afganistan bu dönemde, "Bağlantısızlık Hareketi" içinde yer almış ve hareketin kurucu üyesi olmuştur.[103] Ülkenin dış politikası bağlantısızlık doğrultusunda takip edilmeye çalışılmış, fakat bunda muvaffak olunamamıştır. Bu

---

[101] Saray, a.g.e., s.217.
[102] Saray, a.g.e., s. 217.
[103] Bağlantısızlık en genel tanımıyla hiç bir blok ya da askerî ittifak ile bağlantılı olmamayı ifade eder. Kavramın yazında *"tarafsızlık"* kavramına kıyasla daha yeni olması onun çoğu kez karıştırılmasına neden olmaktadır. Bağlantısızlar Hareketi'nin ana yapısına bakıldığında üye devletlerin çoğunun bu süreçte bağımsızlıklarını kazanan ve gelişmekte olan devletlerden oluştuğunu görmekteyiz. Sömürge geçmişi, bu devletlerin bağımsızlıklarına kavuştuktan kısa bir süre sonra bağlantısızlık politikasını takip etmelerindeki en önemli etken olmuştur. Bkz. Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2001*, Der Yayınları, İstanbul, 2008, s. 885-886.

arada Amerika, Sovyetler ve Çin ile hududu olan, Müslüman ve anti-komünist Afgan halkının dertleriyle yeterince ilgilenmemiş ve bir nevi zorla Afganistan'ı Sovyet nüfuzu altına itmiştir. Afganistan'ın, ABD ve İngiltere'nin istememesi nedeniyle, Türkiye, İran, Irak ve Pakistan arasında oluşturulan güvenlik ve işbirliği oluşumuna (Bağdat Paktı-1955) dâhil edilmemesine[104] ek olarak, Pakistan ve İran'a yapılan ekonomik ve askeri yardımlar; Afganistan'ın gittikçe Amerika'dan uzaklaşmasına[105] ve Rusya tarafına doğru sürüklenmesine sebep olmuştur.

Sovyetler, bu dönemi iyi değerlendirmiş ve Kabil Büyükelçisi, SSCB'nin Afganistan'a yardıma hazır olduğunu bildirmiştir. Ekonomiyi canlandırması ümidiyle başbakanlığa gelmiş olan Davud Han, Sovyetlerin bu teklifini memnuniyetle kabul etmiştir. İki ülke arasında, 1954'ün Ocak ayında üç buçuk milyon dolarlık kredi antlaşması imzalanmıştır. Ardından, Afgan-Sovyet münasebetleri, ekonomik ve politik gelişmelerin yanında, kültürel, eğitim ve askerî alanlarda artarak devam etmiştir. İki ülke liderleri birbirlerinin başkentlerine ziyaretlerde bulunmuşlar ve Afgan Hükümeti giderek Sovyet kontrolü altına girmiştir. 1961 yılına gelindiğinde Afganistan, dış dünya ile irtibatını sadece SSCB üzerinden yapan ve Sovyetlere muhtaç bir ülke haline gelmiştir.[106]

Hükümet değişikliğine giden Afganistan bu bağlamda Sovyet taraftarı olan Davud Han'ın başbakanlıktan çekilmesinin ardından, ABD hemen yeni hükümetlerle ilişkilere başlamıştır. Gene ABD 1961'de Afganistan ile diplomatik ilişkilerini kesmiş olan Pakistan ve İran'ı da yanına alarak, Sovyet nüfuzuna karşı denge kurmaya çalışmıştır. Muhammed Han 12 Mart 1963'te, fazla radikal davrandığı gerekçesiyle Zahir Şah tarafından görevden alınmış ve yerine Muhammed Yusuf getirilmiştir.[107]

Afganistan bu yıllarda, hem Amerika hem Sovyetlerden yardım görmeye ve memleketlerini refaha ulaştırmada kısa sürede aşama kaydetmeye başlamışlardır. Bu vesile ile ülkedeki Sovyet etkisi bir nebze azaltılarak denge oluşturulmaya çalışılmış

[104] Akkurt, a.g.e., s.145.
[105] Saray, a.g.e, s. 234.
[106] Akkurt, a.g.e., s. 145.
[107] Tayyar Arı, 'BOP, Orta Doğu ve ABD: Politika mı Yoksa Propaganda mı?', Global Strateji, Sayı

fakat bu siyaset, ancak 1970'lerin başına kadar sürdürülebilmiştir. 1970'den itibaren, Amerikan Hükümeti yeniden Afganistan'a karşı ilgisiz davranmaya, buna karşılık Sovyetler, mevcut dengeyi kendi lehine bozmaya ve nüfuzunu arttırmaya başlamıştır. Böylece ülkede yeniden huzursuzluk ortamı oluşmuş ve bu durumdan istifade eden Davud Han, General Abdülkadir başkanlığındaki bir kısım solcu subay ve Nur Muhammed Teraki önderliğindeki sivil Marksistlerin yardımı ile Zahir Şah'ı, kansız bir darbeyle devirmiş ve ülkenin başına geçmiştir. Fakat bu defa, meşruti hükümdarlık lağvedilerek, cumhuriyet ilan etmiş ve kendisi de başbakan olmuştur. Davud Han'ın başa geçmesinin ardından, 1970'li yıllarda, Afganistan'da, ülke içi karışıklıklar ve Sovyetlerin faaliyetleri artmış ve bu dönem, Afganistan'daki bugünkü dramatik gelişmelerin başlangıcını teşkil etmiştir.[108]

Davud Han, 1978 Nisan'ında Afgan ordusu tarafından devrilerek, idam edilmiştir.[109] Yerine geçen Nur Muhammed Teraki de 1979 yılında Hafizullah Emin tarafından, Sovyetler'in arzusu hilafına bir darbe ile ortadan kaldırılmıştır. Sonunda Sovyetler Birliği, Kabil yakınlarına indirdikleri 3-4 bin kişilik Rus paraşütçü birliği ile Lagman Sarayı'ndaki Emin'i ve yakınlarını öldürterek, 28 Aralık 1979 günü Babrak Karmal'ı başa geçirmiş[110] ve aynı anda Afganistan'ı işgal etmeye başlamıştır.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Türkiye önemli sayılabilecek bir şey yapamamıştır. 15 Şubat 1989 tarihine kadar devam eden işgal döneminde, Birleşmiş Milletler ve Dünya Sağlık Örgütü gibi kuruluşlarla birlikte, Türk Kızılay'ı aracılığı ile Afgan mültecilere yardımda bulunmuş ve zaman zaman Afgan mücahitlere destek olmaya çalışmış, fakat yapılanlar bununla sınırlı kalmıştır.[111] Gene 90'lı yılların başında, Afganistan Türklerinin kurduğu "Müslümanlar Birliği" adlı mücahit grubun, Türkiye ve uluslararası kuruluşların sağladığı yardımlardan[112] faydalandırılmaması üzerine, Pakistan'da yaşayan 5000 kişilik bir Türk grup Türkiye'ye getirilmiş ve geri

---

5, İlkbahar, 2006, s. 63-64.
[108] Akkurt, a.g.e., s. 145.
[109] Oral, Sander, Siyasi Tarih, İmge Kitabevi, Ankara, 1989, s. 417.
[110] Oğuz, a.g.e,, s. 147.
[111] Akkurt, a.g.e, s. 146.
[112] Saray, Afganistan ve Türkler, ss.268-270.

kalanlara özel yardımlar yapılmıştır.[113]

1994 yılında, Afganistan'da, İslami inançla yola çıktığını belirten ve Pakistan ile Suudi Arabistan tarafından yardım gören ve yönlendirilen "Taliban" adlı grup ortaya çıkmıştır. Liderliğini Molla Ömer'in yaptığı bu grup, iki yıl içerisinde, halkın memnun olmadığı diğer aşiret liderleriyle savaşa girerek, ülkenin büyük kısmının kontrolünü ele geçirmiştir. Kısa bir süre sonra Taliban karşısında, sadece kuzeydeki iki grup kalmıştır. Ama sonunda, 1998 Ağustos'unda, Mezar-ı Şerif bölgesinde, Raşid Dostum ve Ahmet Şah Mesud güçleri de yenilgiye uğramış ve Taliban, Mezar-ı Şerif'i ele geçirmiştir.[114]

Taliban, Dostum'la çatışma içindeyken, Türkiye yeterince destek olamamıştır. Bu zamanda özellikle Afganistan'daki Türkleri destekleyen Türkiye, Taliban'a şiddetle karşı çıkmıştır.[115] Buna karşılık, Taliban da, Afganistan'daki bütün gruplar arasında, Afganistan'ın modern bir devlet olarak gelişmesi için elinden gelen yardımı yapan Türkiye Cumhuriyeti'ni sevmeyen yegâne topluluk olmuştur.[116]

3.2.4. Atatürk Dönemi

Türkiye'de millî mücadeleyi sevk edenler savaşla birlikte gerçekçi ve her iki yöne uygun olacak şekilde " milli siyaset" yürütmüşlerdir. Bu Türk dış politikasının ilk hedefi olarak bağımsızlığını henüz kazanamamış, Müslüman ahaliye sahip çıkmak, sömürge amaçlarına alet edilmiş devlet ya da devletlere ilk olarak öncelik verilmiştir.[117] Mustafa Kemal Atatürk, kardeş ülke Afganistan'da çağdaş bir devlet kurulmasını ve halkının çağdaşlaşmasını arzu etmiş ve bunun için Afganistan'a yardım elini uzatmıştır. O'nun döneminde, Afganistan'da üç kral hüküm sürmüş ve her üç kralla Atatürk arasında -zaman zaman mesafeli kalınmışsa da- yakın ilişkiler

[113] M. Yılmaz Börklü, "Tarihsel Boyutu İçinde Afganistan'daki Gelişmeler ve Türk-Afgan İlişkileri", Avrasya Dosyası, Afganistan ve Pakistan Özel Sayısı, Cilt:4, Sayı:3-4, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınevi, 1999, s. 91.
[114] Soyyer, a.g.e., s. 68.
[115] Rashid, a.g.e., s. 252.
[116] Ali Ahmetbeyoğlu, "Prof.Dr. Mehmet Saray ile Afganistan Üzerine Bir Söyleşi", Afganistan Üzerine Araştırmalar, Der. Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yay., 2002, s. 190.
[117] Cöhçe, Salim: "Atatürk Döneminde, Türk-Afgan Münasebetleri", Afganistan Üzerine Araştırmalar,

kurulmuştur. Batı ile savaşabilmek için yüzünü Doğu'ya çeviren Atatürk 1920 yılında Rusya'ya bir heyet göndermiş, Azerbaycan ve Afganistan'da ise temsilcilikler açmıştır. Türkiye'nin yurt dışındaki ilk temsilcilikleri, Bakü'ye Memduh Şevket Bey (Esendal) (12 Ağustos 1920) ve Kabil'e, ise eski bir Afgan subayı olan Abdurrahman Samadani'nin (18 Ağustos 1920) atanması ile geçekleşmiştir. Böylece, Atatürk'ün ilk ilişki kurduğu yabancı devlet başkanlarından biri Emanullah Han olmuştur. Atatürk, Abdurrahman Bey Kabil'e giderken, güven mektubunun yanında, Emanullah Han'a özel bir mektup göndermiştir. Atatürk'ün "ortak düşmana karşı işbirliği yapalım" dediği ve İngiltere'ye karşı birlik ve dayanışma önerdiği bu mektup, Atatürk ile Emanullah Han arasındaki sıcak ilişkilerin başlangıcı olmuştur. 1 Mart 1921 tarihinde, Türk ve Afgan Heyetleri arasında Moskova'da, "Türk-Afgan Antlaşması" imzalanmıştır. Antlaşmayı Türkiye adına Yusuf Kemal Bey ile Dr. Rıza Nur, Afganistan adına ise Olağanüstü Büyükelçi Veli Han imzalamışlardır. Bu antlaşmaya göre Türkiye, Afganistan'ın bağımsızlığını açıkça, Afganistan ise Türk devletinin temsilcisi olarak Ankara Hükûmeti'ni dolaylı olarak tanımıştır. Ayrıca bu antlaşma, henüz onaylanmamış olan 1920 Gümrü Antlaşması'nın hukuki geçersizliği göz önüne alındığında, TBMM Hükûmeti'nin imzalamış olduğu ilk uluslararası antlaşma olarak da kabul görmektedir.[118]

Türk-Afgan Antlaşması'nda dikkati çeken en belirgin husus, ilk kez bir antlaşmada doğu topluluklarının uyanışından, bağımsızlık ve özgürlüklerinden bahsedilmesi olmuştur. Antlaşma, sağlamış olduğu ortam ile iki ülke ilişkilerinin gittikçe gelişmesini sağlamış ve Türkiye ile Afganistan'ın, birbirlerinin başkentlerinde elçilikler açmalarını öngörmüştür. Bunun üzerine Emanullah Han, antlaşmanın onaylamasını bile beklemeden Ankara'ya bir elçilik heyeti göndermiştir. Heyetin başında elçi olarak Ankara'ya tayin edilen Sultan Ahmet Han, 25 Nisan 1921 tarihinde, Atatürk'e güven mektubunu sunmuştur. Sultan Ahmet Han'ın Ankara'ya elçi olarak gelişi, Türk basınınca oldukça geniş bir yer kaplamıştır. Türk basını bu olayı; "İslam ve Doğu milletleri tarihinde bir dönüm noktası" olarak

---

Der. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yay., İstanbul, 2002, s.103.

[118] Mehmet Köçer, Emanullah Dönemi Afganistan, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2003, s.184.

yorumlanmıştır. [119]

10 Haziran 1921 Cuma günü, Ankara'da Afgan Elçiliği'nin açılış töreninde, elçilik gönderine bayrağı bizzat Atatürk çekmiştir. Törende, Bakanlar Kurulu üyeleri, mebuslar ve Sovyet Rusya elçilik görevlileri de hazır bulunmuşlardır. Atatürk bu törene katılmakla, Türk-Afgan ilişkilerine verdiği önemi göstermiştir. [120]

1 Mart 1922'de ise Fahrettin Paşa (Korgeneral Fahrettin Türkkan) gibi önemli bir şahsiyet, iki ülke bağlarını daha da kuvvetlendirmek gayesiyle, elçi ve fevkalade temsilci olarak Kabil'e tayin edilmiştir. Böylece Fahrettin Paşa, Afganistan'a atanan ilk tam yetkili Türk elçisi olmuştur.[121] 30 Ağustos 1922'de, Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin Türk Ordusu tarafından kazanılması Afganistan'da büyük coşku ile karşılanmıştır. Gene Türk zaferini, Kral Emanullah Han, 10 Ekim 1922'de sarayında bir ziyafetle kutlamıştır. [122]

Türkiye'de 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyetin ilanı da Afganistan'da büyük bir memnuniyete yol açmış ve "*İslam âleminde Türk'ün ilk defa doğan cumhuriyet yıldızının, yeryüzündeki bütün İslam milletlerini aydınlatacağı*" inancı dile getirilmiştir. [123]

1923-1928 yılları arasında iki ülke arasında dikkati çekecek bir gelişme ve temas bulunmamaktadır. Lakin Türklerin çağdaşlaşma yolundaki adımları, Afganistan'ı yakından etkilemiş ve Emanullah Han, eşi Kraliçe Süreyya ile birlikte, Mayıs 1928'de Türkiye'ye bir ziyarette bulunarak Atatürk'ün konuğu olmuştur. Bu ziyaret, Türkiye Cumhuriyeti'ne yapılan ilk devlet ziyaretidir. Bu ziyaret sırasında, 25 Mayıs 1928'de Ankara'da, "*Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması*" imzalanmıştır. Bu antlaşma, iki ülke ilişkilerini daha da üst düzeye getirmeyi amaçlamıştır. Antlaşmanın ilk somut sonucu, iki ülkedeki elçiliklerin büyükelçilik seviyesine çıkartılması olmuştur. Yusuf Hikmet (Bayur) Bey'in, 30 Haziran 1928

[119] Nurettin Gülmez, Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün, İstanbul, 1999, s.229.
[120] Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.563.
[121] Şimşir, a.g.e., s. 95.
[122] Şimşir, a.g.e., s. 95.
[123] Anıl Çeçen, "Afganistan'a Muharip Asker Gönderilemez", 2023 Dergisi, Sayı:104, 15 Aralık 2009, s. 50-52.

tarihinde, Kabil büyükelçisi olarak atanmasının ardından, 25 Eylül 1928'de Gulam Ceylani, Ankara'da orta elçi olarak görev yapmaktayken, büyükelçi payesine yükseltilmiştir. O günün şartlarında sadece büyük devletlere büyükelçi düzeyinde temsilcilikler açıldığı düşünüldüğünde, bu adımın önemi daha iyi anlaşılmaktadır.[124]

Türkiye, 1930'larda Afganistan'a yardımlarını arttırarak sürdürmüş, özellikle eğitim ve öğretime öncelik vermiştir. Pek çok Afganlı gence burs verilmiş, Türk eğitim kurumlarında yetişmeleri sağlanmıştır. Ayrıca, Afganistan'da eğitim kurumları kurularak, öğretmenler ve akademisyenler gönderilmiştir. Bununla birlikte lise mezunu Afgan öğrenciler Türkiye'de özellikle harbiye, tıbbiye, hukuk ve mülkiye bölümlerini tercih etmişlerdir. Afganlıların gönlünde gerçekten yer etmiş olan Atatürk'ün 1938 yılında ölümü, Afganistan'da derin üzüntü yaratmış ve Afganistan, o güne kadar hiç kimseye göstermediği bir saygı ile Türkiye'nin ulusal yasını paylaşmıştır.[125]

[124] Aydın, a.g.e., s.3-7.
[125] Şimşir, a.g.e., s.95.

YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE TÜRKİYE AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

4. TÜRKİYE AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

Daha önceki bölümde, Türk – Afgan ilişkilerinin uzun bir geçmişe sahip olduğu ve Afgan Devleti'nin ilk kurulduğu yıl olan 1747'den, 24 Aralık 1979 tarihinde Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesine kadar geçen sürede iyi münasebetler geliştirildiğinden bahsedilmişti. Bu münasebetler, coğrafi uzaklığa rağmen, zaman zaman yok denecek kadar azalmış olsa da, en zor zamanlarda bile devam etmiştir. Özellikle Cumhuriyet döneminde Türkiye, Afganistan'la ilişkilerini canlı tutmaya çalışmış ve imkânları ölçüsünde ülkeye siyasi desteğin yanı sıra, askerlik, eğitim, sağlık ve ekonomik alanlarda yardımlarda bulunmuştur.[126]

1979 Sovyet işgalinin ardından Afganistan'daki çatışmalarda fiili olarak yer almayan Türkiye, yeterli olmamakla birlikte mücahit grupların direnişine destek vermiştir. İşgal sonrası iç çatışmalarda da Kuzey İttifakını desteklemiş ve 1990'lı yıllarda Taliban'a karşı bir duruş sergilemiştir.

Afganistan'ın yeniden yapılandırılması konusunda en başından itibaren yalnızca ABD'nin askeri gücü ve NATO'nun yardımı ile başarılı olunamayacağı ve bölge ülkelerinin bir şekilde sürece dâhil edilmeleri gerektiği değerlendirmeleri yapılmıştır. [127] Ayrıca PKK terörü ile savaştığı için antrenmanlı bir orduya sahip olan ve halkının çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Türkiye'nin harekâta katılması istenmiştir. [128]

Türkiye, Afganistan'ın yeniden yapılanması konusunda öncü bir rol oynamaya gayret etmiştir. Afganistan'daki süreçte, tarihi bağlar; Türk halkının

[126] Bal, a.g.e., s.276.
[127]Mert, Gökırmak "Afganistan: Bölgesel Rekabet ve Yeni Açılımlar", Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl:7, Sayı:13, Haziran 2011, s. 9.
[128] Çeçen, a.g.e., s.50.

Afgan halkına kayıtsız şartsız desteği; Türk askerlerinin başarılı yönetimi ve Türk firmaları ile sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri; Türkiye'nin etkinlik kazanabilmesinde çok büyük avantajlar sağlamıştır. [129]

Türkiye, ülkedeki tüm taraflara, millî iradelerine sahip çıkmaları; Afgan ordusunu eğitmek; halkın refahını ve istikrarını belirlemek; gelişmesine yardımcı olmak ve yönetimi desteklemek gibi konularda imkânları ölçüsünde her alanda destek vermeye çalışmıştır. Türkiye, askerî tedbirlerin yanı sıra sivil kurumların tesisi ve idamesine önem vermiştir.[130] Türkiye bu süreçte dış politikasını üç ana kol üzerine inşa etmiştir. Bunlar; Afganistan'da güvenlik ve istikrarın sağlanmasına yönelik faaliyetler; gelişme ve kalkınmasına yönelik faaliyetler; bölgesel ve küresel sisteme bütünleşmesine yönelik diplomatik girişimlerdir.

Bu ana amaçlar doğrultusunda; ülkenin bir istikrar ve refah adası olmasının anahtarının, bütün grupları içine alan bir Afgan kimliğinin kabul edilmesi olduğuna inanan Türkiye; Afganistan'a bakışında "*Afganistan Afgan halkınındır*" ilkesini temel almıştır. Türkiye, gözlemci olarak katıldığı 2001 Bonn Konferansı'nda, etnik gruplar arasında uzlaşma sağlanması ve geniş tabanlı, temsili bir yönetimin kurulmasını sağlama yönünde çaba göstermiştir. Ayrıca, Afganistan'da güvenlik ve istikrarın tesisine katkıda bulunmak amacıyla, Bonn'da Afgan grupların çağrısı üzerine BM Güvenlik Konseyi tarafından oluşturulan uluslararası güce katılmayı kabul etmiş ve ilk aşamada 267 kişilik bir bölük göndermiştir.[131]

Türkiye, 2001 yılında Taliban rejiminin yıkılmasından sonra ise; tarihi ve kültürel ilişkilerin geçmişine uygun olarak, Afganistan'a yönelik yardımlara artan bir hızla devam etmiştir. Bu kapsamda, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en kapsamlı dış yardım programı bu ülkeye uygulanmış; başta TİKA ve Türk Silahlı Kuvvetleri olmak üzere, sivil - askeri uzmanlar vasıtasıyla ve "Bölgesel İmar Ekipleri"

---

[129] Gökçen Oğan, "Afganistan Operasyonu'nun Başarısı Pakistan'a Bağlı", 2023 Dergisi,Yıl:7, Sayı:83, 15 Mart 2008. s.17.

[130] Silahlı Kuvvetler Dergisi, "Afganistan Türk Görev Kuvveti Komutanlığı", Genelkurmay ATASE Yayınları, Sayı:404, Nisan 2010, Ankara, s.66.

[131] 2002 Yılında ISAF -İkinci Dönem Komutasını 20 Haziran'da Devralan Türkiye, Komutayı Şubat'a Kadar Sürdürecek, Anadolu Ajansı Haber Arşivi Kaydı, UİK, https://www.uik.org.tr/tubakov/dataset/belgeler/AA-Belgeler/ISAF.pdf, (21.06.2018).

(Provincial Reconstruction Team- PRT) ile ülkenin kalkınmasına destek sağlanmıştır. Halen de destek sağlanmaya devam edilmekte ve öncelikle yeniden imar, Afgan ordusu ve polisinin eğitimi dâhil kapasite oluşumu, sağlık ve tarımsal kalkınma alanlarında gayret gösterilmektedir.[132] Bu dönemde Afganistan, Türkiye'nin kalkınma yardımları bakımından öncelik verdiği ülkeler arasında yer almış ve 2007 yılından itibaren en çok yardım yapılan ülke olmuştur. 2009 yılında Türkiye'nin gerçekleştirdiği cari fiyatlarla net 1 milyar 519,65 milyon dolarlık kalkınma yardımlarından, ülkesel bazda en büyük payı 96,46 milyon dolar ile Afganistan almıştır. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) Başkanı Musa Kulaklıkaya tarafından bu rakamın, 2010 yılı için 100 milyon dolar civarında olduğu ifade edilmiştir.[133] Dönem içinde Türkiye, TİKA'nın yürüttüğü projelerle 307 milyon dolar, Vardak'ta PRT'nin yürüttüğü projelerle 37 milyon dolar ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yaptığı yardımlarla 75 milyon dolar olmak üzere, toplam 419 milyon dolar dolayında yardımda bulunmuştur. Cevizcan PRT tarafından da 24,8 milyon dolar değerinde 54 tane faaliyet ve proje planlanmış, bunların 21 tanesi 2012 yılı itibariyle tamamlanmıştır.[134]

4.1. İktisadi İlişkileri

Afganistan Türkiye iktisadi ilişkileri birçok boyutta devam etmektedir. Afganistan'da faaliyet göstermekte olan 127 Türk firmasının %95'i inşaat ve müteahhitlik sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Bu firmalar 2003-2016 yılları arasında yaklaşık 6 milyar ABD Doları tutarında 627 proje gerçekleştirmişlerdir. Türk firmaları müteahhitlik alanında yabancı yatırımcılar arasında birinci sırada yer almaktadır. Türk sermayeli firmalar hizmet (sağlık, lojistik, danışmanlık vb.), enerji ile madencilik sektörlerinde de faaliyet göstermektedirler.[135] Bu bölümde Afganistan'da faaliyet gösteren Türk firmaları incelenecektir. Ardından Türkiye ile Afganistan arasındaki dış ticaret verileri değerlendirilecektir.

---

[132] Akkurt, a.g.e., s.142.
[133] TİKA Doğu ve Güney Asya, Pasifik ve Latin Amerika Daire Başkanı Barbaros Akçakaya ile Mülakat", 27 Mayıs 2012.
[134] Provıncıal Reconstructıon Teams, USAID, https://www.usaid.gov/provincial-reconstruction-teams, (28.01.2017).
[135] Afganistan'ın Ekonomisi, T. C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.

4.1.1. Afganistan'daki Türk Firmaları

Türkiye, Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasında yalnız resmi kurumlarla değil, özel şirketlerin yaptığı yatırımlar vasıtasıyla da bu ülkenin gelişmesine katkı sunmaya çalışmıştır. Afganistan'ın dış ülkelerden gelen yatırımcılar için verdiği kararlar ve bu hususta ki hukuksal düzenlemeler, yatırım yapmak isteyen yerli ve yabancı firmalar için onları çeken bir ortam hazırlamış ve bu firmalara hizmet etmek üzere Afganistan Yatırım Destek Kurumu (AISA) kurulmuştur.[136] Bu kapsamda, Türk-Afgan İş Konseyi de Türk-Avrasya İş Konseyleri bünyesinde, 10 Aralık 2001 tarihinde alınan bir kararla kurulmuştur. Gene Türk-Afgan İş Konseyi 2002'de çalışmalarına başlamış ve Afganistan'ın ilgili kurumlarının yanı sıra ülkede faal olan uluslararası kuruluşlarla işbirliği geliştirilmeyi amaçlamaktadır.[137] Hâlâ bu iki devlet arasındaki ticaretle ilgili ilişkiler, yürürlükte olan altı tane ticari anlaşma ve protokol kapsamında sürmektedir. Afganistan'da bilhassa Türk müteahhitleri devletin yeniden inşa edilmesi sürecinde önemli işler başarmışlardır. Aktif olan Türk firmalarının %95'i inşaat sektöründedir. Kayıtlı olan küçüklü büyüklü 60 Türk inşaat firması, müteahhitlik alanında, yabancı yatırımcılar arasında ilk sırada bulunmaktadır. Bu firmaların, 2002 ilâ 2010 arasında Afganistan'da üstlendiği 355 projenin toplam bedeli 3 milyar dolar civarında olup, söz konusu projelerin büyük bölümünü altyapı yatırımları oluşturmuştur.[138]

Türk firmaları müteahhitlik alanında yabancı yatırımcılar arasında birinci sırada yer almaktadır. Afganistan'da 2018 yılı itibarıyla Türk menşeili 70'den fazla inşaat firması kayıtlı bulunmaktadır.[139] Türk müteahhitlerin Afganistan'da üstlendikleri bazı önemli işler ise aşağıda sunulmuştur:

Yüksel İnşaat firması tarafından 2011 yılında Kabil Uluslararası Havaalanı

---

mfa, (24.10.2018).

[136]Muhammad Reza Wasıl, *Afganistan Ekonomisi ve Ekonomik Entegrasyonlar (ECO) Örneği,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, Ankara, s.36.

[137] Türkiye - Afganistan İş Konseyi, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, https://www.deik.org.tr/turkiye-avrasya-is-konseyleri-turkiye-afganistan-is-konseyi, (21.10.2018).

[138] Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, http://www.musavirlikler.gov.tr, (06.04.2015).

[139] Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, Türkiye ile Ticaret, https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/afganistan/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret, (10.12.2018).

yine aynı yıl Mezar-ı Şerif Havacılık Kompleksi Tasarım ve Yapımı ve 2010 yılında ise Bagram Hava Üssü inşaatı gerçekleştirilmiştir. Bu şirket ayrıca 2002-2004 yılları arasında Kabil-Kandahar Yolu Rehabilitasyon Projesi çerçevesinde 49 kilometrelik yol yapılmıştır. [140] Bagram Askeri Havaalanı, ABD ordusu tarafından kullanılan bölgedeki en büyük askeri stratejik havalimanıdır. Bu havalimanın alt yapı projeleri Sigal Mühendislik firması tarafından gerçekleştirilmiştir.[141] Gülsan Holding tarafından ise 2004-2005 yılları arasında Kandahar - Herat yolunun yapımı gerçekleştirilmiştir.[142] 2004-2006 yılları arasında Tepe İnşaat tarafından Gardez askeri kamp binaları, ISAF için helikopter pisti, Alman askeri birliği iç yollarının betonlanması ve binasının onarımı bu firma tarafından gerçekleştirilmiştir.[143] Natfer-Kolin İnşaat tarafından ise 2004 yılında Kabil-Kandahar yolunun 172 ile 262'nci kilometreleri arası yol yapımı ve beş adet köprü inşaatı gerçekleştirilmiştir. Mensel: Kabil-Kandahar yolunun 92 ile 177'nci kilometreleri arası yol yapımı gerçekleştirmiştir.[144] Bununla birlikte, 2001-2015 yılları arasında Türk müteahhitler tarafından, Afganistan'da toplam tutarı takribi 5,5 milyar doları bulan 608 proje gerçekleştirmiştir.[145]

4.1.2. Türkiye ve Afganistan Arasındaki Dış Ticareti

Afganistan, iç savaştan ve Taliban rejiminden kaynaklanan güvenlik sorunlarının çok fazla olduğu bir ülkedir. Bu durum Afganistan'ı üretimini de olumsuz etkilemektedir. Afganistan Birçok tüketim maddesini ithal etmek zorundadır. Bu başlık altında Türkiye ve Afganistan arasındaki dış ticaret

[140] Kabil-Kandahar Yolu Rehabilitasyon Projesi,Yüksel İnşaat AŞ. https://www.yuksel.net/tr/ projeler/ tum-projeler/ulam-projeleri/487--kabil-kandahar-yolu-rehabilitasyon-projesi-afganistan, (10.12.2018).
[141] Bagram Hava Üssü Altyapı Projeleri, Sigal Mühendislik, http://sigal.com.tr/?recordID=256, (10.12.2018).
[142]Kandahar - Herat Devlet Yolu Proje I, Gülsan Holding, http://www.gulsanholding.com.tr/kandahar-herat-devlet-yolu-projeI.asp, (10.12.2018).
[143] TEPE İnşaat Afganistan / Gardez / Askeri Kamp Binaları, Melitatech, http://www.melitatech. com.tr/projeler/tamamlanan-projeler-98936/detay/300802/tepe-insaat-afganistan--gardez--askeri-k-binalari-, (10.12.2018).
[144] Ulaştırma ve Altyapı Projeleri, Kolin İnşaat, http://www.kolin.com.tr/projeler/biten-projeler/ulastirma-ve-altyapi/kabil-kandahar-karayolu-km-177000-262000-kisim-d.html, (10.12.2018).
[145] Türk Müteahhitler Afganistan'da 5,5 Milyar Dolarlık Proje Gerçekleştirdi, İnşaat Yatırım, https://insaatyatirim.com/haber/20759/turk-muteahhitler-afganistanda-55-milyar-dolarlik-proje-gerceklestirdi.html, (10.12.2018).

incelenecektir.

Tablo 4:Afganistan ile Türkiye Arasında Yıllar İtibarıyla Dış Ticaret (milyon dolar)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2013	228.2	10.7	238.9	217.5
2014	186.4	16.5	202.9	169.9
2015	161.5	11.9	173.4	149.6
2016	145.8	9.4	155.2	136.4
2017	172,2	8,8	181,1	163,5

Kaynak: Trademap, 2019.

Tablo incelendiğinde Türkiye'nin Afganistan ile dış ticaret hacmi senelere göre farklılık göstermektedir. 2013'e kadar artışın olduğu görülmekte ve Afganistan'a ihracat bu yıldan sonra düşüş eğilimine girmiştir. 2015'te %13,3 azalan Afganistan'a ihracat, 2016'da ise %9,7 azalarak 145,8 milyon dolara düşmüştür. 2017'de ise ihracat %18,2 oranında yükseldiği görülmektedir. Türkiye açısından Afganistan dış ticaret fazlası verdiği ülkeler arasında yer almaktadır. Afganistan'a denge açısından 2017'de 163,5 milyon dolar fazla vermiştir. Afganistan'la Türkiye arasındaki ticaret hacmi 2017'de 181,1 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5: Afganistan ve Türkiye Arasındaki Antlaşmalar ve Protokoller:

Anlaşmanın Adı	**İmza Tarihi**
Uluslararası Karayolu Nakliyatına İlişkin Antlaşma	03.01.1978
Ticaret Antlaşması	05.11.1975
Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşması	11.01.1976
Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması	10.06.2004
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Antlaşması	10.06.2004
Sağlık Alanında İşbirliğine Dair Antlaşma	20.04.2005
Gümrük Birliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması	26.04.2005
Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Antlaşması	27.04.2005
Türk-Afgan Karma Ekonomik Komisyonu 1. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı	27.04.2005

Kaynak: Afganistan'ın Ekonomisi Türkiye Cumhuriyet Dış işleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa, (12.10.2018).

Burada altının çizilmesi gereken önemli bir husus olarak Türkiye Afganistan arasındaki ticari antlaşmalar sayısı diğer ülkelerle yaptığı antlaşma sayısına göre bir hayli düşüktür. Örneğin Türkiye ile Rusya arasında 19, Almanya ile 24, ABD ile 37 antlaşma ya da protokol bulunmaktadır. Türkiye ile Afganistan arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin temelini oluşturan Ticaret, Ekonomik ve Teknik İşbirliği, Gümrük İşbirliği, Uluslarası Karayolu Taşımacılığı, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları imzalanmış ve yürürlüğe girmiştir.

4.2. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA)

Afganistan'ın yeniden yapılandırılması kapsamında 2002 yılında Tokyo Konferansı'nda Türkiye'nin ayırdığı fonun; (TİKA) aracılığıyla kullanılması konusunda, Dışişleri Bakanlığı ile TİKA Başkanlığı arasında mutabakat sağlanmıştır. 2 Aralık 2004 tarihinde imzalanan bir protokol ile söz konusu fon, resmi olarak Dışişleri Bakanlığı'nın eşgüdümünde TİKA vasıtasıyla kullanılmaya başlamıştır. Bunun ardından TİKA, Türkiye tarafından Afganistan'da yapılan bütün teknik yardımların koordinasyonunu üstlenmiş ve çalışmalarını Genelkurmay Başkanlığı, diğer kamu kuruluşları, ticari şirketler ve sivil toplum örgütleri ile paralel ve birbirini tamamlar nitelikte devam ettirmiştir.[146]

TİKA, imar fonu kapsamında yapılacak projeleri uygulamak üzere, Eylül 2004 itibari ile T.C. Kabil Büyükelçiliği bünyesinde TİKA Program Koordinasyon Ofisi'ni açarak faaliyetlerine başlamıştır. Bu tarihten itibaren, Afganistan'a yönelik Türkiye tarafından yapılan yardımlar büyük ölçüde TİKA Kabil Program Koordinatörlüğü aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak bunun yanı sıra, 2006 yılında Vardak Vilayeti'nde açılan PRT, 2007 yılında Mezar-ı Şerif'te açılan Program Koordinatörlüğü ve Temmuz 2010 tarihinde Cevizcan da açılan PRT, açıldıkları günden itibaren faaliyetlerin yürütülmesinde pay sahibi olmuşlardır.

TİKA'nın Afganistan'da gerçekleştirdiği yardım faaliyetlerine bakıldığında hem Afgan halkının ihtiyaçlarıyla, hem de uluslararası yardım konferanslarında yapılması gerekenlere dair alınan kararlarla büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir.

[146] TİKA, 2012.

Bunun yanı sıra yapılan yardımlar, diğer birçok uluslararası kuruluşun tersine koşulsuz yardımlar olarak gerçekleştirilmiştir. İcra edilen projelerin öncesinde ya da sonrasında, Afgan idarecilere ya da yerel halka herhangi bir yükümlülük öne sürülmemiştir.[147]

TİKA tarafından hazırlanan Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu'na göre Türkiye'nin 2003 yılında gerçekleştirdiği toplam resmi kalkınma yardımları 6 milyon dolar olarak tespit edilmiştir. Bu rakam, 2004 yılı sonrasında genellikle artarak yıllara göre şu şekilde devam etmiştir:

> "*…Bu yardımların önemli bir bölümü Afganistan'a yönelik olarak gerçekleşmiş ve 2007 yılından itibaren Türkiye'nin en çok yardım yaptığı ülke Afganistan olmuştur. Ocak 2002'de düzenlenen Tokyo Konferansı'nda, 2002 yılı için Türkiye'nin adı geçen devlete 1 milyon dolarlık yardım yapmasına karar verilmiştir. Ancak, pek çok kamu ve özel sektör kuruluşlardan sağlanan eğitim öğretim etkinlikleri, hibe malzemesi ve başka yardım tasarılarıyla 2.868.716 dolar tutarında yardım edilmiştir. 2008 yılı için Türkiye 2 milyon dolar yardım taahhüdünde bulunmuş, fakat yardımların tutarı 2.523.738 dolara ulaşmıştır. 2009 yılında Afganistan 8,32 milyon dolar ile Türkiye'nin yardım yaptığı ülkeler arasında 9. sırada yer almış, 2005'te ise 28,56 milyon dolar ile 5. sıraya yerleşmiştir. 35 2006 yılına gelindiğinde ise 113,14 milyon dolar yardım yapılan Kırgızistan'ın ardında 57,65 milyon dolar ile ikinci sırada yer almıştır…" [148]*

TİKA sistemli olarak bölgede yardımlarına devam etmiştir. 2014 yılında eğitim, sağlık, ulaştırma, tarım ve hayvancılık gibi birçok alanda maddi destek sağlamıştır. Örneğin eğitim alanında Vardak Hamid Karzai Lisesi, Kunduz Bibi Haticetül Kübra Kız Lisesi ve Cevizcana Şibirgan Dostum ve Mirveys Liselerine ve Afganistan Sakafat ve Kültür Merkezi gibi eğitim kurumlarına araç gereç desteği

[147] Elif Türkislamoğlu, Afganistan'ın Yeniden Yapılandırılmasında Uluslararası Aktörlerin ve Türkiye'nin Rolü, TİKA Uzmanlık Tezi, 2008. s. 33.
[148] Türkislamoğlu, a.g.e., s.34.

sağladığı görülmektedir.[149] Sağlık alanındaki destekleri ise Tahar ve Hoca Bahauddin Kliniklerine ve Kabil'deki çeşitli alanlarda sağlık desteği ve tıbbi malzeme yardımı yapılmıştır.[150] Ulaştırma açısından ise Kabil'in şehir içi yollarının iyileştirilmesi amacıyla Aralık 2012'de Puli Sokhta-Darulaman Sarayı arası yol yapımı projesi başlatılmıştır. Toplam altı şeritli olan yol 2014 yılında tamamlanmış ve halkın hizmetine sunulması önemli bir faaliyet olarak değerlendirilebilir.[151] Tarım ve hayvancılığın gelişmesi için Belh Sulama ve Hayvancılık Tarım Müdürlüğüne bölgedeki tarım ve hayvancılık konusunda verimliliğin artması ve çiftçilerin tarımsal çalışma koşullarının kolaylaştırılması amacıyla bir tarımsal araç ve gereç temin edilmiştir.[152]

2015 yılında Belh Vilayeti Mezar-ı Şerif İli Bahter Lisesi 7500 öğrencinin eğitim göreceği 42 sınıflık yeni bir okul hizmet binası TİKA tarafından inşa edilmiştir.[153]Gene aynı yıl su ve alt yapı hizmetlerine önem verdiği görülmektedir. Örneğin, çeşitli bölgelerde su kuyularının açılması, damlama sulama sistemlerinin oluşturulduğu ve bu sayede binlerce insanın temiz içme suyuna kavuştuğu ifade edilmektedir.[154] Bu dönemde Afgan kadınlarının gelişimine yönelik projeler gerçekleştirilmiştir.[155]

TİKA 2017 yılı içinde Kabil Kız Meslek Enstitüsü ve Allauddin Kız Yetimhanesi binalarının tefrişatını gerçekleştirmiştir.[156] Aynı yıl Kabil'de Şehit

[149] Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2014 Faaliyet Raporu, Ankara, 2015, s.226-227. https://www.tika.gov.tr/upload/2019/Faaliyet%20Raporu%202018/TikaFaaliyetWeb.pdf, (03.03.2019)
[150] Aynı yerde, 228.
[151] Aynı yerde, s.230.
[152] Aynı yerde, s.231.
[153] Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2015 Faaliyet Raporu, Ankara, 2016, s.27,. https://www.tika.gov.tr/upload/2017/05/Faaliyet%20Raporu%202015/2015%20Faaliyet%20Raporu.pdf, (03.03.2019)
[154] Aynı yerde, s.52.
[155] Aynı yerde, s.72.
[156] Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2017 Faaliyet Raporu, Ankara, 2018, s. 62. https://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Faaliyet%20Raporu/T%C4%B0KA%20Faaliyet%20Raporu%202017.pdf, (03.03.2019)

Bülent Aydın Camisi ve Şibirgan şehrinde Ali Şir Nevai Camisi inşa edilmiştir.[157]

Gene TİKA'nın 2018 yılı faaliyetlerine bakıldığında önemli yardımların devam ettiği görülmektedir. Örneğin; Afganistan'nın Cevizcan Vilayeti Şibirgan İli Afgan-Türk Dostluk Çocuk Hastanesi; Meymene Afgan-Türk Dostluk Hastanesi, Talokan ve Hoca Bahauddin Afgan-Türk Dostluk Ana Çocuk Sağlık Klinikleri için ihtiyaç duyulan ilaçlar temin etmiştir.[158]Gene 2018 yılı içinde Kabil İli Allauddin Kız Yetimhanesinin Modernizasyonu TİKA tarafından sağlanmıştır.[159] TİKA'nın bir başka yatırımı ise 200 kapasiteli yetimhane 2018 yılı içinde tamamlanmıştır.[160] Taliban teröründen etkilenen 1000 aileye gıda yardımında bulunulmuştur.[161]

4.2.1. Bölgesel İmar Ekipleri (PRT)

Afganistan'da bulunan 27 PRT'den iki tanesi Türkiye Cumhuriyeti tarafından kurulmuştur. Türk PRT'leri, sivil etmenler biçiminde TİKA, Milli Eğitim Bakanlığı, Köy işleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Tarım ve temsilcileri ile Polis Eğitim ve Danışman Ekibini ve Polis Özel Harekât Ekibi gibi kurumları barındırmaktadır. Ayrıca her iki Türk PRT'sinde, personelin ve yerleşke bölgesinin emniyetini sağlamak amacıyla, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı askeri personel görevlendirilmiştir. PRT'ler, Sivil Koordinatörlük ve Askeri Birlik Komutanlığı, yardımların yapılması konusunda koordineli olarak çalışmaktadır.[162]

Türk PRT'lerinden ilki olan Vardak PRT, 3 Ağustos 2006 tarihli T.C. Bakanlar Kurulu Kararının ardından, 11 Ekim 2006 tarihinde Kabil'in 40 km. batısındaki Vardak vilayet merkezi Meydan-ı Şehir'de faaliyetine başlamıştır. Vardak PRT, askeri unsura da sahip, sivil nitelikli bir model esas alınarak kurulmuş ve Dışişleri Bakanlığı tarafından atanmış kıdemli bir sivil koordinatör tarafından

---

[157] Aynı yerde, s.95.
[158]Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2018 Faaliyet Raporu, Ankara, 2019, s.72, https://www.tika.gov.tr/upload/2019/Faaliyet%20Raporu%202018/TikaFaaliyetWeb.pdf, (03.03.2019)
[159] Aynı yerde, s. 97.
[160] Aynı yerde, s. 97.
[161] Aynı yerde, s. 112.
[162] T.C. Dışişleri Bakanlığı, BN:9 - 8 Kasım 2006, Vardak İl İmar Ekibimiz hk.:,

yönetilmektedir. Bu anlamda Vardak PRT, daha önce kurulan PRT modellerinin hiçbirine benzemeyen ve Afganistan'da sivil bir diplomat tarafından yönetilen ilk PRT olmuştur.[163]

Vardak PRT, Vardak İli ve dokuz ilçesinde faaliyet göstermekte; Afgan makamlarıyla yakın işbirliği halinde, inşaat, sağlık, eğitim, çiftçilik vb. gibi altyapı ve kalkınma konularında Afganistan'ı desteklemektedir. Yine yönetimlerin kapasitelerini arttırmalarına yönelik çalışmaları vardır. Ayrıca, Türkiye tarafından inşa edilen ve destek verilen Afgan-Türk Polis Eğitim Merkezi'yle Afgan polisine, Tarım Enstitüsü ile halka temel eğitim vermektedir.[164]

Vardak PRT, TİKA'nın katkılarıyla 2006-2010 yılları arasında 200'ün üzerinde projeye imza atmıştır. Yapılan projelerle Afgan halkının refahını, saygısını, sağlık, eğitim, alt yapı güçlendirme ve Afgan halkının birebir ilgilendiği sosyal-kültürel projelerdir. Afganistan okuyan ve yurt dışı, yurt içi öğrencilere burs verme, Kadınlara yönelik hemşirelik ve ebelik kurslarının açılması, 68 tane okulun yapımı yada iyileştirilmesi, yaklaşık 10.000 çocuğa gıda, eğitim, burs yardımı, gıda ve giyecek yardımı, Afganistan'da bulanan 17 tane hastane yapımında yardımcı olma ve mevcut hastaneleri iyileştirme, binlerce kişinin sağlık hastalıklarına yardımcı olunması ve tedaviden geçilmesi, hakim, yargıç ve bürokratlara yönelik eğitim programları verilmesi, köprü, yol kuyu açma çalışmalarını tamamlanması, meslek kazandırma kursları, halıcılık, çanak-çömlekçilik, camcılık gibi meslek kazandırma kursları bulunmaktadır.[165]

Tüm bunların yanında Vardak PRT bünyesinde, T.C. Emniyet Genel Müdürlüğü'nden görevlendirilen sekiz polis eğitimcisi, 2006 yılından itibaren bölge polisinin eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin yürütülmesine yardımcı olmakta ve Afgan polislere okuma-yazma eğitimi vermektedir. Bu anlamda da Vardak PRT, tüm PRT'ler arasında okuma-yazma eğitimi veren ilk birim olarak öne çıkmıştır. [166]

---

http://www.mfa.gov.tr/bn_9---8-kasim-2006_-vardak-il-imar-ekibimiz-hk__.tr.mfa,(07.09.2018).
[163] Aynı yerde.
[164] Aynı yerde.
[165] Aynı yerde.
[166] Doğan, Salih, "Türkiye'nin Afganistan'daki Varlığı ve Önemi",

4.3. Askeri İlişkiler

TBMM'nin 10 Ekim 2001 tarih ve 722 sayılı Kararına istinaden, Afganistan'da yürütülen harekâta katkıda bulunmaya başlamıştır. 05 Aralık 2001 tarihli Bonn Antlaşması ve BM Güvenlik Konseyi'nin 20 Aralık 2001 tarih ve 1386 sayılı Kararı ile NATO bünyesinde Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (UGYK-ISAF) teşkil edilmiştir. Türkiye, 16 Ocak 2002 tarihinde İngiltere'nin önderliğinde göreve başlamıştır.[167] Bu bölümde Türk Afgan ilişkilerinde TSK'nın rolüne ve üstlendiği görev yer alacaktır.

4.3.1. Türk – Afgan İlişkilerinde Türk Silahlı Kuvvetleri

Afganistan'da görev yapan TSK birlikleri, kendi sorumluluk bölgesi içerisinde Afgan yönetiminin ve halkının desteklenmesi, Afgan ordusunun eğitilmesi, güvenlik, istikrar ve gelişimin sağlanması gibi konularda faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Ancak, Türkiye mayın temizleme, terörle ve uyuşturucuyla mücadele ve konulardan uzak durmak istemektedir.[168]

TSK birlikleri, TBMM'nin aldığı kararda hukuki bir engel olmamasına rağmen, muharip görev almamaktadır. Meşru müdafaa durumu hariç hiçbir şekilde silahlı çatışmaya girmeyen Türk askeri ve polisi Afgan halkı tarafından sevilmekte ve başta ABD olmak üzere diğer müttefik ülke askerleri tarafından biraz da kıskançlıkla övülmektedir.

Orgeneral Stanley Mc.Chrystal da ISAF Komutanlığı döneminde yaptığı konuşmalarında Türk askerinin sayısının değil, icra ettiği işin önemli olduğunu aşağıdaki cümlelerle vurgulanmıştır.[169]

"[...]*Türkiye, barışı destekleme ve koruma harekâtı kapsamında;*

---

http://www.usak.org.tr/myazdir.asp?id=1647, Erişim Tarihi:10 Nisan 2015.

[167] 'Türk askeri Afganistan'da ne yapıyor?'a yanıt, NTV, 20.03.2012 , https://www.ntv.com.tr/turkiye/turk-askeri-afganistanda-ne-yapiyora-yanit,MUAaPW9KPU6kfhMARX0BfQ, (10.08.2018).

[168] Ali Ertan, Khalilullah Rasuli, "Yeni Afganistan Politikası ve Türkiye'den Beklentiler", Stratejik Düşünce Dergisi, Yıl:1, Sayı:3, Şubat 2010, s.62.

[169] Oğan, Gökçen "NATO Afganistan'da Zemin Kaybediyor", Stratejik Analiz, Ocak 2007, Cilt:6,Sayı:81, s. 15.

TBMM'nin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 92'nci maddesine dayanarak 10 Ekim 2001 tarihinde aldığı 722 sayılı Afganistan a kuvvet gönderilmesine izin veren kararına istinaden, ISAF Harekâtına katkıda bulunmaya başlamıştır. TSK'nin ISAF Harekâtı'na katkısı, ISAF ve Kabil Bölge Komutanlığı Karargâhları'nın yanı sıra Vardak ve Cevizcan illerinde görevli iki Bölgesel İmar Ekibi (PRT)'nde görevlendirilen personel, Kabil Bölge Komutanlığı'na tahsisli iki Tabur Görev Kuvveti, beş Harekât Yönlendirme ve İrtibat Timi, bir helikopter birliği, destek unsurları ve Afganistan eğitim kurumlarında görevlendirilen öğretmen/danışman personelden oluşan yaklaşık 1650 kişidir. Bu mevcut ile Türkiye, katkı sağlayan 50 ülke içinde sayısal olarak 8 inci sırada bulunmaktadır. Başlangıçtan beri aktif destekte bulunan ülkelerden biri olarak Türkiye, Haziran 2002 - Şubat 2003 tarihleri arasında 1300 personelden oluşan katkısı ile ISAF'ın ikinci dönemine liderlik etmiştir. Türkiye, 20 Haziran 2002 tarihinden itibaren ISAF Liderliği'nin yanı sıra Kabil Uluslararası Havaalanı'nın kontrolünü de İngiltere'den devralmış ve Afganistan'daki Türk birliği tabur düzeyine çıkartılmıştır. Türkiye bu görevi, 10 Şubat 2003 tarihinde Almanya-Hollanda müşterek liderliğine devretmiştir…''[170]

Bu arada, ISAF liderliği, 11 Ağustos 2003 tarihinde NATO tarafından idare edilmeye başlamıştır. Türkiye, NATO liderliğinde devam eden ISAF Harekâtı'na askeri katkısını sürdürmüştür. Bilahare, ISAF Karargâhı'nın 2004 Ağustos ayından itibaren, NATO'ya tahsisli, yüksek hazırlıklı görev kuvveti statüsüne haiz kolordularca üstlenilmesi kararlaştırılmıştır. Bu tür kolordular arasında yer alan İstanbul'daki 3'üncü Kolordu, 13 Şubat 2005 tarihinde ISAF Karargâhı'nın yedinci dönem liderliğini üstlenmiş ve bu görevi altı ay süreyle yürütmüştür.[171] Ayrıca, 04 Ağustos 2008 ile 04 Şubat 2009 tarihleri arasında 3.Kolordu Komutanlığı'nın 100

[170] Ertan, a.g.e., s. 65.
[171] Gökçen, a.g.e, s. 17.

personeli ile ISAF Karargâhı desteklenmiştir.[172]

Türkiye, ISAF yedinci döneminde, 1450'si Türk, 30 ülkeden 8000 personele komuta etmiş ve NATO komuta kontrol yapısı içerisinde bulunan Kabil Uluslararası Havaalanı'nın işletilmesini üstlenmiştir. ISAF Harekâtı'nın altı bölge komutanlığından biri olan Kabil Bölge Komutanlığı'nın lider ülke sorumluluğu ise; ilk kez 6 Nisan - 6 Aralık 2007 tarihleri arasında, ardından da 1 Kasım 2009'dan itibaren üç dönem Türkiye tarafından üstlenilmiştir. Süresi iki kez uzatılan ve 1 Kasım 2012 ye kadar devam edecek olan bu görev, ardından Tuğgeneral Levent Gözkaya komutasında yürütülmüş, göreve 1 Nisan 2018 tarihinde Tümgeneral Akın Zorlu atanmıştır.[173]

4.3.2. TSK'nin Bölgesel İmar Ekipleri'ne Katkıları

Afganistan'da bulunan her iki Türk PRT'sinde, personelin ve yerleşke bölgesinin emniyetini sağlamak amacıyla TSK'ye bağlı askeri personel görevlendirilmiştir. Bu kapsamda Vardak PRT'de 76 kişilik, Cevizcan PRT'de ise yaklaşık 119 kişilik Türk Askeri Birliği bulunmaktadır. PRT'lerin askeri kanadı aynı zamanda, Vardak PRT ile ISAF'ın Kabil Bölge Komutanlığı ve Cevizcan PRT ile ISAF Kuzey Bölge Komutanlığı arasında irtibat ve koordinasyonun tesisinden sorumludur. Ayrıca, Sivil-Asker İşbirliği (SAİ-CIMIC) faaliyetlerinin yürütülmesini de sağlamakta ve yerleşim alanında bulunan TSK'ye ait tıbbi birim ile hem PRT personeline hem de Afgan halkına bedelsiz hizmet vermektedir.[174]

4.3.3. TSK'nin Eğitim Alanında Katkıları

TSK'nin Afganistan'da eğitim alanında üstlendiği görevlerden biri de eğitimdir.[175] TSK, Afganistan'da ve Türkiye'de, Afganlı askerlerin eğitimi amacıyla 235 personel görevlendirmiştir. Bugüne kadar, 12.500'den fazla Afgan personele, Afganistan'da görev yapan Türk personel tarafından yerinde eğitim verilmiştir.

[172] Cumhuriyet, "TSK'den Afganistan Açıklaması", 20 Mart 2012, 10 Mayıs 2012.
[173] Cumhuriyet, "TSK'den Afganistan Açıklaması", 20 Mart 2012, 10 Mayıs 2012.
[174] Cumhuriyet, "TSK'den Afganistan Açıklaması", 20 Mart 2012, 10 Mayıs 2012.

Türkiye-Afganistan askerî eğitim iş birliği faaliyetleri çerçevesinde, 2001 yılından beri yaklaşık 3.300 Afgan personele TSK eğitim kurumlarında eğitim verilmiştir. Hâlen bir grup Afgan personelin Türkiye deki eğitimleri devam etmektedir.[176]

Bu doğrultuda, 2005 yılından beri Afganistan Kara Harp Okulu'na danışman/eğitici, lojistik ve tıbbi yardım malzemesi desteği sağlanmaktadır. Okulda, Türkçe, istatistik ve tarih öğretmenleri de dâhil, 16 danışman ve öğretmen görev yapmaktadır. Okulun eğitim öğretim ortamları ile yaşam alanlarının iyileştirilmesi maksadıyla çalışmalar yürütülmekte; dershanelerin düzeni, eğitim yardımcı malzemelerinin temini ve akademik yayınların Türkçe ve İngilizceden Dariceye çevrilmesine destek olunmaktadır. Okulun Türk Kara Harp Okulu ile yakın ilişki içinde olması için karşılıklı ziyaretler planlanmakta, okulda dereceye giren öğrencilerin Türkiye'ye düzenlenen gezilere katılımları ve Harp Okulu sonrası Türkiye'de ihtisas eğitimine katılımlarına öncelik verilmektedir. Ayrıca okulda açılmış olan Türkçe kurslarında isteyen öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçeyi öğrenmesi sağlanmaktadır.

Afganistan Askerî Lisesinin sponsorluğu da Türkiye tarafından üstlenilmiştir. Türkiye, Askeri Lisenin inşası için 8,6 milyon dolar, donatımı için ise 1,4 milyon dolar yardım yapmış ve Türkçe, matematik, bilgisayar öğretmenleri de dâhil olmak üzere on bir danışman ve öğretmen görevlendirmiştir. Okula, halen düzenli olarak altyapı, lojistik ve insani yardım desteği sağlanmaktadır.

Kabil'de Şubat 2010'da açılan Gazi Askerî Eğitim Merkezi'nde, Afganlı astsubayların temel eğitimleri Türk askeri tarafından verilmektedir. Aynı eğitim merkezinde, 8 Şubat 2009'dan itibaren de iki aylık dönemlerle Afganlı gençlere temel askerlik eğitimi verilmektedir. Her dönem 600 gencin eğitim görmesiyle, bu merkezde yılda 3600 kişi eğitim görmektedir. İlave olarak, Kabil Askeri Eğitim Merkezi'nde altı, Komuta Kurmay Koleji'nde iki, Afgan Savunma Üniversitesi'nde ise üç personel görevlendirilmiştir. Tüm bunların yanında, Ekim 2009 - Mayıs 2010 tarihleri arasında 450 Afgan askeri personeli bölük paketleri halinde Türkiye'ye

---

[175] Gökçen, a.g.e, s. 18.
[176] Gökçen, a.g.e, s. 18.

getirilip eğitim verilmiş ve donatılarak ülkelerine geri gönderilmiştir.[177] Yine eğitim kapsamında; Türkiye'den görevlendirilen öğretmenlerin nezaretinde, Afganistan Savunma Bakanlığı Türkçe Dershanesi'nde, Türkçe öğrenmek isteyen Afgan personele Türkçe eğitimi verilmektedir. Bu kapsamda, Ankara Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi'nden (TÖMER) temin edilen ders kitapları ve eğitim yardımcı malzemeleri düzenli olarak Afganistan'a gönderilmektedir. Her yıl, TSK tarafından 15 ayrı ülkede kurulan 19 Türkçe dershanesinden seçilen öğrencilerle birlikte, Afganistan'da açılan dershanelerden Türkiye'ye bir hafta süreli geziler düzenlenmektedir.[178]

4.3.4. TSK'nın Diğer Alanlardaki Katkıları

TSK, Afgan Ordusu'nun eğitimi ve orduya danışmanlık yapılması konusunda hâlen; Afgan 201'inci Kolordusu bünyesinde 15 kişilik, Kabil Karargâh Güvenlik ve Destek Tugayı Karargâhı'nda 16 kişilik, Cumhurbaşkanlığı Muhafız Taburu'nda sekiz kişilik, Savunma Bakanlığı Muhafız Taburu'nda sekiz kişilik, Merkez Tümeni 1'inci Tugay Karargâhı'nda 16 kişilik olmak üzere toplam beş ayrı Harekât Yönlendirme ve İrtibat Timi (HYİT-OMLT) görevlendirmiştir. TSK tarafından Afganistan'da gerçekleştirilen seçim dönemlerinde güvenliğin sağlanmasına da yardımcı olunmuştur. Bu kapsamda, 20 Ağustos 2009 tarihinde yapılan başkanlık seçimlerinin desteklenmesi amacıyla; Kabil Bölge Komutanlığı'nın harekât kontrolünde görev yapmak üzere, 17 Temmuz 2009 tarihinden itibaren Mezar-ı Şerif ilinde bir seçim destek birliği görevlendirilmiştir. (Bu birlik, görevini tamamlamasını müteakip, Cevizcan PRT'nin askeri birliğini teşkil etmiştir. Birlik, PRT kuruluncaya kadar hazırlıkları yerine getirmek için bölgede kalmış ve bu süre zarfında halka gıda yardımında bulunmuştur.) Bunun dışında TSK unsurları, görev yapılan bölgelerde Sivil-Asker İşbirliği (SAİ-CIMIC) faaliyetleri kapsamında tespit edilen fakir halka, gıda, giyecek ve yakacak gibi yardımlarda bulunmakta, hac dönemlerinde ihtiyaç paketleri hazırlayarak hacı

[177] Bulut, Mehmet: "Türk Askeri Afganistan'da Barışın Teminatı", Savunma ve Havacılık Dergisi, Sayı:136, 2010. s.95.
[178] "Afganistan Türk Görev Kuvveti Komutanlığı", Silahlı Kuvvetler Dergisi, Genelkurmay ATASE Yayınları, Sayı:404, Nisan 2010, Ankara. s.68.

adaylarına dağıtmakta ve onları hacca uğurlamaktadır.[179]

Meslek edindirme kursları açılarak, malzemeleri tamamlanmakta ve halka Türkçe, halıcılık, dikiş-nakış ve bilgisayar gibi kurslar verilmektedir. Bu kursları başarı ile tamamlayan kursiyerlerin, açılan ihalelerde ihaleyi kazanan firma tarafından istihdam edilmesi[180] sağlanmaktadır. Yeni kurulan Afgan Milli Ordusu'nun üniformalarının önemli bir miktarı da TSK tarafından sağlanmıştır.[181]

4.3.5. Diğer Devlet Kurumlarının Rolü

Afganistan'ın yeniden yapılandırılması konusunda TİKA ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yanında; Emniyet Genel Müdürlüğü ile Dışişleri, İçişleri, Sağlık, Milli Eğitim ve Tarım ve Köy İşleri Bakanlıkları gibi kurumlar da özellikle PRT'ler bünyesindeki faaliyetleri ile değişen boyutlarda katkı sağlamaktadır. Genel anlamda TİKA'nın koordinasyonu ve icracı kurumun gayretleriyle yürütülen bu katkıların bazıları aşağıda sıralanmıştır. Emniyet Genel Müdürlüğü, Vardak Vilayeti'nde kurulan Türk PRT'si bünyesinde, bölge polisinin eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin yürütülmesine yönelik olarak 2006 yılından başlayarak her yıl 6 aylık dönemler halinde, sekiz polis eğitmeni görevlendirmektedir. Ayrıca yine bu PRT de, güvenliğin sağlanması için on özel harekât polisi, idari işlerin yürütülmesi için bir polis memuru ve tüm polis hizmetlerinin koordinasyonu ve yönetiminden sorumlu bir Emniyet Müdürü görev yapmaktadır. [182]

Bizzat Afganistan'da görev yapan personelin katkısının yanı sıra, Türkiye'de de Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı bazı eğitim merkezlerinde Afgan personele eğitimler verilmektedir. Türkiye'deki polis meslek yüksekokullarından 2010 yılı içinde 22 Afgan öğrenci mezun olmuştur. Ancak daha önemlisi, Emniyet Genel Müdürlüğü, Afgan polis teşkilatında görev yapacak polislere, 28 Temmuz 2011 tarihinde yapılan açılış törenini takiben Sivas Polis Meslek Yüksek Okulu'nda

---

[179] "Afganistan Türk Görev Kuvveti Komutanlığı", Silahlı Kuvvetler Dergisi, Genelkurmay ATASE Yayınları, Sayı:404, Nisan 2010, Ankara, s.70.
[180] Bulut, a.g.e., s. 97.
[181] Esedullah, Oğuz, "Türk Gibi Afgan", Newsweek Türkiye, Sayı:56, 22 Kasım 2009. s.49.
[182] Çiftçi, İrfan "Bölgesel İmar Ekibi Faaliyetleri Kapsamında Afganistan Polisinin İncelenmesi:

eğitim vermeye başlamıştır. İlk partide 500 Afgan'ın başladığı bu eğitimin, altı aylık dönemlerle uygulanmaya devam etmesi planlanmıştır. Eğitim çerçevesinde; lise mezunu olan Afgan öğrenciler temel polis eğitiminden geçirilmekte, halen Afganistan'da görev yapan polislere ise koruma ve önleme, terörizme karşı bina ve önemli tesislerin korunması gibi özel eğitimler verilmektedir. Kurulduğu günden beri 63 ülkeden 4.000'den fazla yabancı uzmana eğitim verilen Türkiye Uluslararası Uyuşturucu ve Organize Suçlarla Mücadele Akademisi'nde de 400 civarında Afgan polisi mesleki olarak geliştirilmeye çalışılmıştır.[183] Afganistan'a yardım konusunda önemli çalışmaları olan bakanlıklardan biri Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı'dır. Bu bakanlığın kalkınma yardımları dâhilinde değerlendirilebilecek en mühim tasarılardan biri, 1992'den itibaren uygulanmakta olan Büyük Öğrenci Projesi'dir.[184]

Bu kapsamda devletten burs alarak Afganistan'ın da aralarında bulunduğu 31 ülkeden Türkiye'ye eğitim amacıyla getirilen 5.970 kişiden oluşan öğrenci grubunun, Türkçe Öğretim Merkezi (TÖMER), ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimlerini sağlamak adına ulaşım, barınma, sağlık, beslenme, giyecek, ikamet teskeresi ve üniversite katkı payı bedelleri Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ödenmiştir. Yine 2009 senesinde, adı geçen bakanlığın yardımıyla yürütülen ve hükümetler emrine verilen eğitim burslarıyla öğrenci değişim programları dâhilinde, yine Afganistan'ın da aralarında bulunduğu 118 adet devletten toplamda 1.183 öğrenci yükseköğrenim bursundan yararlanmış, 122.963 adet kitap ve eğitim materyali sağlanmıştır. [185]Milli Eğitim Bakanlığı'nın katkıları ile Afganistan'dan gelen 31 üst düzey eğitim yöneticisi ve öğretmene yönelik "Program Hazırlama, Kitap Yazma ve Eğitim Yönetimi" alanlarındaki 3 hafta süreli hizmet içi eğitim çalışması, 2008 Ekim ayında Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Afganistan'ın yeniden yapılandırılması konusunda sorumluluk üstlenen bir diğer bakanlık da T.C. Sağlık Bakanlığı'dır. TİKA'nın sorumluluğunda gerçekleştirilen sağlık projelerinde, Sağlık Bakanlığı çalışanları görev almakta ve projelerin bütçelerinin bir kısmı bu bakanlık

---

Vardak Vilayeti Örneği", Polis Bilimleri Dergisi, Cilt:10 (4), 2008.s. 49.

[183] Abdulhaluk Çay, Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın Faaliyet Raporu, Cilt 1, Tamga Yayıncılık, Ankara 2000, s.15-22.

[184] Fahri Türk, *Türk Kültür Dış Politikası*, Paradigma, İstanbul, 2014, s.124-141.

tarafından sağlanmaktadır.[186]

4.4. Sivil Toplum Örgütleri'nin Rolü

Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasına, TİKA, TSK, diğer kamu kurumları ve ticari amaçlı şirketlerin yanında, Türkiye'den bazı sivil toplum kuruluşları ve gönüllü organizasyonlar da katkı sağlamaktadır. Bu kuruluşların Afganistan'da en çok faaliyet gösterenlerinden biri, İHH İnsani Yardım Vakfı'dır. Bu vakfın gerçekleştirdiği bazı projeler şu şekildedir:

> *"...Afgan Kızılayı'na 1996 yılında nakdi yardımda bulunarak Afganistan'a yönelik çalışmalarına başlayan İHH İnsani Yardım Vakfı, son dönemde Takhar'daki dokuz okulun restorasyon çalışmalarını desteklemiştir. 8.000 öğrencinin yararlandığı okulların sınıflarının döşenmesi, iç ve dış cephenin badanalarının ve onarımlarının yapılması vakıf tarafından karşılanmıştır. Ayrıca, 2.000 öğrencinin kapalı alanda eğitim görebilmesi için Takhar Vilayeti'ne 28 adet çadır bağışlanmıştır. İHH İnsani Yardım Vakfı, İran ve Pakistan'daki Afgan mülteciler ve diğer kişiler için sağlık taraması ve gıda dağıtım programları düzenlemiştir. Vakfın çalışmaları, özellikle Pakistan sınırındaki Peşaver bölgesinde yer alan Akora kampı ve İran sınırındaki Makaki kampında odaklanmış ve bir yıldan uzun bir süre devam ettirilen programda yüz binlerce ihtiyaç sahibine ulaşılmıştır..."*[187]

İHH, ciddi miktarda temiz su ihtiyacının bulunduğu kuzey vilayetlerinde üç adet su kuyusu çalışması tamamlamış ve kuyuları halkın hizmetine sunmuştur. Sağlık çalışmaları kapsamında da kolera salgınının yaşandığı Takhar Vilayeti başta olmak üzere, kuzey vilayetlerinde yüzlerce hastaya serum tedavisi uygulanmasını sağlamıştır. İHH İnsani Yardım Vakfı, Afganistan'ın farklı bölgelerinde Fen Bilimleri kursları da açmaktadır. Bu eğitim kurslarında Afgan gençlere bilgisayar,

---

[185] Çay, aynı yerde.
[186] Çiftçi, a.g.m. s. 52.
[187] http://www.musavirlikler.gov.tr Erişim Tarihi. 06.04.2015

yabancı dil, matematik, fizik, kimya, biyoloji gibi dersler verilmekte ve üniversiteye hazırlık eğitimi sağlanmaktadır. İHH'nın Afganistan'da açtığı Talakan, Celalabad, Yengi Kala, Daşti Kala ve Hoca Bahauddin fen bilimleri kurslarında, altı aylık eğitim programları uygulanmaktadır.[188]

Aynı vakıf, "*Yetim Dayanışma Günleri*" kapsamında yetimlere yardım ulaştırılması, kurban kesilerek Kabil, Celalabat, Kunduz, Badahşan, Mezar-ı Şerif, Lagman ve Takhar gibi bölgelerde yaşayan yoksul ve yetim ailelere dağıtılması ve bayramlık giysi temini ile maddi yardım yapılması gibi projelerle Afganistan'daki faaliyetlerini yürütmektedir. Afgan-Türk Çağ Eğitim Kurumları (ATCE), 1995-2010 yılları arasında Kabil'de iki lise (bir erkek biri kız) ve bir ilkokul, Herat'ta iki lise, Mezar-ı Şerif, Şibirgan ve Kandahar da da birer erkek lisesi olmak üzere toplam sekiz okul açmıştır. Halen işletilmesine devam edilen bu okullarda, 2010 yılı itibariyle yıllık 5.000'e yakın öğrenci öğrenim görmüştür.[189]

Son olarak Cansuyu Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği de Nisan 2011'de 1.000 çocuğa acil yardımda bulunmuştur. Bu kapsamda, Celalabad kentindeki İmam Buhari Yetimhanesi'nde kalan 750 çocuk ile Sirarut İlçesi'ndeki yetim çocuklara giysi, ayakkabı ve kumaş dağıtılmıştır. Ayrıca, 100 yetim çocuğa para, bazı yoksul ailelere gıda ve giysi yardımında bulunulmuştur. 11 Eylül 2001 tarihinde meydana gelen terör saldırıları sonrasında, başta ABD olmak üzere pek çok devlet, güvenliği sağlamak gerekçesiyle ülke içi ve dışındaki karşıtlarına karşı savaş açmıştır. Bu doğrultuda en temel hak ve hürriyetler kısıtlanmış ve saldırıların üzerinden henüz bir ay bile geçmeden, 7 Ekim 2001 tarihinde, El-Kaide ve uluslararası terörizmi himaye ettiği öne sürülen Afganistan bombalanmaya başlamıştır. 6 Aralık 2001 tarihinde ise Müttefik güçlerin yoğun saldırıları karşısında daha fazla direnemeyen Taliban lideri Molla Ömer, kalesi olarak görülen ve elinde kalan son kent olan Kandahar'ı Kuzey İttifakı güçlerine teslim etmeyi kabul etmiştir. Böylece, Afganistan'da Taliban rejimi fiili olarak sona ermiş ve yeni bir dönem başlamıştır.[190]

---

[188] Çay, a.g.e. s. 31.
[189] Bulut, a.g.e., s. 101.
[190] Gökçen, a.g.e., s.149.

5. AFGANİSTAN'DA TÜRKÇE EĞİTİM

Afganistan farklı halklara ev sahipliği yapmakla birlikte, Paraçi, Urmuri lehçeleri, Nuristanice, Arapça, Zargari, Lâzemi, Brâhüi ve Jet gibi yirmiden fazla yerel dilin var olduğu bir ülkedir.[191] Afganistan'da yabancı dil eğitim ve öğretimi uzun yıllardan bu yana devam etmektedir. Çeşitli eğitim kurumlarında yabancı dil dersleri verilmektedir. Bunlardan İngilizce ve Arapça okulda verilmekte iken Türkçe, Fransızca, Almanca ve Rusça üniversitelerde ders olarak okutulmaktadır. Afganistan iki büyük şehrindeki devlet üniversitesinde Türkoloji ve kuzey Afganistan'da yer alan yaklaşık 9 üniversitede Özbekçe ve Türkçe dil ve edebiyat dersleri verilmektedir. Türkiye bu alanda TİKA, YTB ve Yunus Emre aracılığıyla sürekli destek vermiş hem Türk dili hem de kültürünün öğretim ve tanıtımına yardım etmiştir. Bu bölümde Afganistan'da Türkçe eğitimin nasıl ve hangi kurumlar tarafından gerçekleştirildiği sorusuna yanıt aranacaktır.

5.1. Afganistan'da Türkçe Eğitimin Yeri

19. yüzyılda Afganistan ve Türkiye arasındaki eğitim ilişkilerinin temelini Türkiye'den gönderilen iş adamları ve bilim adamları atmıştır. Mülkî ve askerî alanlarda olan eğitim işlerinin başında genellikle Türk eğitim, hukuk, tıp ve teknik bilim adamları yer almışlardır. Ama ne yazık ki Türkçe eğitimi konusunda pek ciddiyetle çalışılmadığının altını çizmekte fayda bulunmaktadır.[192]

İki ülke ilişkilerinin ilk yıllarında Afganistan ders programlarının Türkiye tarafından yapılmasına sıcak bakmamıştır. Hatta bu konunun ihmâl edildiği bile ifade edilebilir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak pek çok alandaki iyi ilişkilere rağmen Türkçe, Almanca, Fransızca ve İngilizce kadar önemsenmemiş yeteri kadar kabul görmediği yadsınamaz bir gerçektir.[193]

Yukarıda bahsedildiği gibi Afganistan'ın kültürü, etnik yapısı ya da dilleri

[191] Savaş Şahin, Afganistan'daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 5, Cilt: 3, s.1146.
[192] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Öğretmenler Dünyası Yayınları, Ankara, 1982. S.25.

çok farklı ve çeşitlidir. Afganistan nüfusun üçte birlik kısmı Türklerden oluşmaktadır. Belirtilmesi elzem bir konu olarak İngiliz politikalarının etkisinde olan Afgan politikacılar ve devlet erkânı iki yüzyıllık hükûmetleri boyunca bu topraklarda yaşayan Türklere karşı olumsuz bir tavır takınmıştır. Bu durum Türkçe açısından büyük engel yaratmıştır. Genellikle Afganistan'da Türkçe eğitimi bahsedildiğinde orada yaşayan Türkmenler, Kırgızlar, Özbekler vb. halkların dilleri akla gelmektedir.[194]

5.1.1. Afganistan'da Türkiye Türkçesi Eğitimi

Afganistan ve Türkiye arasından Türkiye Türkçesi eğitimi konusunda kayda değer bir araştırma yapılmadığının altını çizmekte fayda bulunmaktadır. Gene nüfusun üçte birinin Türk soylulardan oluşması ve kültürel ve tarihî bağlamda benzerliklerin fazla olmasına rağmen yeterli bir çalışma olmaması bu konuyu bakir ve araştırılması gereken bir alana dönüştürmektedir. Mehmet Saray'ın "Dünden Bugüne Afganistan" adı altındaki araştırması bu eksiği gidermek ümidiyle bir müddet evvel neşredilmiştir. Bu araştırmanın kayda değer konusu ise Afganistan'ın yarım asırlık döneminde ülke üzerinde oynanan emperyalist oyunlardır. Emperyalist ülkelerin Afganistan'da yaptığı tahribattan dolayı zor durumda kalan Afganistan'a Türkiye elini uzatmıştır. Özellikle İngiltere ve Rusya'nın 19. yüzyılda Afganistan'ı ele geçirme çabaları görülmektedir. Bir bakıma üç şah döneminde de Atatürk zamanında iki ülke arasındaki yoğun ilişkiler olmuştur. Türkiye, Afganistan'ın bağımsızlığının pekişmesine gerekli katkıyı sunmuştur. O yıllarda Afganistan bazı Türklerin yerleşme çabaları olduğu görülmektedir.

> *"[…]Afganistan'ın ilk gazetesi 'Saracal- Ahbar-ı Afganiya', Farsça olarak Mahmut Tarzi tarafından çıkarılmıştır. Tarzi, öğrenimini Türkiye'de görmüş, yaşamanın büyük bir kısmını ise Türkiye'de yaşayarak geçirmiş ve çağdaşlaşma, özerklik, özgürleşme ve yenileşme gibi düşüncelerden etkilenmiştir. O, Afganistan'a*

[193] Sarıhan, a.g.e., s. 26.
[194]Fahri Temizyürek vd. Afganistan'ın Dil Politikası ve Afganistan'da Türkçe Eğitimi Tarihi, Türkbilig, Sayı:32, s.164.

döndüğünde ilk gazeteyi kurmuş, ülkenin bağımsızlığını ve içeride yenileşme düşüncesini ortaya atıp savunmuştur. Mısır'da bulunan altı ülke sever ülkeye getirilmiştir. Bu insanlar bölgeye gitmişler ve bu bölgede çok çaba harcamışlardır. Samimi ve tutarlı olarak çalışırlar. Afganistan'ın sevgisini kazanırlar. Bu bölgede o insanları seçtirmek için çok çaba harcarlar. Diğer yandan Adana'da nüfus sayımına göre Kürt, Arap, Çerkez, Türk, Çingene ve başta başka 4400 İran ve Afganlı yaşamaktadır[…]"[195]

Afganistan ile Türkiye'nin, İngiliz emperyalizmine karşı bağımsızlıklarını koruma mücadelelerinin aynı yıllara rastlaması bu iki kardeş millet arasındaki dostluk bağlarını daha da kuvvetlendirmiştir. Türk- Afgan dostluğunu ilk aşılayan insan Mahmut Beg Tarzî olarak nitelemek doğru olacaktır.

İki ülke arasındaki dostluk iki savaş arası dönemde çok güçlü olmuştur. Örneğin;

"…Afganistan bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk olarak gözlerini Türkiye'ye çevirmiştir. 1920 ve 1940 arası yapılan her türlü yardımı devam ettirmiştir. Bu dönemde Türk hükûmeti yeni bir devlet kurmuştur. Ziya Bey, Hüseyin Cahit, Rifat Bey gibi ünlü Türk subayları, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Çarlık Rusya'ya esir düşmüştür. Bu subaylar Türkiye'ye dönerken Afgan lider Emanullah Han bunların eliyle dönemin Başkanına yani Atatürk'e bir mektup göndermiştir. Afgan askeri işbirliği ve tanzim için Atatürk'ten bir askeri heyeti göndermesini rica etmiştir... "[196]

İngilizler yani emperyalizmin yayılmasını isteyen bir ülke, Türkiye'de ve Afganistan'da emperyalizmin yayılmasını isterken Çarlık Rusya bu durum karşısında çaresiz kalmıştır. Bu durum karşısında Rusya bu iki devletin dostluğuna büyük bir önem vermiştir. Vladimir Lenin bu dönemde Afgan lider olan Emanullah Han'a mektup gönderip ikili ilişkileri geliştirirken bir yandan da Atatürk ile iyi ilişkiler

[195] Bilal Şimşir, *Atatürk ve Afganistan,* ASAM Yayınları, Ankara, 2002, s. 33.

geliştirmiştir. Bu gelişmeler üzerine ilk olarak Afgan-Rus Antlaşması sonra Türk-Afgan Antlaşması Moskova'da imzalanmıştır. *"*[197]

Türk-Afgan Antlaşması'nda Türkiye subay gönderip, kültürel bağlamda yardımcı olmayı taahhüt etmiştir. Antlaşmanın yedinci maddesi bu açıdan önemlidir; *"Türkiye- Afganistan'a her sene yardım, öğretmen ve zabit kâtibi göndermeyi ve bu vasıflı kişilerin en az 5 yıl burada kalmasını kabul etmiştir."* ifadesini içermektedir.[198]

Emanullah Han'ın talebine cevaben Atatürk, 19 Mayıs 1921'de teşekkür ederek Türkiye'den istenen askerî heyetin de Afganistan'a yollanacağını bildirmiştir. Bu gönderilen subay grubuyla birlikte Afganistan'a giden eski 4. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Emanullah Han'ın isteğiyle Afgan ordusunu düzenleme ve bir "*Örnek Alay*" (kıt'a-i numune) kurma işini başlatmıştı. Türkiye 1930'larda da Afganistan'a yardımını artırarak sürdürmüştür. Türkiye'nin Afganistan'a yardımlarında eğitim ve öğretim faaliyetlerine öncelik verilmesine gayret edilmiştir. Afganlı gençler, Türkiye'de ve Afganistan'da Türk öğretmenler tarafından eğitilmiştir. Türkiye pek çok Afganlı gence burs vermiş, onları Türk liselerinde ve fakültelerinde okutup yetiştirmiştir. Bir taraftan da Türkiye, Afganistan'da eğitim-öğretim kurumları kurarak oralara eğitimciler göndererek Afgan gençlerini kendi yurtlarında eğitmiştir. 1928 Afgan - Türk Antlaşması'nın 5. maddesinde aşağıdaki ifadeler yer almıştır: "*Afganistan'a yapılacak olan tam geçerlilik kazanması için, Afganistan'a yargı, askeri ve ekonomik alanda uzmanlar gönderip, bu surette ülkenin yükselmesine ve gelişmesine yardımcı olacaktır . "*[199]

Söz konusu beşinci madde özellikle Afganistan milli ordusunun ve eğitiminin geliştirilmesi için bu alanda yetişmiş Türk uzmanları gönderilmesini istemektedir. Türkiye'de en iyi askerî uzmanlar, hukukçular, eğitimciler bölgeye intikal edip, hizmet vermeyi kabul etmişlerdir. Sağlıklı, uzun ve büyük yardımlar olduğu hâlde Afganistan'ın hiçbir köşesinde Türk dilinin eğitim ve öğretimi

---

[196] Şimşir .a.g.e., 642.
[197] Saray, a.g.e., s. 159.
[198] Saray, aynı yerde. 161.
[199] Sarıhan, a.g.e. s.360.

söyleminden hiç ama hiç bahsedilmemiştir. Ama Afganistan'ın soyluların üçte birinin Türk soylu olduğunu unutulmaması gerekir. 1928 Antlaşması'nın uygulanması sırasında Afgan gençlerinin eğitim ve öğretimi konularında Türkiye'nin köklü eğitim kurumları olan harbiye, tıbbiye ve mülkiyenin önemli roller üstlendikleri anlaşılmaktadır. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin Afganistan'a yaptığı kültür bilim, eğitim yardımları önemli bir yere sahiptir. Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'nda 1930-1940 yıllarında öğrenim görmüş öğrenciler eğitimlerini bitirdikten sonra Afganistan'a geri dönmüşler ve ülkelerinde önemli işler gerçekleştirmişlerdir.[200]

5.1.2. Türkiye'den Mezun Olan Afganistanlı Gençler (1928-1943)

1928-1943 yılları devamında Türkiye'de yetiştirilmiş olan birçok Afganistanlı öğrenci bulunmamaktadır. "*Kurtuluş Savaşı Günlüğü*" ve "*Atatürk ve Afganistan*" adlı kitaplarında Türkiye'de eğitim görmüş Afganlı gençleri konu almıştır. Bu durum aşağıdaki örneklerde bütün açıklığıyla gözler önüne serilmektedir. Burada altının çizilmesi önemli gereken unsur aşağıdaki satırlarda geçecek olan tüm kişiler yükseköğretimlerini Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'nda tamamlamışlardır. Ahmet Alişah yazdığı mektubunda. *"..., Afgan Kızılay Derneği'nin üyesi olduğu ve gönüllük esaslı ve İçtimai iktisat, ticari siyaset ve sosyoloji gibi temel dersleri Kabil Üniversitesi Hukuk Fakültesinde verdiği ismi zikredilen fakültede*"[201] fahri profesörlük unvanı verildiği görülmektedir. Bir başka örnek olarak ise Türkiye'ye eğitim amacıyla getirilen Gulam Muhammed Bâbür verilebilir. Bâbür 1934 'te Haydarpaşa Lisesi'ni 1938'de ise Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'ndan mezun olmuştur. 1939 yılında ise Afganistan Maliye Bakanlığı'nda göreve başlamıştır.[202] Adı Muhtar olan bir başka genç ise 1935 yılında Haydarpaşa Lisesi ardından 1938'de ise Ankara Siyasal Bilgiler 'den mezun olmuş ve 1940'da

[200] Aysultan Hayri, *Afganistan'da Türkçe Eğitim Tarihi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.54.
[201] Şimşir, a.g.e., s.367
[202] Aynı yerde.

ülkesine geri dönmüştür.[203] Afganistan'da önemli mevkilere gelen bir diğer isim ise Muhammed Hasan Kemal'dir. Kemal, 1935'te Balıkesir Lisesi, 1940 yılında ise Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'ndan mezun olmuştur. 1940 yılında ülkesine dönen Kemal,1952'de Kabil Ticaret Mahkemesi Lideri olmuştur.[204] Muhammed Akber 1936'da Türkiye'ye gelmiş, Balıkesir Lisesi ardından 1940 yılında Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'ndan mezun olmuştur. Akber 1941 yılında ülkesine dönmüştür. [205] Berat Ali Baryaley1928 yılında Türkiye'ye gelmiştir. Orta ve lise eğitimini Balıkesir Lisesi'nde tamamlamıştır. Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'ndan mezun olan Akber 1941 yılında Afganistan'a dönmüştür. [206] Öğrenim burslarından gelen diğer bir isim ise 1928 yılında Türkiye'ye gelen *Karim Bamiyani'dir.* Bamiyani orta ve lise eğitiminin ardından Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'ndan mezun olmuş ve ülkesine 1941 yılında dönmüştür.[207] 1930 yılında Türkiye'ye gelen bir diğer isim ise Abdül-Kudü'tür. Haydarpaşa Lisesi'nin ardından 1941'de Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'ndan mezun olmuştur.[208] Türkiye'ye eğitim bursları ile gelen diğer bir isim Abdullah oğlu Sadık'tır. 1937'de Adana Erkek Lisesi'nden mezun olmuştur. 1942'de Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'ndan mezun olduktan sonra Afganistan'a dönmüştür.[209] Ali Muhammed (Abdulahad) Saca 1937 yılında Haydarpaşa Lisesi'nden mezun olmuş ve1942 yılında Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'nu bitirmiştir. Saca 1950 yılında Kabil Hukuk Fakültesi asistanlığı ve 1969 yılının Kasım ayına kadar birçok devlet kademesinde önemli görevler üstlenmiştir.[210] Türkiye'nin Afganlılar için oluşturduğu burstan faydalanarak Kayseri Lisesi'nden mezun olan Emin Or, 1943 yılında Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'nu bitirmesinin ardından Afganistan'a dönmüştür. Or, Kabil'de harp okulunda görevlendirilmiştir. Son örnek ise, 1935 - 1943 arası Afganistan'dan eğitim amacıyla getirilen öğrencilerden son olarak kaydı olan Enver de Kayseri Lisesi'nden mezun olmuştur. 1943 yılında Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'nu bitirdikten sonra Afganistan'a geri

---

[203] Şimşir, a.g.e., s.367.
[204] Sarıhan, a.g.e., s.364.
[205] Aynı yerde.
[206] Aynı yerde, s.365.
[207] Şimşir, a.g.e., s.367
[208] Aynı yerde, s.369.
[209] Aynı yerde.
[210] Şimşir, a.g.e., s.367.

dönmüştür.[211]

5.2. Türklerin Afganistan'daki Hizmetleri

Türkiye'de öğrenim görmüş Afganistanlıların sadece mülkiyetlilerden ibaret saymak doğru değildir. Onların dışında Afgan halkına hizmette bulunan doktorlar, eğitimciler, hukukçular, subaylar bulunmaktadır, bunlar hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse:

> *"[...]Ankara'da bulunan İngiliz Büyükelçisi yayınladığı bir raporda Afganistan- Türkiye ilişkilerinin çok samimi ve güvenli olduğunu bir grup Türk askeri uzmanın bu bölgede ders vereceğini, öğrencileri eğiteceklerini ve subay yetiştireceklerini söyleyerek kayda geçirmiştir. Askerlerin dışında sivil Türk uzmanlarının da Afganistan'da farklı alanlarda görevlendirildikleri söylenmiştir[...]"*[212]
>
> ***
>
> *"[...]İngiliz Büyük Elçisi'nin söylediğine göre 1938 yılı içinde sekiz eğitim uzmanı Afganistan'da görevlendirilmiştir. Bunlardan birinin de başmüfettiş olduğu yazılmıştır. Aynı dönem ve sene içerisinde ise bu bölgeden Türkiye'ye 25 tane askeri eğitim almak üzere öğrenci gönderilecektir[...]"*[213]

Şimşir, Atatürk ve Afganistan adlı kitabında: *"1932 yılında başkent Kabilde ise Türk profesör ve doktorlarının oluşturduğu ekip bir fakülte açmıştır. Bu heyeti ekip, tıp fakültesini açarak, kalan fakülteleri ise harbiye, öğretmen ve sanayi alanında ise açılmasına yardım etmiştir."* demektedir. Kamil Rıfkı Urga vasıtası ile açılan ilk Tıp Fakültesinin öyküsünü Ethem Yenigürbüz, Çankırı'nın Sesi adlı gazetede aşağıdaki şekilde anlatmaktadır: *" [...]bu şehirden birçok tıp, bürokrat ve asker çıktı, vefa duygusuna sahip olan bu bölgedeki insanlara sahip çıkmak ve*

---

[211] Sarıhan, a.g.e., 368.
[212] Şimşir, a.g.e., s.378.
[213] Şimşir, a.g.e., s.378.

verilmesi gereken bilgi, beceri ve değeri vermekle mükelleftir''.[214]

"...Prof. Kami Rıfkı Urga Atatürk'ün isteği üzerine sağlık alanında çalışmalar yapmak üzere Afganistan'a görevlendirilmiştir. 1926 yılında Afgan liderin Emanullah Hanı'ın talebi üzerine giden bu ekip, bölgede 17 sene kalmıştır. Afganistan'ın başkenti olan Kabil'de ilk tıp fakültesini açarak, hem de kralın doktorluğunu yapmıştır. Afgan Kral'ı Rıfkı Urga'yı çok sevmiştir. Ve ondan yıllarca övgüyle bahsetmiştir. Adının kalıcı olması için bölgede Dr. Rıfkı adına verdikleri sanatoryum yapmıştır. 1931 yılında Ankara'ya gelen bu doktor tekrar çağırılmış ve buradaki çalışmalarına devam etmiştir. Bu bölgede çeşitli tıp alanında kendini gösteren Dr. Rıfkı kendinden söz ettirmiş ve ileri gelen bürokratların hep ilgisini çekmiştir. Bu bölgede ise büyük şan ve şöhret kazanmıştır. 1944 yılında dönen Rıfkı, Atatürk devrinde olduğu için takdirle karşılanmış ve dönemin Sağlık Bakanı olan Hulusi Atas tarafından çeşitli ödül ve hediyelerle karşılanmıştır. Dışişleri ve Sağlık Bakanı tarafından ''Afganistan'daki görevleri başarıyla yapan ve yüzümüzü ağartmış olan memleket konusunda uluslararası bağlamda kendisinden söz ettiren bu doktor bu değerleri ülkemizde (Türkiye'de) ve Afganistan'da çok yaşatmıştır. Kendisine ve ekip arkadaşlarına teşekkürü bir borç bilerek, hürmetlerimi ve saygılarımızı sunuyoruz" beyanlarını dile getirmişlerdir. Türk halkı ve Afgan halkı Rıfkı beyi çok sevmiş ve Türk-Afgan dostluğunun temellerini atmıştır. Rıfkı Bey'in takdirini kazanan Türk halkı ise bir sokağa Dr. Rıfkı Bey adını vermiştir. Rıfkı Bey 86 yaşında hayata veda etmiştir. Rıfkı Bey'in tek varisi olan Zehra Urgan Hanım ise babasından kalan tüm mal varlığını Mehmetçik Vakfına bağışlamıştır. Çankırı'da çok büyük bir saygınlığı olan ve kızının deyişiyle'' Çankırı'ya gelmekten çok büyük mutluluk duyduğunu ve Çankırıları çok sevdiğini '' dile getirmiştir. Özellikle 11 Eylül Terör olaylarından sonra ise Afganistan'ın takdirini kazanmış ve bu bölgenin gelişmesini,

[214] Saray, a.g.e., s.275-284.

değişmesini ve akıl olarak beyin fırtınası gibi işlerini yapmaktan haz duymuştur. Atatürk döneminde yapılan bu değer Türk-Afgan ilişkileri açısından hâlâ unutulmadığı ve kayda değer bir kanıtın olduğunun gösteresidir[…]''[215]

Türkiye'nin Afganistan'a gösterdiği dostluğun ve yardımın en iyi şekilde yürümesine sebep olan çeşitli şahsiyetler ve büyük iş adamlarından başka, münasebetlerin başlangıçtan bu zamana kadar Türk – Afgan ilişkilerinin gelişimine katkı sunmuş olan büyükelçi Memduh Şevket Esendal'ın *"Afganistan'daki başarılı icraatı Afgan hükümet ve yabancı meslektaşları tarafından da takdirle zikredilmiştir[...] Esendal, Afgan Hükümeti erkânı, kralı ile müthiş ilişkiler yaparak onların itimadını kazanmış ve bir nevi Afgan Hükümetinin baş danışmanı hâline gelmiştir[...]"*[216]

Esendal'a göre Türk doktorlar bu bölgede yıllarca hizmet etmiş olup, mektuplarında bu ülkede çok bahsetmişlerdir. Bu doktorlar: başkentte Bakteoroloji Enstitüsü'nü tesis eden, Prof. Dr. Zühtü Berke, Dr. Rıfkı Bey, Diş Hekimi Dr. Hikmet Arkın, Dr. Fuat Togay, Dr. Rebii Bey ve diğerleri. Yukarıda adı geçenler gibi asker - sivil pek çok Türk uzmanı yıllarca Afganistan'a hizmet etmiş, ayrıca Afganistan devletinde danışmanlık yapmışlardır.[217]

Böylelikle Türkiye Afganistan ilişkileri bazı dönemlerde kesintiye uğramasına rağmen 1920 – 1940 arası dönemde siyasi, askeri, diplomatik ve kültürel alanlarda sürekli olarak gelişme kaydetmiştir.[218]

Ne yazık ki Atatürk'ün ölümü ve II. Dünya Savaşı'nın başlanması ve dünyanın en büyük devletinin Amerika'nın ortaya çıkması ve bu devirde Rusya'nın tekrardan Afganistan'da etkin rol oynaması gibi gelişmeler Türk-Afgan ilişkilerinin yıllar boyu zedelenmesine neden olmuştur. Ancak bilinmesi gerekir ki Afganistan'da Türkçe resmi dil olarak kabul edilmemektedir. Afganistan'da Türkçe eğitim konusunda yapılmış kayda değer bir çalışma bulunmamaktadır. Her ne kadar Hukuk

[215] Saray, a.g.e., s.210.
[216] Saray, a.g.e., s.213.
[217] Saray, a.g.e., s.214.

ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinde Türkçe okutulmak istenmişse de bu konuda ilerleme kaydedilmemiştir.

5.3. 1990'lardan Sonra Eğitim Akımları

General Dostum ve birlikleri 16 Nisan 1992 yılında Afganistan'da bulunan komünist rejimi yıkmıştır. Bu yönetim Mezar-ı Şerifte hâkimiyeti ele geçirmiştir. Bu bölgede yaşayan Türkmen ve Özbek asılı gruplar General Dostum'a desteklerini sundular. Afganistan'da ise Afganistan Ulusal İslami Hareketi adında bir oluşum kurmuşlardır. Bu oluşumda General Dostum lider olarak başkan seçilmiştir. Samangan, Şibiran ve Kunduz gibi kentler Dostum'un yönetimi altındaydı. Afganistan, tarihinde ilk kez askeri ve siyasi olarak mutlak bir güce kavuşmuştur. Kuzey cephesi diğer bölgelere göre daha iyiydi. Genelde ise bu bölgenin çoğu sorunluydu. Bölgede devam eden savaş ve savaştan kaçan birçok mülteci kişi ya da kişiler savaşın etkisiyle birçok zulme ve baskıya maruz kalmıştır. Mezar-ı Şerif'in General Dostumda olması ve siyasi ve askeri açıdan refahının olmasından dolayı savaş esnasında kaçan sığınmacılar bu şehre yerleşti. Aktif ve durumu iyi olan bu kentte, Belh Üniversitesi, Talim-i Terbiye Dekanlığı gibi birçok eğitim merkezi imkânlarından yararlanmak için hem öğrenciler, hem de hocalar buraya gelmişlerdir. Bu yoldan çıkarım yapılarak, yakın ve uzak birçok ülke şehrin güvenliğinden dolayı elçiliklerini ve konsolosluklarını açmıştır. Türkler 1995 yılında ve Şibirgan'da ilk okulu açmışlardır.

5.4. Eylül 2001'den Sonra Afganistan'da Türkçe Eğitimi ve Öğretimi

Türk-Afgan dostluğu 1921 yılında başlamıştır ve günümüze kadar gelmiştir. Birbirleriyle ortak sınırı olmayan bu iki coğrafya arasında bir dostluk kurulmuştu. En fazla ve kayda değer münasebetler Mustafa Kemal Atatürk döneminde başlamıştır. Ancak bir süre sonra iki ülke ilişkilerinde durgunluk yaşamıştır.[219] Son dönem

[218] Saray, a.g.e., s.215.
[219]Temizyürek, a.g.e.. s. 41.

Türkiye – Afganistan ilişkileri aşağıdaki şekilde değerlendirilmektedir.

> *"...Türkiye Cumhuriyeti Afganistan'a asker gönderecektir. Ecevit bu konuya değinirken, Afganistan'ın gelişmesini, kalkınmasını ve özgürlüğüne ulaşması bizim için çok önemli ve bu bize Atatürk'ün bıraktığı bir mirastır.*[220] ifadelerini kullanmıştır. *ISAF'ın komutasının Türkiye'ye verilmesi bu ilişkileri tekrar canlandırmıştır. Bu bağlamda, Hakan Temizkan ise; "Türk-Afgan ilişkileri tekrardan aktif hale gelmesi ISAF'la olmuştur. İkili ilişkilerin gelişmesi ve dostluğun aktif hale gelmesi bu olayla olmuştur. Bu komutanlık hâlâ devam etmektedir. TSK'nın bu bölgede güçlenmesi yeniden ilişkilerin yapılanması içi birçok adım atılmıştır. Bu amaçta 03 Mayıs 2003 tarihinde Afganistan Hava Harp Okulunda Türkçe dershane açılmış olup ve bu tarihten itibaren dershanede Türkçe eğitimine başlamıştır. Ayrıca Türkiye'deki askeri okullara Afgan öğrenciler gönderilip, eğitilecektir. Ayrıca on sekiz yıl aradan sonra açılmış olan Kabil Askeri Ataşeliği de Türkiye'nin Afgan-Türk kardeşliğine verdiği değerin önemli bir göstergesidir."*[221] diye ifade etmektedir.

Türkiye 3 Mayıs 2003 tarihinde askeri bölgede bir dershane açmıştır. Burada amaçlanan şey ise Afganistan Hava Harp Okulunda Türkçe eğitimi ileri düzeye çıkarmaktır. Bu öğrenciler 6 aylık kurslarda Türkçe görecek ve eğitimlerini tamamladıktan sonra yüksek eğitim almak için Türkiye'ye gönderilecektir. Başaramayan öğrenciler ise bir sonraki döneme kalacaktır. Bu kursta Türkçe eğitimi verenler Türk subaylardan oluşmaktadır. Öğr. Yzb. Ahmet Aşık "*Yabancılar için Türkçe Dil Bilgisi*" ders kitabının yanında Farsça-Türkçe karşılaştırmalı dilbilgisi olan başka bir kitap yazmıştır.

5.5. Afganistan'da Türkoloji Bölümünün Dünü ve Bugünü

Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı'nın internet sayfası verilerine istinaden ülkedeki devlet üniversitelerinin sayısı 21, özel üniversitelerin sayısının ise 133

[220] Şimşir, a.g.e., s.12.

olduğu görülmektedir. Ayrıca 21 devlet üniversitesinin 8'i kuzey bölgelerde bulunmakta olup bu üniversitelerde Türkçe dili müstakil bir bölüm olarak dil ve edebiyat fakültelerinde okutulmaktadır.[222] Kabil Üniversitesi ise sayılı Türkçe dil eğitimi veren üniversitelerin arasındadır. Bu ülkenin Kabil Üniversitesi'ndeki Dil ve Edebiyat Fakültesinin Türkoloji Bölümü incelenmiştir.

5.5.1. Kabil Üniversitesi Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü

Kabil Üniversitesi Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü 1983 yılında Babrak Karmal döneminde Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü adı altında açılmıştır. Bu bölüme genellikle Türkmen ve Özbek öğrenciler devam etmiştir. Bu bölümün ilk başkanı Ziyaüddin Ziya olmuştur. Daha sonra bölüm başkanlığına Muhammed Salih Rasıf gelmiştir. Bu insanlar Türkçeyi tahsil etmemiş ama ileri derecede Farsça bilen kimselerdi. Böylece 15 Türk öğrenci Dil ve Edebiyat Fakültesi'nin Türkoloji Bölümü'nde okuma şansı yakalamışlardır. Bölüm öğrencilerinin üçü kız, 12'si ise erkek öğrenciydi. Bölümdeki iki hoca Türkoloji eğitimi için yetersizdi. Bu yüzden birçok yazar, şair ve tarihçi belirli bir ücret karşılığı ders vermeye başlamışlardır. Bu bölümde ders veren hocalar alanında çok saygın ve tanınmış insanlardı. Örneğin, Muhammet Eşref Ezimi, Muhammed Yakup ve Ebdulgafur Paya Faryabiler gibi isimler bu bölümde ders vermişlerdir.[223]

Söz konusu dönemdeki Dil Yasası'na göre Afganistan'da yaşayan kardeş hakların korunması amacıyla, onlara anadillerinde eğitim alma hakkı tanınmıştır. Özbekler de bu haklardan yararlanmıştır. Böylece gençler unutulmaya yüz tutmuş Özbek dilini, tarihini ve kültürünü öğrenme fırsatını yakalamışlardır. Bu bölümün mezunları Millî Eğitim, Yüksek Eğitim ve Kültür Bakanlıklarında açılmış olan "Özbekçe ve Türkmence" bölümlerinin eleman ihtiyacını karşılayacaktır. Bu durum Afganistan Türklerinin dillerini, kültürlerini ve tarihsel değerlerini yaşatmalarını

---

[221] Aşık, A. (2003). Yabancılar için Türkçe Dil Bilgisi. 1. 2. Ciltler. Kabil. s. 1.
[222] Khudayberdy Nazary, Afganistan'da Türkçe Eğitimi, s.23, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/543375, (14.03.2019).
[223] Nazary,a.g.e. s27.

sağlayacaktır.[224]

Demokratik Afganistan Cumhuriyeti Anayasası'na göre Afganistan'da yaşayan tüm halkların meşru haklarının kullanılmasını garanti altına almıştı."[225] Bu maddeye göre Cumhurbaşkanının yazılı emriyle Kabil Üniversitesi Rektörlüğü ile Taşkent Üniversitesi Devlet Şark Şinaslik Enstitüsü arasında imzalanan bir antlaşma gereğince söz konusu bölüm kuruldu. O dönemlerdeki Afganistan eğitim sistemi değişikliğe uğrayınca, Kabil Üniversitesi'nin eğitim sisteminde biraz değişiklik olmuştu. Yani sosyalist ve Marksist sisteme daha yakın ders programı uygulanmaktaydı. Adı geçen bölümün eğitimi de eski usullere göre yapılmıştı ve akademisyenler derslerini klasik usule göre icra etmişlerdir.

5.5.2.Kabil Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Kabil Üniversitesi Türkoloji Bölümü Hamid Karzai'nin isteği üzerine 2001 yıkında tekrar açılmıştır. ISAF'ın komutanlığının üstlenen ve bu alanda görev yapan baş komutan Hakim Zorlu'nu ısrarıyla açılmıştır. Bu bölümün açılaması ve faal hale gelmesi için Kabil Üniversitesi Rektörü Dr. Popel eski bölümün hocalarıyla konuşmuş ve Türkoloji bölümünün açılması için yürürlükte olan bölüm hakkında bilgi almıştır. Bu gelişme hemen Türk Büyükelçiliğine bildirilmiştir. Kabil Türkiye Büyükelçisi görevinde o yıllarda Müfit Özdeş bulunmaktaydı. 2002 yılı Haziran ayında Kabil Üniversitesi Rektörlüğü makamında Üniversite Rektörü Dr. Popel isteğiyle, Afganistan Millî-İslamî Cünbüş Partisi'nin muavini General Amanullah Fevzi, Aydın Topçu ve tercüman Kemal Bey'le elçilik sekreterleri Mehmet F. Şekerci, büyükelçi Mehmet Fatih Şekerci ve Aydın Topçu ve çevirmen Kemal Bey'le bir de Parti'nin kültür işleri sorumlusu Muhammed Humayon Hayriler ile görüşerek bir toplantı ayarlanmıştır.[226]

Toplantıda rektör, bölüm açılışı için bir kararın varlığından bahsetti. Türk büyükelçi ise bölümde ve bu konuda elinden ne gelirlerse yapmaya hazır olduğunu

[224] Türk Dünyası El Kitabı, TKAE, Yayınları, Ankara, 1992s.746-747.
[225] Aynı yerde, s.748.
[226] Kabil Yıllık Dergisi, s.43.

belirtmiştir. Toplantıda Fakülte Dekanı Şamsulhak Şams ve bölümün akademisyenleri ise Aysultan Hayri ve Gulam Resul Karluk vardı. Aysultan Hayri rapor hazırlamayı, bölüm için ne gerekli olduğunu sunmuştur. Karşılıklı olarak üzerlerine düşeni tamamıyla kabul etti. Nihayet istekler gerçekleşmeye başladı. Fakülte dekanlığı, rektörlüğün isteği üzerine ilk olarak bölüm için yer tahsis edildi. Bölümün yer temininden sonra ise koridordaki ikinci katındaki sağ odada büyük bir değişiklik ve kütüphane, yeni odalar belirlenme, boya işleri gibi temel değişikler belirlendi. Yaklaşık bir ay sonra ikinci toplantı Edebiyat Fakültesi Dekanlığında yapıldı. Toplantının içeriği bu kez farklıydı çünkü gerçekten Türkoloji Bölümünün burada bulunan Türk lehçeleri arasında açılması isteniyordu. Hatırata göre, "*Mehmet F. Şekerci aracılığı ile bu sefer Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi devletlerin büyükelçiliklerini çağırmıştık. Bu kişilerden birer kişi sekreter ve Türklerden de sekreter ile Kemal Bey toplantıya katıldı. Konu hakkında konuşuldu ve yapılması gereken işlemler herkes tarafından onaylandı, fakat bir neticeye varılamadı. Kısacası onlara bir daha irtibata geçmedik onlarda bir irtibata geçmedi bizimle. Onlar ise bu konuyla alakalı bir şey söylemediler."*[227]

Türkiye Büyükelçiliği ile Kabil Üniversitesi arasında bölüm kurulması için çalışmalar hızla devam etmekteydi. Yaklaşık üç-dört ay sonunda inşaat işleri bitti. Bölüme Türkiye Büyükelçiliği tarafından en modern sınıflar kuruldu. Çağdaş eğitim-öğretim teçhizatları, bilgi evi, kütüphane vb. ile büro malzemeleri aşama aşama oluşturuldu. Afganistan'da eğitim-öğretim yılının başlama tarihi genellikle 22 Mart'tadır. Ancak birinci sınıf öğrencilerinin kayıt işlemleri 26 Şubat'a gününe kadar süre gelmektedir. [228]

Buna göre Türkoloji bölümünde derslerin başlamasına henüz yaklaşık 2 ay kadar mühlet vardı. Çünkü henüz ÖSS sınavlarının sonucu belli değildi. Dolayısıyla bölümde aktif halde olan 2 muallim ile ilk toplantıdaki hükümler baz alınarak Türkiye Büyükelçiliğiyle TİKA başkanlığının desteği ile 15 günlük Türkiye gezisi için 2002 yılı şubat ayında Türkiye'ye gitmelerin istediler. Ankara'ya giden hocalara TİKA tarafından görevlendirilen Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi

[227] Kabil Üniversitesi Dergisi, , s. 22.

Anabilim Dalı ev sahipliği yaptı. On beş gün süren gezide Bölüm Başkanı Doç. Dr. Murat Özbay ile Bölüm Başkan Yardımcısı Yrd. Doç. Dr. Fahri Temizyürek ve diğer öğretim üyeleri tarafından davet edilen hocalara günlük geziler dışında ikişer saat Türkçe dersi verilmesi kararlaştırıldı. Bu hedefin çok yerinde ve isabetli olduğu görülür. Çünkü bu hocalar 2 saatlik bir ders karşılığında Türkçeyi az da olsa okumuşlar ve öğrenmişlerdir. Bu hocaları Türkçeye olan merakları kamçılanmış ve 15 gün süre oyunca birçok bilgi beceri ve değer elde etmişlerdir.[229]

Aysultan Hayri'nin başkanlığında faaliyetlerine başlanmış olan Kabil Üniversitesi Türkoloji Bölümü hocalarının Türkiye'de yaptıkları gezi bittikten sonra 22 Şubat 2003 tarihinde bölüme 30 öğrenci alınmıştır. Başlangıçta öğrencilerin kayıt işlemleri yapıldıktan sonra resmî olarak açılış yapılmadan önce ders programları konusunda büyük sıkıntı yaşandı. Buna rağmen ilk uygulama ders programı eski Özbekçe bölümünün ders programı esasında biraz değişikliğin yapılmasıyla dersler başlamıştır. Tabiî ki Türkçe ders programı, Özbekçeye göre daha farklı olmak durumundaydı. Çünkü Özbekçe Arap alfabesiyle öğretiliyordu. Oysa bu alfabeyle bütün talebenin okuma-yazma bilgisi var olup ileri düzeylerde ders yapmak daha basittir. Ancak Türkiye Türkçesinin eğitim ve öğretimi için hiçbir şey basit değildir. Çünkü bu konu ile ilintili herhangi bir kaynağın ve hocanın olmaması güçlük getirmiştir.[230] Tüm bu kısıtlamalara karşın her iki tarafın Türkçe eğitimi konusunda güçlü iradesi vardı. Bu büyük amaca ulaşmak için Türkiye Büyükelçiliği başta Müfit Özdeş Bey olmak üzere, İSAF'taki yetkili komutanlar, subaylar ve Türk güvenlik görevlileri ile Kabil Üniversitesinin 2001-2003 yıllarındaki Rektörü Dr. Popel, o yıllarda Dil ve Edebiyat Fakültesinin Dekanı Dr. Şamsulhak Şams ile Türkoloji Bölümünün elemanları ittifak ederek her çeşit engeli yok ettiler. Büyük bir telaş ve çaba içinde Kabil Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesinde Türkiye Türkçesi ile ilk kez yüksek eğitim görecek olan Afganistanlı gençler coşku ve hararet içinde eğitime başladı. İlk önce bu eğitim çalışmalarını destekleyenler güvenlik birimlerinde çalışan hocalardı. Türkiye İSAF Komutanlığını devrettikten sonra Türk Silahlı Kuvvetlerinin

---

[228] Kabil Yıllık Dergisi, s. 25.
[229] Kabil Yıllık Dergisi, 1970, s. 43.
[230] M. İsmail, M. İbrahim.1. (2003), Sovyet İşgalinden Günümüze, (1979-2003), Kayseri: Yüksek Lisans Tezi, s. 53.

Afganistan Hava Harp Okulunda açılan Türkçe Dershanesi öğretmen subaylarından olan Yzb. Ahmet Aşık bölümün birinci sınıf dil bilgisi, okuma ve yazma derslerine, ISAF'ta emniyet görevlisi olarak çalışan Gürbüz Bahadır ise Türkçe Dinleme ve Konuşma derslerine girerek bu zorlu dönemde yardım etmiştirler. Zorunlu olan dersler ise alanında donanımlı olan kişiler tarafından yapılmıştır. Çünkü Türkçe dışında Derice, Peştuca, İngilizce, İslam Tarihî, İslam Kültürü, Afganistan'ın Muâsır (Çağdaş) Tarihi ve Bilgisayar gibi derslerde hoca sıkıntısı yoktur.[231] 2003-2004 yılının hemen ardındaki dönemde ise Türk Dili Bölümü derslerinde büyük sorun yaşanmamıştır. Eğitim-öğretim çalışmalarının donanımlı ve daha üst düzey seviyede geliştirilmesi için Kabil Üniversitesi tarafından Türkiye büyükelçiliğinin aracılığı ile Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Başkanı ve Başkan Yardımcısı, Türkçe Eğitimi Bölümü kuruluş çalışmalarında tecrübe ve biliminden faydalanmak üzere buraya çağırıldı. Arz edilmesi gereken başka bir konu ise Fahri Temizyürek ve Murat Özbay gibi akademisyenler 2003 yılında Afganistan'daki Türk Dili bölüm kütüphanesine destek amaçlı yaptıkları kitap kampanyası sonucu başka kurumlardan kültür, tarih, edebiyat, bilim, resim, felsefe, dil vb. alanlarda kitaplar toplamışlardı. Bu hazırlanan kitaplar TİKA'nn yardım ve desteği ile Afganistan'a gönderilmiştir.[232]

2003-2004 eğitim yılının ikinci döneminden itibaren TİKA desteği ve aracılığı ile bu öğretim yılında Afganistan'da bulunan yerlere ikişer dönemde eğitmen göndermiştir. Bu görev esnasında alanında uzman olan hocalar ve görevlendirilen kişiler; Prof. Dr. Turgut Karabey yani Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat bölümünden ve aynı bölümde bulunan Doç. Dr. Avni Gözütoklar yılında görevlendirilmiştir. Bu görevlendirmeler Türk büyükelçi tarafından Kabil Üniversitesine resmen olarak duyurulmuştur.[233]

Ağustos 2005'te de Dr. Bayram Nazır bu bahsedilen alanda görevini yapmıştır. Araştırma Görevlisi Dr. Bayram Nazır Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Bölümünde Dr. Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır. 22 Ağustos

[231] Türk Dünyası El Kitabı, (1992) TKAE, Yay., s.746-747.
[232] Kabil Üniversitesi Dergisi. 1932. Üniversite Yayınevi.
[233] Bazsazi, Yüksek Eğitim Bakanlığı Yayınlar Başkanlığının Aylık Dergisi. (Ekim-Kasım 2003).

2005'ten Mayıs 2005'in sonuna değin Kabil Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde görevini yapmıştır. Dr. Bayram Nazır'ın ardından 22 Mart 2006'dan 2006'nın Mayıs ayının sonuna değin Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Bölümü Başkanı Yrd. Doç. Dr. Kamil İşeri, aşağı yukarı üç ay bu bölümde çalışmıştır.

Şimdi Afganistan'daki Türkoloji Bölümünde 15 Eylül 2006 tarihinde beri Yusuf Altınışık görevlendirilmiş ve Kabil Üniversitesinin eğitim takvimine doğrultusunda kış tatilini Türkiye'de geçirdikten sonra 21 Mart 2007 tarihinde vazifesinin başına geçmiştir.[234]

Bu şekilde Kabil Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümünün eğitim problemi, bu sahada ustalaşan Türkçeciler ve bölümün yerli öğretim elemanları tarafından hâlledilmektedir. Bölümün yerli öğretim elemanları; Samsun 19 Mayıs Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitiren Ebdurrahim Masumi 2004 senesinde, Erzurum Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitiren Muhammed Firuz Fevzi ise 2005 senesinde çalışmaya başlamışlardır. Bir de Taşkent Şarkşinaslik Enstitüsü Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümünün Yüksek Lisansını bitiren Bölüm Başkan Yardımcısı öğretim elemanı Gulam Resul Karluk ile TİKA aracılığıyla ücretli şekilde vazifelendirilen Türkiye'den tarihçi olarak Yüksek Lisansını bitiren olan Fazıl Ahmet Burget Bey'in yardımlarıyla çözülmüş durumdadır. Bu bölümdeki farklı olan dersleri ve bu derslerin hepsi bir mükellef olup öğrencilerin buna uyma devamlılığı vardır. Farklı dillerdeki bölümlerde mesela Peştunca, Arapça, Farsça ve İngilizce gibi derslerde ise alanında uzman olan hocalar derse girmektedir. Psikoloji, Sosyoloji, Tarih, Medeniyet Tarihi vb. gibi derslerde de alanında uzman olan hocalar derse girmektedir.

Kabilde bulunan ve Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde 4 yıllık eğitimi boyunca her sene ve her dönem süresince on yedi haftalık bir ders programı uygulanmaktadır. Haftada sınıflara 30 ila 38 saat ders yapılmaktadır. Eğitim-öğretim yılı 22 Mart'ta başlanmıştır. 15 Temmuza kadar ilk dönem bitmiş olup, bir 10 gün

---

Sayı.8.

[234] Kabil Üniversitesi Dergisi, 1932, Üniversite Yayınevi.

sonra ise ikinci dönem derslerine başlanmaktadır. Bu yoldan çıkarım yapılarak üniversite ve okullar 3 ay boyunca kış mevsiminde tatil olmaktadır.[235]

Türkçe bölümünün bütün gereksinimlerini ilk olarak ve Kabilde bulunan Türkiye Büyükelçisi daha sonra TİKA ilgilenmeye başlamıştı. Özellikle büyükelçi Müfit Özdeş tutarlı ve ciddiyetiyle karşılanabilmiştir.

TİKA tarafından Türkoloji projesi kapsamına alınan Kabil Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne edilmiş ve edilecek yardımlar şimdilik ülkenin başkentindeki TİKA temsilciliği tarafından karşılanmaktadır. Cüneyt Esmer Bey bu şubenin başkanlığını yapmaktadır. Başlangıçtan beri TİKA tarafından bu bölümle ilgili şu işler yapılmaktadır.[236]

Mart 2003 tarihinde ilk defa gezi ve tanıtım amaçlı 15 günlüğüne Türkçe bölümünden 2 hocanın Türkiye'ye çağırılıp, beceri ve bilgi alması için imkânların sağlanması. Mayıs 2003 tarihinden itibaren dil ve edebiyat alanlarından altışar aylık görevlendirilmek üzere ikişer hocanın bölümde görevlendirilmesini üç aya indirilmiştir. Bu 2004 yılında gerçekleşmiştir. Bölümde öğrencilerin Türkiye'yi daha iyi bilmeleri, daha iyi tanımaları, her yıl düzenli olarak Türkiye'yi gezmeleri ve Türkçeyi daha iyi öğrenebilmeleri için amaçlanmıştır.

Afganistan'ın genel maddi durumunun düşük olduğu malumdur. Bunun için bölüm hocalarına daha verimli çalışabilmeleri amacıyla aylık maaşlarına katkı olarak maddî destek verilmesi.

Öğrencilerin ders kitabı ihtiyaçlarının tam olarak karşılanmasıdır. Bu kapsamda Türk Dili Bölümünde okutulan Dil-Set ilk zamanlarda Adım Adım Türkçe kitaplardan en az 40 takıma gereksinim vardı. İkinci sınıftan itibaren yani bir yıl sonra da TİKA'nn maddi desteği ile Doç. Dr. Murat Özbay ve Yrd. Doç. Dr. Fahri Temizyürek tarafından hazırlanan Orhun adlı Türkçe dil öğretim setinden her yıl en az 40 ciltlik takıma ihtiyaç olduğu söylenmiştir. Bu sete duyulan gereksinim giderek

[235] Türk Dünyası El Kitabı, (1992) TKAE, Yay., s.746-747.
[236] Karakuş, Dr. İ. (2002), Türkçe Türk Dili ve Edebiyat, Öğretimi. Ankara: Anıttepe Yayıncılık, s.44.

de artmaktadır.[237]

Kesin olan ki bir bölümün açılabilmesi için işler sıfırdan başlayacaktır. Türkçe bölümünün açılıp tam olarak faaliyete geçmesine kadar yapılan işlerin tamamının aynı zamanda hazırlanması mümkün değildi. Ama büyük bir kısmı ilk adımda yapılmıştı. Bölümün açılıp eğitim faaliyetlerine başlamasına kadar yaklaşık üç aylık sürede hazırlık işleri ile öğrenci seçme işleri tamamlandı.

Afganistan'da öğrenci seçme sınavı senede iki defa Yüksek Eğitim Bakanlığı Muhassıllar Dekanlığının Sınavlar Komitesi tarafından memleket çapında belli bölgelerde yapıla gelmektedir.

Birinci sınav genelde eğitim yılının sonunda yapılmaktadır. Ama lise mezunlarının final sınavı yapılmadan bir ay ya da20 gün veya önce tüm okulların (umumi eğitim okulları, mesleki eğitim okulları, özel eğitim okulları, İmam Hatip Medreseleri vb.) sınavları, memleket çapında değişik bölgelerde yapılmaktadır. İkinci sınav ise aynı yılın son ayında müteferrika adı altında geçen yıllardaki mazeretli öğrenciler veya ikinci-üçüncü şanslarından faydalanmak isteyen öğrencilere yapıla gelmektedir. Sınavların sonucu bir bütün şeklinde yeni eğitim yılı başlamadan 15-20 gün önce açıklanmaktadır. Sınav sistemi dünya standartlarına göre soru kitapçığı ve cevap belgesiyle birlikte öğrencilere dağıtılmakta ve sorular test şeklinde hazırlanmaktadır.[238]

Dolayısıyla yeni adlandırılan bu bölümün 2003 yılında faal hale getirilmesi için öğrenciler bu düzenle ayrıştırıp istenmişti. Fakat zaman kısıtlı olduğu için bu bölüm hakkında pek fazla duyuru yapılamamıştı ve öğrenci seçmek şöyle dursun normal öğrenci bile bu alana giremedi. Hal böyle olunca ise zorunluluk itibari ile öğrencinin aşamasına bakılmaksızın öğrenciler alınmak zorunda kalındı. 7'si kız 40 öğrenci ile öğretime başlandı.[239]

Sınıf açıldı, öğrenciler de gelmeye başladı ama hocamız yoktu. Bu bölüm

[237] Karakuş, a.g.e, s. 45.
[238] Karakuş, a.g.e, s. 46.
[239] Karakuş, a.g.e, s. 46.

yeni faal hale gelmişti. Türkçe ilk kez olarak bölgede verilecekti. Bunun üzerine ise ilk olarak Büyükelçiyle konuşulmuştu. Büyükelçilik ise bu konu hakkında doğrudan Ankara Hükümetiyle konuşmuş olup, hoca talep etmiştir. Ankara'dan istenen hocalar gelene değin öz imkânlardan yararlanmaya başlandı. Kabil Büyükelçiliği aracılığıyla Türk askerî görevlilerinden yardım istendi. Onların yardımlarıyla Türkçenin öncelikle eğitim sorununa çözüm bulundu. Böylelikle Emniyet görevlileri ya da Türk Askeri kuvvetlerinden birer kişi derslere girerek, haftada ikişer gün derslere başlanılacaktı. Bölümde kalan hocalar için ise zorunluluk olarak fakülte içi ya da fakülte dışı öğretim üyeleri vazifelendirildi. İlk aylarda Erzurum Atatürk Üniversitesinden iki uzman bölüme gelmiştir. Hemen ardından Gazi Üniversitesinden de iki hoca gelmiştir. İlk hocalar eğitim amaçlı olarak altı aylığına gelmişlerdi. Daha sonra ise Gazi Üniversitesinden gelen Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölüm Başkanı Doç. Dr. Murat Özbay ve Bölüm Başkan Yardımcısı Yrd. Doç. Dr. Fahri Temizyürek idi. Dolayısıyla Kabil Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili Bölümünün ilk akademik düzeyde yani dünya standartlarına münasip ders planı Doç. Dr. Murat Özbay ve Yrd. Doç. Dr. Fahri Temizyürek tarafından hazırlanmıştır. Bölümde olana bütün hocalar elbirliğiyle dersleri gözlemleyip tertiplemişlerdir. Bu hocaların alakaları tek bununla sınırlı kalmamış olup, kütüphaneyi de düzene koymuşlardır. Aşağıda verilen ders programları ders kurları tanımlarının adı geçen hocalar tarafından yapılmış ilk ders programıdır.[240]

Kabil Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğrencilerin sekiz dönem boyunca okumaları gereken dersler aşağıda gösterilmiştir. "Birinci Sınıf" Birinci Dönem Afganistan Muasır Tarihi (Mecburi) Farsça (Mec.) İslam Sanat Tarihi, (Mec.) İngilizce (Mec.) Türk Dil Bilgisi gibi dersler okutulmaktadır. Dilbilgisi daha doğru, daha mükemmel düşünmemize yardımcı olur. Yani ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi gibi konu alanlarından oluşan dil bilgisi, dilimizin kullanımı açısından büyük önem taşımaktadır.[241]

Diğer yandan 2005-2006 eğitim-öğretim yılında Kabil Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 13'ü erkek, 7'si kız ve toplamda

[240] Millî Eğitim Bakanlığı Semineri Dergisi, 1970, s.116-117.

20 öğrenciye diploma vermiştir. Bölümü birinci, ikinci ve üçüncü olarak bitiren öğrencilerden yüksek lisans yapmak isteyenlere eğitimlerine Türkiye'de devam etme hakkı tanınmıştır. Bu öneriye Türkiye Büyükelçiliği olumlu cevap vermiştir.[242] Bu bölüm mezunlarından birkaçı Tahar ilinde üniversite ve diğer mekteplerde iş başvurusunda bulunmuştur. Bu mezunlardan biri de Parlamentonun Dış İşleri Başkanlığında çalışmaya başlamıştır.

Böylece yirminci asırdan beri süregelen Afgan-Türk dostluğunu geliştirmenin yanında Afganistan'da yaşayan Türk soylu halkların dil problemlerini çözebilme ve dil birliğini sağlama amaçları güdülmüştür. Türk halkının Afganistanlı kardeşlerine gösterdiği sevgi, vefa, dostluk gibi değerler tarihten bu yana kanıtlanmıştır.[243]

[241] Millî Eğitim Bakanlığı Semineri Dergisi, 1970, s.116-117.
[242] MEB. a.g.m., s. 117.
[243] Millî Eğitim Bakanlığı Semineri Dergisi, 1970, s.116-117.

5.5.3. Türk Dili ve Edebiyat Bölümünün İki Dönem Boyunca Uygulanan Ders Planı (Türkçe Tercümesi)

Tablo 5 Birinci Sınıf Birinci Dönem

Sıra No	Dersin Adı	Hafta/Saat
1	Türkçe Dil Bilgisi	6
2	Konuşma	4
3	Yazma	4
4	Okuma	4
5	İslam Kültür Tarihi	2
6	Farsça	4
7	İngilizce	4
8	Dinleme-Anlama	4
TOPLAM		32

Kaynak: Millî Eğitim Bakanlığı Semineri Dergisi, 1970. s.116-117.

Tablo 6. Birinci Sınıf ikinci Dönem

Sıra No	Dersin Adı	Hafta/Saat
1	Türkçe Dil Bilgisi	6
2	Okuma	4
3	Yazma	4
4	Konuşma	4
5	Dinleme-Anlama	4
6	Afganistan Çağdaş	2
7	Farsça	4
8	Peştuca	4
9	İngilizce	4
TOPLAM		36

Kaynak: Millî Eğitim Bakanlığı Semineri Dergisi, 1970. s.116-117.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Türkler ağırlıklı olmak üzere Hazaralar, Tacikler ve Peştunlar gibi milletlere mensup öğrenciler kız-erkek karışık olsa da erkek ağırlıklı bir şekilde eğitimlerine devam etmektedirler.[244] Bu bölümden mezun olan öğrenciler gazeteci, memur, tercüman vb. gibi vasıflarla çalışabilmektedir. Afganistan'da bulunan bu bölümün birkaç eksikliğinden de söz etmek gerekir. Bu bölümün eksiklikleri TİKA, Türkiye Cumhuriyeti, Afganistan Büyükelçiliği tarafından giderilebilmektedir. Söz konusu kurumlar bu eksiklikleri kendi teveccühleriyle kapatabilirler. Çünkü bu alan Türkiye'nin gücünü ve etkinliğini temsil etmektedir. Bu sebeple söz konusu bölümün Türkiye'yi temsil ediyor demek daha tutarlı olacaktır. Bu bağlamda yapılan ya da yapılacak olanları şöyle ifade edebiliriz: İlk olarak Türkiye Dış İşleri Bakanlığı, TİKA'nın yardımıyla bu bölümü Türkiye'de bulunan bir Üniversite ile ilişkilendirerek tüm akademik faaliyetlerini yönlendirebilir. Yani bu bölümü Türkiye'de başka bir bölümle kardeş bölüm olarak

ilan edilebilir. Böyle bir uygulama ilerleyen dönemlerde Kabil'deki bölümün kendisini geliştirmesi için büyük önem arz etmektedir.[245]

Bölümde okuyan öğrenciler her yıl 15 tatilde Türkiye'ye gönderilebilirler. Bu gezi kapsamında ikinci veya üçüncü sınıf öğrencileri eğitimlerinin son yılında altı aylık veya üç aylık programlar dâhilinde Türkiye'ye uygulama amaçlı olarak gönderilebilirler. Söz konusu kimselerin bu surette Türkçeyi en iyi şekilde kullanmaları sağlanabilir. Türkiye eğitimlerini başarılı bir şekilde bitiren öğrenciler için yüksek lisans kontenjanı açılabilir. Bu uygulama Afganistan'da ilerleyen dönemlerde hoca sorunu çekmemesi açısından çok faydalı olabilir. Türkiye'de Türk Dili hocalarına yönelik olarak tatil dönemlerinde mesleki yeterliliklerini yükseltmek amacıyla kısa süreli kurslar, seminerler ve konferanslar düzenlenebilir. Bölüm kütüphanesinin zenginleşmesini sağlanmak amacıyla Türkiye'den sözlük, ders kitabı ve diğer ders malzemelerinin gönderilmesi büyük önem arz etmektedir.

SONUÇ

Türkiye, Afganistan'da askeri tedbirlerin yanı sıra, halkın her yönüyle desteklenmesi ve ülkedeki bütün askeri veya sivil kurumların tesis ve idamesine de katkı sağlamıştır. Bunu gerçekleştirirken, ülkedeki tüm unsurlara eşit yakınlıkta olmaya özen göstermiş ve askerinin yanında, TİKA'nın koordinasyonuyla çeşitli bakanlıklar, Emniyet Genel Müdürlüğü, eğitim kurumları, ticari amaçlı işletmeler ve sivil toplum örgütlerinin katkılarından faydalanmıştır. Tüm bu kurumlar; ülkede eğitim ve sağlık tesisleri inşa etmek, bunların idamesini sağlamak, altyapı oluşturmak (su kuyusu açmak, yolların yapılması vb.) ve halkın birincil ihtiyaçlarının giderilmesi gibi konular üzerinde durmuştur.

Afganistan'daki resmî eğitimin temeli kurulduğu zamanlarda, açılan eğitim merkezlerinin haftalık ders programındaki dersler arasında Türkçenin de programda olduğu görülmektedir. Sebebi bilinmeyen bir olaydan ötürü bu program kaldırılmıştır. Afganistan'da eğitimin temeli Türk bilim adamlarının yardımı ve

[244] Millî Eğitim Bakanlığı Semineri Dergisi, 1970, s.116-117.
[245] Millî Eğitim Bakanlığı Semineri Dergisi, 1970, s.116-117.

doğrudan teşebbüsü sayesinde atılmıştır. İlk Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi, ilk Tıp Fakültesi ve Sanatoryum, Emanullah Han zamanında Kabil'de açılmıştır.

Soru işareti bırakan bir olgu ise iki ülke arasında bu kadar sıkı ikili ilişkiler olmasına rağmen dil konusuna yeterince önem vermemeleridir. Her iki ülkede bu konuda çok ihmalkâr ve sorumsuz davranmıştır. Ne yazık ki Kabilde bulunan Yabancı Diller Bölümünde Rusça, Fransızca ve diğer diller bulunurken Türkçenin bulunmamasına bir anlam vermek mümkün değildir. Bu diller sürekli olarak eğitim faaliyetlerine uzun yıllar boyunca devam etmiştir.

Dile getirmek gerekir ki Afganistan'da yaşayan Türklerin sosyal hayatı ve kültürü hakkında yeterli çalışma ve bilgi birikimi bulunmamaktadır. Afganistan halkının üçte birini teşkil eden Türkler ne yazık ki kendi haklarına bir türlü sahip çıkamıyorlar. Geçmişte Afganistan'da bulunan Türkler kendi dillerini gizli konuşmak durumunda kalmışlardır. Bundan dolayı birçok aile kendi anadili olan Türkçe yerine Farsça konuşmayı yeğlemiştir.

1978 yılında Marksist rejimin başa geçmesinin ardından Afganistan Türkleri kültürel haklarını daha rahat bir şekilde kullanmaya başlamışlardır. Bu dönemde Türklerin çoğunlukta oldukları Kuzey Afganistan'da Türkçe okullar açılmıştır. Örneğin, böylece Maymana Sarpul, Endhoy, Cevizcan ve Mezâr-ı Şerif vb. şehirlerde Özbekçe ve Türkmence ilkokullar eğitim vermeye başlamıştır. Bu okulların ders kitaplarıysa Millî Eğitim Bakanlığının Telif ve Tercüme Başkanlığı çerçevesinde oluşturulmuştur. Özbek ve Türkmen dillerinde ders kitapları birinci, ikinci ve üçüncü sınıfa kadar telif edilebilmiştir. Ancak ders kitapların telifi üçüncü veya dördüncü sınıflar için devam etmemiştir. Okullara da yeterince kitap verilemiyordu. İşin en kötü tarafı üçüncü sınıfın ardından hiç ders kitabı telif edilmediği için okullar zorunlu olarak kapatılmaya başlanmıştır. Bu şekilde birkaç sene de Türk asıllı çocuklar bu şekilde oyalanmış, daha sonra Farsçayı hiç bilmeyen öğrenciler dördüncü sınıfta tedrisat dili Farsça olan umumi okullara gönderilmiş ve küçük çocukların hayatıyla adeta kumar oynanmıştı.

Kabil Üniversitesi bünyesinde açılan ve 15 yıldan fazla Türk asıllılara

eğitim veren Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün hali de içler acısıdır. Buna rağmen şimdiki Özbek ve Türkmen Türklerinin birçoğu bahsettiğimiz bölümün mezun ettiği öğrencilerden oluşmaktadır. Günümüzde Kabil Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde eğitilen öğrenciler, Türk soylular dışında Tacikler, Peştunlar ve Hazaralar ile birlikte okumaktadırlar.

Türkiye, Afganistan'ın uluslararası sorunlarının barışçı yollardan çözümünde ve uzlaşma zemininin oluşturulmasına uluslararası örgütler nezdinde destek olmanın yanında, inisiyatif alarak bölgesel işbirliğini pekiştirmek için uygun platformlar sağlamaya çalışmıştır. Türkiye, Afganistan'a yönelik sosyo-ekonomik ve güvenlik odaklı politikalar yürütmekte ve Afganistan'ın uluslararası platformlarda güçlenmesine destek vermektedir. Nisan 2007'de Türkiye, Afganistan ve Pakistan arasında başlatılan Ankara süreci sonunda, Afganistan ile Pakistan bir araya getirilmiş ve sorunların çözümünde bölgesel aktörlere önem verilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde, Afganistan'daki sorunun önemli kaynaklarından biri olan Pakistan'ın, sorunun çözümünde yapıcı rol üstlenmesi sağlanmaya gayret edilmiştir.

Sonuç olarak Türkiye, Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasında önemli bir siyasi rol oynamanın yanında, ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasına azımsanamayacak katkılar sağlamaktadır. Zira gerçekleştirdiği resmi yardımlarda ilk sıraya Afganistan'ı koymuş ve cumhuriyet tarihinin en büyük dış yardım programını bu ülkeye gerçekleştirmiş Türkiye'nin bu ülkede bulunması, yardıma ihtiyacı olan milyonlarca insanın asgari yaşam standardına ulaşmasına ve cehaleti yenmesine destek olmaktadır. Bunun yanında, Batı'nın aşırılıklarının kontrol altında bulundurulması ve Afganların modernleşmesi önünde örnek teşkil etmesi açılarından da önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

"Afganistan Türk Görev Kuvveti Komutanlığı", Silahlı Kuvvetler Dergisi, Genelkurmay ATASE Yayınları, Sayı:404, Nisan 2010, Ankara.

"Afganistan Türk Görev Kuvveti Komutanlığı", Silahlı Kuvvetler Dergisi, Genelkurmay ATASE Yayınları, Sayı:404, Nisan 2010, Ankara.

2002 Yılında ISAF -İkinci Dönem Komutasını 20 Haziran'da Devralan Türkiye, Komutayı Şubat'a Kadar Sürdürecek, Anadolu Ajansı Haber Arşivi Kaydı, UİK, https://www.uik.org.tr/tubakov/dataset/belgeler/AA-Belgeler/ISAF.pdf, (21.06.2018).

A Historical Timeline of Afghanistan, PBS, https://www.pbs.org/newshour/politics/asia-jan-june11-timeline-afghanistan, (02.01.2019).

Afgan Parlamentosu 30 Yıl Sonra İlk Kez Toplandı, Hürriyet Gazetesi, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/afgan-parlamentosu-30-yil-sonra-ilk-kez-toplandi-3672258, (30.12.2018).

Afganistan 3,5 yıl gecikmeyle seçim sandığına gidiyor, https://www.ntv.com.tr/dunya/afganistan-3-5-yil-gecikmeyle-secim-sandigina-gidiyor,Ol07e6ynEUu4Uy6cDSyglg, (02.01.2019).

Afganistan ülke raporu, T.C. Kabil Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliği, 2013.

Afganistan'da Dil Politikaları, https://guneyturkistan.wordpress.com/2013/07/26/afganistanda-dil-politikalari/, (27.12.2018).

Afganistan'ın Geleceği var mı? Analist, Yarının Bilgisi, 2012 Temmuz Sayısı, http://www.usakanalist.com/detail.php?id=124 /2014.

Afganistan'ın Ekonomisi, T. C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa, (24.10.2018).

Afghanistan Economic Update, No. 87 574, World Bank, Page. 14 April 2014, http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2014/04/23/000456286_20140423092911/Rendered/PDF/875740WP0Afgha00Box382171B00PUBLIC0.pdf. (27.10.2017).

Afghanistan Neighbors, http://www.afghana.com/Directories/Neighbor Countries.html , (12.08.2017)

Ahmetbeyoğlu Ali, "Prof.Dr. Mehmet Saray ile Afganistan Üzerine Bir Söyleşi", Afganistan Üzerine Araştırmalar, Der. Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yay., 2002.

Akbaş İsmail, Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye Gezisi, ÇTTAD,VII/16-17, (2008/Bahar-Güz).

Akkurt Mehmet, Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Arı Tayyar, 'BOP, Orta Doğu ve ABD: Politika mı Yoksa Propaganda mı?', Global Strateji, Sayı 5, İlkbahar, 2006.

Arı Tayyar, Uluslararası İlişkiler Teorileri, İstanbul, 2013.

Arslan Mustafa, Abdurrahman Han Reformlarından 2015'e Afgan Modernleşmesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 7 Sayı: 13.

Aydın Can, Atatürk Dönemi Türk –Afgan İlişkileri, ,http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/aydin_can_ataturk_donemi_turk_afgan_iliskileri.pdf (16.11.2018).

Aysultan Hayri, Afganistan'da Türkçe Eğitim Tarihi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007

Bagram Hava Üssü Altyapı Projeleri, Sigal Mühendislik, http://sigal.com.tr/?recordID=256, (10.12.2018).

Bal, Halil "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", Afganistan Üzerine Araştırmalar, Der. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yay., İstanbul, 2002.

Barnett R. Rubin, Saving, Afghanistan Foreign Affairs, Page: 4, January/February 2007.

Bazsazi, Yüksek Eğitim Bakanlığı Yayınlar Başkanlığının Aylık Dergisi. (Ekim-Kasım 2003). Sayı.8.

Becker Seymour, "The 'great game': The history of an evocative phrase." Asian Affairs 43.1 (2012): 61-80.

Beg Rauf, Adı Afganistan'dı Talibanlar'ın Eline Nasıl Düştü?, İstanbul, Turan Kültür Vakfı Yayınları, 2001.

Börklü M. Yılmaz, "Tarihsel Boyutu İçinde Afganistan'daki Gelişmeler ve Türk-Afgan İlişkileri", Avrasya Dosyası, Afganistan ve Pakistan Özel Sayısı, Cilt:4, Sayı:3-4, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınevi, 1999.

Bulut Mehmet, "Türk Askeri Afganistan'da Barışın Teminatı", Savunma ve Havacılık Dergisi, Sayı:136, 2010.

Cöhçe, Salim: "Atatürk Döneminde, Türk-Afgan Münasebetleri", Afganistan Üzerine Araştırmalar, Der. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yay., İstanbul, 2002.

Cumhuriyet, "TSK'den Afganistan Açıklaması", 20 Mart 2012, 10 Mayıs 2012.

Çay Abdulhaluk, Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın Faaliyet Raporu, Cilt 1, Tamga Yayıncılık, Ankara, 2000.

Çeçen Anıl, "Afganistan'a Muharip Asker Gönderilemez", 2023 Dergisi, Sayı:104, 15 Aralık 2009.

Çeşmeli İbrahim, Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler, Kültler, Ritüeller İle İkonografi (M.S. 8. Yüzyıla Kadar), Art-Sanat, 3,2015.

Çiftçi İrfan, "Bölgesel İmar Ekibi Faaliyetleri Kapsamında Afganistan Polisinin İncelenmesi: Vardak Vilayeti Örneği", Polis Bilimleri Dergisi, Cilt:10 (4), 2008.

Doğan, Salih, "Türkiye'nin Afganistan'daki Varlığı ve Önemi", http://www.usak.org.tr/myazdir.asp?id=1647, Erişim Tarihi:10 Nisan 2015.

Elif Türkislamoğlu, Afganistan'ın Yeniden Yapılandırılmasında Uluslararası Aktörlerin ve Türkiye'nin Rolü, TİKA Uzmanlık Tezi, 2008.

Ertan Ali, Khalilullah Rasuli, "Yeni Afganistan Politikası ve Türkiye'den Beklentiler", Stratejik Düşünce Dergisi, Yıl:1, Sayı:3, Şubat 2010.

Esedullah, Oğuz, "Türk Gibi Afgan", Newsweek Türkiye, Sayı:56, 22 Kasım 2009.

Ewans Martin, Conflict in Afghanistan, the Taylor & Francis e-Library, 2005.

Gökırmak Mert "Afganistan: Bölgesel Rekabet ve Yeni Açılımlar", Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl:7, Sayı:13, Haziran 2011.

Grolier International Americana Encyclopedia, cilt 1.

Gülmez Nurettin, Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün, İstanbul, 1999.

Gürkaynak Muharrem, ve Serhan Yalçıner, Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme, Uluslararası İlişkiler, Cilt 6, Sayı 23 (Güz 2009).

Kabil Üniversitesi Dergisi. 1932. Üniversite Yayınevi.

Kabil-Kandahar Yolu Rehabilitasyon Projesi, Yüksel İnşaat AŞ.

https://www.yuksel.net/tr/projeler/tum-projeler/ulam-projeleri/487--kabil-kandahar-yolu-rehabilitasyon-projesi-afganistan, (10.12.2018).

Kandahar - Herat Devlet Yolu Proje I, Gülsan Holding, http://www.gulsanholding.com.tr/kandahar-herat-devlet-yolu-projeI.asp, (10.12.2018).

Karakuş, Dr. İ. (2002), Türkçe Türk Dili ve Edebiyat, Öğretimi. Ankara: Anıttepe Yayıncılık.

Karaman Hayreddin, Efgānî, Cemâleddin, TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt:10.

Khudayberdy Nazary, Afganistan'da Türkçe Eğitimi, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/543375, (14.03.2019).

Köçer Mehmet, Emanullah Dönemi Afganistan, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2003.

Köçer, Afganistan'ın Yenileşme Çabasında Atatürk'ün Düşüncelerinin Rolü, s.1985 http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/K%C3% 96%C3%87ER-Mehmet-AFGAN%C4%B0STAN%E2%80%99IN-YEN%C4%B0LE%C5%9EME-%C3%87ABASINDA-ATAT%C3%9CRK%E2%80%99%C3%9CN-D%C3%9C%C5%9E%C3%9CNCELER%C4%B0N%C4%B0N-ROL%C3%9C.pdf, (21.01.2019).

Kubilayhan Erman, Ahmed Şah Dürrani Öncesinde Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 53.

Maarrof Mohammad K. Afganistan in World Politics, Delhi, India, 1987.

Merçil Erdoğan, "Gazneliler." Türkler Ansiklopedisi. Cilt 4. Ankara, Yeni Türkiye, 2002.

Millî Eğitim Bakanlığı Semineri Dergisi, 1970.

Mohammad Ebrahim M. Esmail, Trajik Afganistan, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, 2004.

Mohammadi Abdullah, Afganistan'da Dini Köktenciliğin Sosyolojik Alt Yapısı, Toplum Bilimleri, Ocak 2016 sayı 10 cilt 19.

Oğan Gökçen "NATO Afganistan'da Zemin Kaybediyor", Stratejik Analiz, Ocak 2007, Cilt:6.

Oğan Gökçen, "Afganistan Operasyonu'nun Başarısı Pakistan'a Bağlı", 2023 Dergisi,Yıl:7, Sayı:83, 15 Mart 2008.

Oğuz Esedullah, Hedef Ülke Afganistan, Doğan Kitap, İstanbul, 2001.

Oğuz, Esedullah, a.g.e.

Özder Adem, " Avrasya Kavramı ve Önemi", Avrasya İnceleme Dergisi, 2013.

Özgüdenli Osman Gazi, Mâverâünnehir, TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt:28.

Portre: Karzai Hamid, BBC News, https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2009/08/090814_profile_karzai, (30.12.2018).

Provıncıal Reconstructıon Teams, USAID, https://www.usaid.gov/provincial-reconstruction-teams, (28.01.2017).

Pulat Abdüssamet, Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Açısından Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri: 2002-2014, İran Çalışmaları Dergisi ,Cilt: 1, Sayı: 2.

Qadiri, Ali, The daily Afghanistan, August 19, 2014, http://www.dailya fghanistan.com/opinion_ detail.php?post_id=131129 2014.

Rashid Ahmed, Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun, Everest- Mozaik Yay., İstanbul, 2001.

Rodenbough Theo F., Afhhanistan and the Anglo- Russian Dispute, The Project Gutenberg e-Book, January, 2005.

Sander Oral, Siyasi Tarih, İmge Kitabevi, Ankara, 1989.

Saray Mehmet, Afganistan ve Türkler, Kitabevi, İstanbul, 1997.

Sarıhan Zeki, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Öğretmenler Dünyası Yayınları, Ankara, 1982.

Shabbr, Alvı Rızvı: Sovyet İşgali Altındaki Afganistan, Bürde Yayınları, İstanbul, 1982.

Silahlı Kuvvetler Dergisi, "Afganistan Türk Görev Kuvveti Komutanlığı", Genelkurmay ATASE Yayınları, Sayı:404, Nisan 2010, Ankara.

Sivrioğlu Töre, Türkoğlu Ahmad Jawid, Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi, Kalkedon, İstanbul, 2017.

Sovyet Rusya'da Enver Paşa, Tarih ve Medeniyet, http://tarihvemedeniyet.org/2012/10/sovyet-rusyada-enver-pasa.html, (03.01.2019).

Soyyer, A. Yılmaz: Bir İdeolojinin İzdüşümü: Taliban, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002.

Şahin Hasan, "Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışına Kadar)", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2006.

Şahin Savaş, Afganistan'daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 5, Cilt: 3.

Şeyhanlıoğlu Hüseyin, "18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi", Avrasya Etüdleri, TİKA, 2008/2, Sayı:34.

Şimşir Bilal, Atatürk ve Afganistan, ASAM Yayınları, Ankara, 2002.

Şimşir: N. Bilal, Atatürk ve Afganistan, Avrasya Bir Vakfı Asam Yayınları, Ankara, 2002.

T. C. Dışişleri Bakanlığı, Afganistan'ın Ekonomisi, http://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa, (25.11.2018).

T. C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye - Afganistan Siyasi İlişkileri, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa, (16.11.2018).

T.C. Dışişleri Bakanlığı, BN:9 - 8 Kasım 2006, Vardak İl İmar Ekibimiz hk.;, http://www.mfa.gov.tr/bn_9---8-kasim-2006_-vardak-il-imar-ekibimiz-hk__.tr.mfa,(07.09.2018).

T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2017, Afganistan Ülke Raporu, https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/06/Afganistan.pdf, (25.11.2018);

Temizyürek Fahri vd. Afganistan'ın Dil Politikası ve Afganistan'da Türkçe Eğitimi Tarihi, Türkbilig, Sayı:32.

TEPE İnşaat Afganistan / Gardez / Askeri Kamp Binaları, Melitatech, http://www.melitatech.com.tr/projeler/tamamlanan-projeler-98936/detay/300802/tepe-insaat-afganistan--gardez--askeri-k-binalari-, (10.12.2018).

The German Cooperation with Afghanistan, Strengthening the Private Sector, 1, January 2013-http://www.ez-afghanistan.de/fileadmin/content/fact-sheets/dari/2013-nawi-privatsektor-dari.pdf, (25.11.2018);

The German Corporation with Afghanistan, Strengthening the Private Sector, , January 2013-http://www.ez-afghanistan.de/fileadmin/content/fact-sheets/dari/2013-nawi-privatsektor-dari.pdf. (25.11.2018)

TİKA Doğu ve Güney Asya, Pasifik ve Latin Amerika Daire Başkanı Barbaros Akçakaya ile Mülakat", 27 Mayıs 2012.

TİKA, 2012.

'Türk askeri Afganistan'da ne yapıyor?'a yanıt, NTV, 20.03.2012 , https://www.ntv.com.tr/turkiye/turk-askeri-afganistanda-ne-yapiyora-yanit,MUAaPW9KPU6kfhMARX0BfQ, (10.08.2018).

Türk Dünyası El Kitabı, (1992) TKAE, Yay.

Türk Dünyası El Kitabı, TKAE, Yayınları, Ankara, 1992.

Türk Fahri ve Gaytancıoğlu Kaan, Türkiye'nin Afrika Politikasında Baskı Gurubu Olarak Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonunun Rolü, Editör: Türk Fahri, Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Doğu 1990'lardan Günümüze, İstanbul, 2013.

Türk Fahri, Güneşin Ayakları Üzerindeki Ülke Tacikistan, Astana Yayınları, Ankara.

Türk Fahri, Türk Kültür Dış Politikası, Paradigma, İstanbul, 2014.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2014 Faaliyet Raporu, Ankara, 2015, s.226-227. https://www.tika.gov.tr/upload/2019/Faaliyet%20Raporu%202018/TikaFaaliyetWeb.pdf, (03.03.2019)

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2015 Faaliyet Raporu, Ankara, 2016. https://www.tika.gov.tr/upload/2017/05/Faaliyet%20Raporu%202015/2015%20Faaliyet%20Raporu.pdf, (03.03.2019)

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2017 Faaliyet Raporu, Ankara, 2018. https://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Faaliyet%20Raporu/T%C4%B0KA%20Faaliyet%20Raporu%202017.pdf, (03.03.2019)

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2018 Faaliyet Raporu, Ankara, 2019. https://www.tika.gov.tr/upload/2019/Faaliyet%20Raporu%202018/TikaFaaliyetWeb.pdf, (03.03.2019)

Türk Müteahhitler Afganistan'da 5,5 Milyar Dolarlık Proje Gerçekleştirdi, İnşaat Yatırım, https://insaatyatirim.com/haber/20759/turk-muteahhitler-afganistanda-55-milyar-dolarlik-proje-gerceklestirdi.html, (10.12.2018).

Türkiye - Afganistan İş Konseyi, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, https://www.deik.org.tr/turkiye-avrasya-is-konseyleri-turkiye-afganistan-is-konseyi, (21.10.2018).

Türkiye Cumhuriyet Dış işleri Bakanlığı, Afganistan'ın Ekonomisi http://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa, (17.06.2017).

Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, http://www.musavirlikler.gov.tr, (06.04.2015).

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, Türkiye ile Ticaret, https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/afganistan/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret, (10.12.2018).

Uçarol Rıfat, Siyasi Tarih 1789-2001, Der Yayınları, İstanbul, 2008.

Ulaştırma ve Altyapı Projeleri, Kolin İnşaat, http://www.kolin.com.tr/projeler/biten-projeler/ulastirma-ve-altyapi/kabil-kandahar-karayolu-km-177000-262000-kisim-d.html, (10.12.2018).

Ülke profili: Afganistan, http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profili/ulke-profili-afganistan, (21.12.2018).

Walker Philip, The World's Most Dangerous Borders, Foreign Policy, http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/06/24/the_worlds_most_dangerous_borders?page=0,3, (21.07.2017).

Wasıl Muhammad Reza, Afganistan Ekonomisi ve Ekonomik Entegrasyonlar (ECO) Örneği, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, Ankara.

Yavuz Selim, Afganistan ve Dostum, Hiler Yayınları, Ankara, 2004.

Yazıcı Orhan, Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları", Afganistan Üzerine Araştırmalar, Der. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yay., İstanbul, 2002.

Yılmaz Aliye, Amanullah Han'ın Islahatları ve Atatürk, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs 2010, Sayı:21.

Zbigniev Brzezinski,: Büyük Satranç Tahtası, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.